

БЕЛОПАЛАНЧКИ ЗБОРНИК

16 (2020)

БЕЛА ПАЛАНКА, 2022.

БЕЛОПАЛАНАЧКИ ЗБОРНИК 17-18 (2021-2022)

Годишњак радова

Издавач

Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка

За издавача

Милан Спасић

Програмски савет

Проф. др Љубиша Митровић, председник;

Проф. др Љубисав Ћирић; др Тома Ристић; мр Владета Живковић;

Милан Спасић, управник Библиотеке; Радијана Живковић

Редакција

мр Мирослав Живковић;

Драган Крстић; Иванка Косанић; Јован Младеновић; Алекса Поповић

Главни и одговорни уредник

Живота В. Јоцић

Секретар Редакције

Ана Ћирић

Графичка припрема

Жељко Цајић

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

100

ISSN 1452 – 9084

PROCEEDINGS OF BELA PALANKA

16 (2020)

BELA PALANKA, 2020.

PROCEEDINGS OF BELA PALANKA 16 (2020)

Annual of articles

Publisher

Public Library „Vuk Karadžić“ Bela Palanka

For Publisher

Milan Spasić

Programme Council

Ljubiša Mitrović, PhD professor, Reeve;
Ljubisav Ćirić, PhD professor; Dr Toma Ristić; Vladeta Živković, M.Sc.;
Milan Spasić, Chairman of the Library; Vidojko Krstić, retired solicitor;
Radijana Živković

Editorial Board

Miroslav Živković, M.Sc.;
Dragan Krstić; Ivanka Kosanić; Jovan Mladenović; Aleksa Popović.

Editor in Chief

Života V. Jocić

Proofreader

Irena Rangelov

Secretary of the Editorial Board

Irena Rangelov

Graphic Design

Željko Cajić

Print

Medivest, Niš

Circulation

100

ISSN 1452 – 9084

С а д р ж а ј

ДЕМОГРАФИЈА

Љубиша Митровић (Ниш) <i>Научни и културолошки значај монографија о становништву и насељима за развој културе сећања и очување идентитета у колективном памћењу народа</i>	9
---	---

СВ. НИКИТА РЕМЕЗИЈАНСКИ

Ђорђе Перић (Београд) <i>Још неколико прилога о свехришћанској химни св. Оца Никите Ремезијанског „Тебе Бога хвалимо“</i>	25
--	----

ИСТОРИЈА

Живота В. Јоцић (Београд) <i>Пописи Дивљанског манастира 1525-1595 г.</i>	39
<i>Живота В. Јоцић (Београд) Дивљански манастир од 1595. до 1737. године</i>	57

ЕТНОМЕДИЦИНА

Лола Ђурђевић, Снежана Јарић (Београд) <i>Лековите биљке из Хиландарског медицинског кодекса (XV-XVI век) у данашњој белопаланачкој етномедицини</i>	67
---	----

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Алекса Поповић (Бела Паланка) <i>Понишавље у ратној 1737. години у извештају грофа Шметауа</i>	111
Лола Ђурђевић (Београд) <i>Белопаланчани заточеници немачког логора „Црвени крст“ стрељани на брду Бубањ у Нишу од 1942. до 1944. године</i>	135

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

Градмир Маринковић (Београд) <i>Приче из белопаланачког Буџака (II део)</i>	157
Братислав Петровић (Бела Паланка) <i>Сувопланински ликови (II део)</i>	175
Векослав Пејчић (Београд) <i>Документа породице Тодоровић из Горњег Стрижевца (1880-1940)</i>	185

ПРИКАЗИ И ОЦЕНЕ

Ирена Рангелов (Бела Паланка) <i>Три збирке кратких прича снажног женског гласа</i>	213
--	-----

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	221
--------------------------	-----

C o n t e n t

DEMOGRAPHY

Ljubiša Mitrović (Niš)	
<i>Scientific and Cultural Significance of the Monographs on the Population and the Settlements for the Development of the Memorial Culture and the Preservation of the Identity in the People Colective Memory</i>	9

St. NIKITA OF REMESIANA

Đorđe Perić (Belgrade)	
<i>Several More Contributions about the St. Niceta's Christian Hymn "Te Deum Laudamus"</i>	25

HISTORY

Života V. Jocić (Belgrade)	
<i>The Prescriptions of Divljana's Monastery from 1525 to 1595.....</i>	39
Života V. Jocić (Belgrade)	
<i>The Divljana's Monastery from 1595 to 1737</i>	57

ETHNOMEDICINE

Lola Đurđević, Snežana Jarić (Belgrade)	
<i>Medicinal Plants from The Hilandar Medical Code (15th-16th Century) in the Current Ethnomedicine of Bela Palanka</i>	67

CONTRIBUTIONS AND MATERIALS

Aleksa Popović (Bela Palanka)	
<i>The Area of Ponišavlje in the War in the Year of 1737 in the Report of Count Schmettau</i>	111
Lola Đurđević (Belgrade)	
<i>People from Bela Palanka in the "Lager Niš" in from 1942 to 1944.....</i>	135

SAYING AND DOCUMENTS

Gradimir Marinković (Belgrade)	
<i>Stories from Bela Palanka's Bucak (Second Part)</i>	157
Bratislav Petrović (Bela Palanka)	
<i>Figures of the Suva Planina (Second Part)</i>	175
Vekoslav Pejčić (Belgrade)	
<i>The Documents of Family Todorović from Gornji Striževac</i>	185

REVIEWS

Irena Rangelov (Bela Palanka)	
<i>The Three Short Stories Collections of Strong Female Expression</i>	213

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

221

ДЕМОГРАФИЈА

Др Љубиша Митровић, професор емеритус¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

НАУЧНИ И КУЛТУРОЛОШКИ ЗНАЧАЈ МОНОГРАФИЈА О СТАНОВНИШТВУ И НАСЕЉИМА ЗА РАЗВОЈ КУЛТУРЕ СЕЋАЊА И ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА У КОЛЕКТИВНОМ ПАМЋЕЊУ НАРОДА²

Резиме

У раду се разматра научни и друштвени значај монографских истраживања насеља и становништва за неговање културе сећања и очување идентитета у колективном памћењу народа. Аутор подсећа на историју монографских истраживања у Србији, од Јована Цвијића до данас. Такође, посебно се указује на значај иницијативе академика Радомира Лукића за писање монографија у нас у контексту процеса сенилизације, депопулације и одумирања посебно села. На крају се даје скица могућих закључака за даља истраживања.

Кључне речи: Монографије, становништво, насеља, култура сећања, идентитет.

Ако човек има среће, пре него што умре, сакупиће што више може свог и цивилизацијског наслеђа и пренеће га својој деци, знајући да је та баштина наша душевна храна и наш вечни живот.

Вил Дјурант

Ништа не издаје као памћење. Ништа не ваља као реч. Само записано остаје.

Иво Андрић

Кад се људи одлуче да пишу мемоаре или родослове, знак је то да се штите од заборава и пролазности.

Момо Капор

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

² Уводно излагање аутора на Округлом столу „Значај монографија о становништву и насељима за развој националне културе и културе сећања“, Српска академија наука и уметности, Огранак у Нишу, 18. XI 2019.

Уводне напомене

Срби су стари историјски народ, о чијем пореклу, етногенези, сеобама и одисеји кроз простор и време, постоје контроверзни записи историчара и псеудоисторичара, чије полемике још увек трају. Још од друге половине 19. века до данас, трају полемике у нашој историографији и публицистици између оних који би да продубљују и продужују генезу настанка Срба као етноса и оних који је скраћују; између оних који сматрају да су Срби аутохтон и номадски народ са дугом Одисејом од Индије, Русије до Балкана и западне Европе. У последњих педесет година, посебно се доводи у питање тзв. званична историја писана након Берлинског конгреса 1878. године, којом је скраћена и поништена историја пра-Срба.³

Историја није завршена (то је била само илузија Фукујаме и евроатлантиста). На делу је писање паралелне историје народа и човечанства/света. У току је ревизија историје 20. века. Она изражава дух неоконзервативне рестаурације и повампирења логике социјалдарвинизма, расизма и неофашистичке деснице. Време је за аларм. Наука својим истраживањима треба да упали „сигнална светла“ у разоткривању ових тенденција, о злу које нам се пузећи прикрада са амбицијама да изнова подели и завлада светом. Његове шапе/трагове, треба препознати док не буде касно, а *сутра је увек касно*.

Геополитички и геокултурно Срби се налазе на раскршћу путева, сусрета, додира и сукоба различитих цивилизација, религија и култура. Отуда *Јован Цвијић* пише да смо народ који је саградио кућу на сред пута, а *Јустин Поповић* да живимо на оштрици мача. Ту судбоносну истину запазио је још *Свети Сава* изразивши је метафорично - да смо ми народ разапет између Истока и Запада (Исток на Западу и Запад на Истоку), док је свети *Николај Велимировић* говорио да су Срби народ изнад Истока и Запада.

Овакав геополитички положај и геокултурни дух хришћанског народа: православног светосавља, лазаревске епископске етике, слободарства, правдољубља, патриотизма и човекољубља, чојства и јунаштва, пратиће као историјска наддетерминанта и метасоцијални усуд српски народ, као народ вечитих сеоба (*Милош Црњански*) од настанка до данас.

У историји дугог вала (*Бродел*) опстају и трају на „решету времена“ (*Његош*) само они народи, који својим делом/стваралаштвом и борбом бране свој идентитет, слободу и интегритет.

Народи сеоба, који се демографски не обнављају и не чувају свој културни идентитет, најчешће доживе судбину да њихови белези бледе

³ Видети о пореклу и идентитету пра-Срба у списима следећих аутора: Милоша Милојевића (*Историја Срба/1872*), О. Луковић-Пјановић, Јована Деретића, Предрага Драгића-Кијука (*Catena mundi - Српска хроника на веригама света I-II* (1992)), Зорана Николића Сабори - преци Срба (2019), Момир Никић *Етимологија Срба*, као и Петар Милосављевић, Радивој Радић у својим студијама.

у колективном памћењу и нестају са историјске мапе. Њихове записе, историјски ветрови, попут морских валова, цунамија, бришу са пешчаника и односе у заборав. О њима остају само митови у имагинарном музеју човечанства.

У историјском памћењу народа и човечанства остају да активно живе само они народи који су дубоко укореењени у своју духовну вертикалу, културну баштину и који својим делом когнитивним капиталом и иновативно-креативним стваралашвом, чувају свој идентитет, слободу и интегритет, отварају капије будућности и афирмишу вредности мира и напретка у свету. Такви народи чувају успомену на своје часне претке. Њихове нове генерације у етички кредо носе печат Даничићеве поруке да се за отаџбину може „гинути“ на сваком послу!

Разумевајући мегатрендове, као стреле времена (А. Турен), а посебно дух радикалне промене парадигме у 21. веку од геополитике и геоекономије ка значају геокултуре за одрживи будући развој сваког народа и човечанства, аутор овај прилог посвећује проблематизацији питања научног и културолошког значаја монографија о становништв и насељима - за очување културног идентитета у колективном памћењу српског народа.

Становништво, историја и култура памћења

Становништво представља демографски субстрат, онтолошку основу сваког друштва. Иако су људи трошна бића, пролазни гости на овом свету, народи и институције имају другу сторију и трају колико трају њихова дела.

Историја народа је пуна успона и падова и јавља се час у форми комедије, мелодраме или трагедије. Њу, пак, стварају људи као актери, народи, друштвене класе и покрети, а не богови и владари. У овом контексту култура је онај беочуг континуитета међу генерацијама, народама и цивилизацијама; примарно, идентитарно језгро духовне вертикале и интеграције, повезаности између предака и потомака у историји, кроз простор и време.

У традиционалним заједницама култура се преносила са колена на колено. Цивилизација и модерно друштво измислили су писану реч, а данас електронску дигиталну комуникацију, којом се преносе поруке, и то не само пословне већ и интерперсоналне и културне међу генерацијама и народима. Неки истраживачи најављују потискивање цивилизације речи наступом доба цивилизације слика; док дистопичари – на фону орвелијанског схватања перспективе човечанства, најављују да ће митове и науку заменити доба спектакла и информација.

Српски народ дуго је кроз историју био народ усмене културе, епског наратива и идентитета. Трагови о нашем трајању забележени су не само

у археологији (у материјалној култури), већ и у бројним хагиографијама и народној епској поезији. Све до почетка 19. века спорадични су били записи (појединаца, црквених хагиографа, историчара и писаца). Како се ширила писменост у западној Европи, и на овим нашим просторима појавили су се први просветитељи и са њима су настали први писани трагови о нашој историји. Може се рећи да је наш први просветитељ (изузимајући светог Саву и Ћирила и Методија као претече) био *Доситеј Обрадовић*, као први министар просвете у ослобођеној устаничкој Србији. Сетимо се његове поруке: „књиге, књиге, браћо, а не звона и прапорци!“. Као да је тиме покренуо на велику активност наше реформаторе у области језика и културе *Вука Караџића* и *Ђуру Даничића*.

Српски народ, поред борбе за национално ослобођење и одбрану своје државности, видео је пут своје еманципације у борби за очување националног идентитета и своје културе, у истицању значаја писмености, образовања, очувања и развоја свог језика, ћирилице и православне духовности.

И док се, до средине 19. века неговала усмена култура, преношена са колена на колено, најчешће кроз епске песме и певање уз гусле (отуда: „песма нас је одржала, њојзи хвала“, као и симболички значај гусала у нашој култури), сад настају прве целовите студије, родослови, историјски записи. У њима се систематизују бројна сећања и знања из националне културе и историје. У овом контексту, усмене народне паметаре, врачаре и видовњаке, почињу замењивати први истраживачи, пионери наше историографије и наука. Историја развоја националне науке, образовања и културе, илуструје формирање и успон нашег националног духа: у распону од традиционализма, романтизма, до реализма и модернизма.

Осврт на научна монографска истраживања насеља и порекла становништва

У области демографије прва истраживања у Србији налазимо у радовима: *Владимира Карића* (1848 - 1893) (Србија: предели и становништво), док је академик *Јован Цвијић* засновао читаву школу (насеља и порекло становништва) антропогеографских, демографских, етнокултуролошких и социолошких истраживања. Цвијић је утемељио антропогеографску парадигму и афирмисао комплексан мултидисциплинаран приступ у монографском проучавању насеља и становништва. У његовим радовима долази до срећног сусрета и преливања природних и друштвених наука (географије, демографије, антрополигије, етнологије, историје и социологије, истицао је академик Радомир Лукић). Ову методу истраживања, потом ће следити и други значајни писци у демографским, историјским и друштвеним наукама у нас.

У европским оквирима монографску методу налазимо у 19. веку у истраживањима: француза *Фредерик Ле Плеја*, а затим у 20. веку у истраживањима *Де Густија* у Румунији, код *Знањицког* у Пољској и *Ивана Хаџијског* у Бугарској. Такође, у савременој социологији у Румунији она је афирмисана у радовима *Димитрија Отадескуа*, у његовим истраживањима/студијама румунске дијаспоре. Под његовим вођством само је у последњих 15 година објављено преко 10 монографија о румунској дијаспори у Аустралији, САД, Канади, Великој Британији, Немачкој...

У историји науке у нас између два светска рата теоријским и монографским истраживањима насеља и становништва бавили су се *Тихомир Борђевић*, *Сретен Вукосављевић* и *Драгољуб Јовановић*. У периоду после II светског рата значајан допринос су дали: *Никола Вучо*, *Милош Маџура*, *Цветко Костић*, *Ружа Петровић*. Од истраживача из југоисточне Србије треба истаћи - Михајла Костића, Јована Ћирића, Данила Ж. Марковића, Момчила Златановића, Драгољуба Симоновића, Севделина Андрејевића, Јована Петковића, Животу Јоџића, Душана Ж. Јовановића, Јована Петровића, Драгана Крстића, Драгана Митића⁴... У новом веку ступа нова генерација истраживача на нашим универзитетима, као и афирмишу одређење научно-истраживачке институције: Центар за социолошка истраживања (Филозофског факултета у Нишу), Институт за економска истраживања (Економски факултет, Ниш) Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу и Огранка САНУ-Ниш.

О иницијативи академика Радомира Лукића за писање Хроника села

Суочен са тенденцијом брзог одумирања и пропадања нашег села (чије су манифестације интезивно ширење процеса сенилизације и депопулације) који су за собом оставили праву демографску пустош, посебно на простору централне и југоисточне Србије, академик *Радомир Лукић* као председник академијског Одбора за село, алармирао је нашу јавност на тежину проблема и последице ове негативне тенденције које носе за перспективу и будућност нашег народа. Указујући, да ако се наталитет и морталитет наставе да се крећу овом линијом (с једне стране регресија у наталитету и „прогресија“ у морталитету становништва) Србија ће 2225. остати без житеља и да ће на овом простору живети неки други људи, академик Радомир Лукић покренуо је 1982. иницијативу за писање монографија о селима у Србији.

⁴ Групи ових истраживача припада и аутор, који је 1970. године објавио монографију *Огњишта која гасну*, о социо-демографским кретањима на белопаланачком селу и положају старачких домаћинстава. („Економска политика“, Београд), а у припреми је за објављивање његова студија *Демографска обнова Србије - развојно и национално питање*, у издању Огранка САНУ у Нишу; у оквиру чије активности аутор од 2011. године води пројекат *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика*.

Табела бр. 1. Динамика становништва Југоисточне Србије (1948–2011)

Територија	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Република Србија	6527,6	6978,1	7641,9	8446,7	9313,7	9778,9	7783,0	7498,0
Југоисточна Србија	1026,1	1075,3	1091,7	1120,2	1144,7	1123,3	1107,3	973,0
Нишавски округ	238,8	303,5	327,3	363,3	394,1	396,0	391,9	393,4
Топлички округ	141,5	149,4	141,1	129,5	121,9	111,8	105,2	96,5
Пиротски округ	160,3	157,4	145,8	136,0	127,4	116,9	106,8	95,1
Јабланички округ	231,3	244,1	254,8	261,0	262,5	255,0	237,8	224,0
Пчињски округ	209,2	220,9	222,5	230,4	238,8	243,5	255,5	165,7

Извор: Попис становништва Србије, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2012.

Данас у Србији постоји 986 одумрлих сеоских насеља, док у преко 100 живе мање од 5 становника. Прогнозе су да ће у наредних 15 година остати још 1200 села без својих житеља. Све то говори да је Србија у 20. веку доживела радикалну демографску деструкцију свог становништва. Узроци томе су масовни ратни губици становништва, али и као последица стратегија развоја (било у лику радикалне индустријализације или савремене транзиције без социјалне одговорности).

Табела бр. 2.

Насеља са мање од 100 становника	
1948-1961.	око 80
1971.	140
1981.	280
1991.	487
2002.	713
2011.	986
2012.	1034

Извор: РСЗ, 2013.

Ови процеси депопулације и сенилизације села данас се шире као канцерогени феномен односећи не само читаве генерације већ и насеља и регионе. У ери транзиције они се шире и на урбане просторе Србије, који све више, како показује званична статистика, показују рапидан пад становништва. Наиме, од пописа до пописа у Србији нестане годишње

по један град величине од 35-40 000 становника. Имајући у виду овакво стање и тенденције Лукић је апеловао да се све наше друштвене и државне институције – од САНУ, преко Владе до универзитета цркве и породице, активно и перманентно укључе не само у проучавању узрока и последица овог проблема, већ и кроз социјалну акцију на њиховом разрешавању. У овом контексту, он је посебно истакао обавезу научника да се баве проучавањем и објављивањем монографија - „хроника села”. Данас већ можемо *сагледавати ефекте Лукићеве иницијативе* (и Одбора за село САНУ) из 1982. године. Смисао апела и иницијативе академика Лукића најречитије је садржан у његовој поруци „да село сачувамо од пропадања и заборавља!”. Оваква иницијатива има не само научни, већ и културолошки значај – у одговорности научника да, својим истраживањима, оставе трајне белеге у нашем колективном памћењу, о постојању и губицима нашег народа кроз историју.

Табела бр. 3. Демографија Србије у бројкама

42,2	Године је просечна старост грађана Србије
1500	насеља у Србији годишње не добије ниједно дете
986	села у Републици нема становништво
100	насеља има мање од пет житеља
224.600	Србија је мање за протеклих 10 година
250.000	стараца је више него деце
27,50	просечна старост мајке у Србији при рођењу првог детета
25%	жена старијих од 14 година није рађало
5	бракова се у Србији закључује на 1000 становника

Извор: *Вечерње Новости*, Недеља, 7. јули. 2013: 10.

Иницијатива академика Лукића покренула је читав мали покрет писаца хроника, родослова о фамилијама из завичајних сторија. У њему су суделовали бројни аутори: од лаика, аматера, до учитеља, научника и књижевника. На том фону настале су и објављене многе монографије различитог дмета и квалитета, али са једном намером: да се оставе писани трагови о становништву, фамилијама, родовима, насељима, како би се предала „штафетна палица сећања“ новој долазећој генерацији и како би се сачувао идентитет о томе: ко смо, одакле потичемо, како се радило и живело у прошлости. Речју, да нисмо као појединци, нити као народ без корена и помена.

Захваљујући овој иницијативи рачуна се да је у Србији објављено преко 500 монографија, било у издању САНУ или под покровитељством

Културно-просветне заједнице Србије, која је и писце најбољих монографија наградила посебним повељама.

Заветне поруке академика Лукића о потреби научног истраживања и развоја становника руралних простора у Србији и писања монографија, следили су наши најбољи демографи, географи, економисти и социолози села у другој половини 20. века: Милош Мацура, Душан Брезник, Цветко Костић, Михаило Костић, Ружа Петровић, Милован Митровић, Ђура Стевановић, Јован Ћирић, Момчило Златановић, Драгољуб Симоновић, Петар Голубовић, Драгољуб Златковић, Јован Петковић, Милосав Петровић. Њима се придружила и млађа генерација истраживача Живота Јоцић, Драгољуб Ђорђевић, Миомир Наумовић, Срђан Шљукић, Сузана Марковић Крстић, Лела Милошевић, Драгана Пешић.

О научном и културолошком значају монографских истраживања

Може се поставити питање – *зашто су нам потребна истраживања кретања становништва и развоја у Србији?* Већ смо на почетку истакли да становништво представља онтолошку основу и капитални ресурс сваког друштва. Стога упознавање са узроцима и последицама природног и механичког кретања становништва, са структуром и динамиком становништва, са мобилношћу људског капитала, је кључна претпоставка за реално сагледавање савремених развојних потенцијала и процеса. Свако пројектовање/планирање садашњег и будућег развоја привреде и друштва на било ком нивоу његове организације (од микроструктура/локалних заједница, преко региона, до глобалног друштва) не може се руководити „одокативним” импресијама, већ мора бити ослоњено на научна сазнања. Имајући у виду садашње демографско стање у Србији, мора се позвати на узбуну све инситуције од Владе до породице, како бисмо подigli одговорност свих актера за демографску обнову друштва и разрешавање проблема демографске репродукције, јер нам од тога зависи будућност.

Културолошка улога ових истраживања огледа се у томе да се оставе белези о сторији породица, насеља, завичајних топонима у култури сећања и колективном памћењу нације; као и да се на основу тих чињеница изграђује духовна, културна, идентитарна матрица, као мост између предака и потомака, и развије геокултура простора и национална култура.

Пишући о историји и стању духа свога доба *Маркс* је, између осталог, истицао да „мртва рука традиције (прошлости) попут море притиска свест нових генерација”.

У савремености постоји различит однос између традиције и модернизације у различитим културама и цивилизацијама. На Западу је дух модерне и постмодерне, и нове цивилизације трећег и четвртог таласа, почео радикално потискивати значај прошлости у име будућности, па је из

те чињенице футуролог *Дон Нисбет* у „Мегатрендовима” изнео закључак: да као што је у прошлости историја одређивала садашњост, у савремености њу одређује будућност. На Истоку, древне цивилизације *Кине* и *Индије* још увек живе у духу конвергенције између процеса традиције и модернизације, која им омогућује просперитетни напредак, филозофију спокојног живота, посвећеност хармонијском развоју личности и одрживог одговорног односа између човека, друштва и природе.

Нова „интернет генерација” на Западу и у нас, заплуснута постмодерном филозофијом релативизма свих вредности, као да у трци за профитом, следи филозофију прагматизма, утилитаризма, хедонизма и себичног индивидуализма. Нека истраживања западних и наших социолога управо то илуструју. Примера ради, истраживање *Анђеле Мирков* (Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, у оквиру пројекта „Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери”), чији су резултати презентовано у њеном раду „Везаност грађана Србије за место у којем живе: емоције и заједнички интереси”, показује да што су испитаници старији, они показују већу вероватноћу да ће препознати заједничке интересе са становницима свог насеља и у погледу функционалне (практичне) и емоционалне везаности за примарни завичај, док „више од половине младих (54,6%) уопште није навело становнике свог насеља са којим деле заједничке интересе и драстично мање њих сматра да са њима има највише заједничких интереса (само 8,2% младих у односу на 22,2% осталих)“.⁵ Објашњење за овакав став младих ауторка налази у чињеници да су млади људи спремнији на просторну покретљивост и упознавање новог у свету, као и да њих не ограничавају породичне и пословне обавезе као што је то случај са одраслим особама.⁶

Ова и нека друга истраживања говоре о процесу трансформације социјалних ставова нових младих генерација према везаности за примарни завичај и њихову све већу окренутост свету, изазовима и шансама које он пружа за њихово запошљавање и квалитет живота, те отуда различито преферирање локалних и глобалних вредности између различитих генерација. Уз сав значај завичаја у процесу примарне социјализације, нова генерација све више остаје отворена према изазовима у глобалном простору.

И поред ове тенденције: у фокусу културне оријентације младих, неспорно је да у процесима социјализације и формирања идентитарне културе још увек значајну улогу има примарна породица и завичајно искуство. *Иво Андрић* је с правом поручио: „Човек без завичаја је човек

⁵ Анђела Мирков, *Везаност грађана Србије за место у којем живе: емоције и заједнички интереси*, у зборнику „Промене основних структура друштва Србије у периоду убрзане трансформације”, који су приредили Младен Лазић и Слободан Цвејић, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, „Чигоја”, Београд, 2013, стр. 307.

⁶ Исто, стр: 315.

без корена и трајног упоришта”. Наравно, културни идентети појединаца и друштвених група су слојевити амалгами, или како песник *Адам Пуслојић* пише „својеврсни укрштај неба и земље”, израз човекове везаности за завичај али и икаровске тежње да лети и осваја нове хоризонте света. У том смислу идентитарна култура није затворен ентитет, већ отворена структура подложна трансформација кроз време и простор, кроз историју, Проблем кризе индетитета особито настаје у периодима транзиције, када се традиционални културни обрасци преиспитују и трага за новим формама идентификације/узора.

Имајући све ово у виду ваља истаћи да у формирању културног идентитета етничких група, поред породице и школе, велику улогу имају култура и медији у савремености. У овом контексту значајну улогу у очувању културе памћења могу имати и монографије о становништву и насељима, које преци и савременици остављају о прошлости и себи - својим потомцима. Културолошка функција *монографија* о становништву и насељима огледа се у томе да представљају белеге о идентитарној култури и светионик у колективном памћењу народа, духовну вертикалу између предака и потомака, сведоке нашег трајња кроз простор и време, кроз историју. Оне нам помажу, као знакови поред пута, да сазнамо ко смо, одакле смо и куда идемо. У том смислу монографије, хронике, родослови; речју, разне врсте сторија о пореклу неког народа, насеља, породица - значајне су за формирање идентитарне културе народа и очување културе сећања у колективном памћењу, јер „човек који се ничега не сећа престаје да буде човек” (Љубица Арсић). А цвет који заборави на свој корен, како рече песник, не заслужује да расте!

Закључци и препоруке са округлог стола: Значај монографија о становништву и насељима за развој националне културе и културе сећања (предлог)

Суочени са алармантним појавама не само депопулације и сенилизације села у нас, већ и њиховим интезивним одумирањем (јер данас у Србији 986 села су остала без иједног становника, док преко 100 насеља има мање од 5 становника; а предвиђања су демографских аналитичара да ће за наредних 15 година остати још 1200 села без житеља), овим округлим столом о значају и улози монографија о насељима и становништву за очување идентитарне културе Огранак, САНУ у Нишу – на трагу реализације циљева истраживачког пројекта „Демографска репродукција становништва југоисточне Србије и наталитетска политика“, жели реактуелизовати поруке академика Радомира Д. Лукића (председника академијског Одбора за село), о потреби писања монографија/хроника села о сторији наших насеља,

како би се у колективном памћењу потомцима оставили белези о њиховим завичајним коренима, који представљају примарно идентитарно искуство у њиховој социјализацији и трајно упориште.

Имајући у виду досадашње напоре огранка САНУ у Нишу на истраживању проблема репродукције становништва југоисточне Србије, желимо указати на могуће правце и даље задатке на истраживању ових питања:

1. Неопходно је подстицати истраживаче у нас да се систематски баве монографским истраживањима развоја становништва и насеља, како би се јачао сазнајни потенцијал наших заједница (како научно-академске, тако и других институција у локалној заједници и глобалном друштву) о структури и динамици кретања становништва, што је претпоставка за рационално планирање развоја; али и ради развијања културе сећања и очувања идентитета у колективном памћењу нашег народа, који демографски одумире, а бројни простори остају социолошки мртви, запуштени буџаци у којима нико више не живи;
2. Да се у организацији огранка САНУ и Универзитета у Нишу одржи посебан семинар о методологији писања монографија који би имао инструктивни карактер и допринео обучавању аматера који се баве овом врстом истраживања и писања хроника на простору југоситочне Србије;
3. Да се у академској заједници универзитета подстичу студенти и млади истраживачи (преко израде дипломских радова, мастер и докторских теза) на истраживање ове тематике (историје, демографије, социологије, етнокултурологије становништва и насеља); као и да се у циљу развијања праксе писања монографија о насељима и становништву и промоције ове врсте стваралаштва изгради институт конкурса за награђивање најбољих радова, књига, студија, објављених монографија на тему развоја становништва и насеља у југоисточној Србији;
4. Да се, такође, у организацији огранка САНУи Универзитетске библиотеке праве повремене изложбе и промоције најбољих монографија на ову тему које су везане за Србију и југоисточну Србију;
5. Да се у академској и универзитетској заједници кроз реформу и иновацију наставних планова и програма институционално уведу нови наставни предмети и дисциплине у студијске програме: историја становништва и насеља Србије, социјална демографија, демографија и наталитетска политика, студије српске дијаспоре;

6. Огранак САНУ подржава активност научних института и центара на универзитету и при факултетима на даљем истраживању демографских, социјалних и културних проблема југоисточне Србије (теме које су везане за овај простор Србије, пограничја и Балкана);
7. Предлажемо да се за следећу годину у оквиру огранка САНУ у сарадњи са другим институцијама и Центра за културу општине Пирот организује научни скуп о значају стваралаштва Драгољуба Јовановића о селу и сељаштву, као резервоару демографске репродукције и актеру пољопривредног и еколошког одрживог живота.
8. Пружамо подршку елаборацији и остваривању пројекта емпиријског истраживања о узроцима и последицама „одлива мозгова“ из југоисточне Србије, као истраживање могућности/тј. израде стратегије њиховог повратка у матицу и ангажовања на даљем развоју и препороду Србије.

Ljubiša Mitrović, emeritus professeur
Université de Niš
Faculté de philosophie

IMPORTANCE SCIENTIFIQUE ET CULTURELLE DES MONOGRAPHIES
SUR LA POPULATION ET LES AGGLOMÉRATIONS POUR LE
DÉVELOPPEMENT D'UNE CULTURE DE LA MÉMOIRE ET LA
PRÉSERVATION DE L'IDENTITÉ DANS LA MÉMOIRE COLLECTIVE
DES PEUPLE

Résumé: En article il s'agit de l'importance scientifique et sociale des monographies sur la population et les agglomérations pour la nourricière culture de la mémoire et la préservation de l'identité dans la mémoire collective du peuple. L'auteur rappelle sur histoire des recherches monographiques en Serbie, depuis de temps du Jovan Cvijić à nos temps. Il est également indiqué en un mode spécial sur une initiative du Radomir Lukić d'écriture des monographies chez nous, en contexte des processus de sénilisation, dépopulation, et extinction des villages spécialement. À la fin est présenté le design des conclusions possibles pour les recherches continuelle.

Les mots clefs: les Monographies, la population, les agglomérations, la culture de la mémoire, l'identité.

СВ. НИКИТА
РЕМЕЗИЈАНСКИ

Ђорђе Перић
Београд

ЈОШ НЕКОЛИКО ПРИЛОГА О СВЕХРИШЋАНСКОЈ ХИМНИ СВ. ОЦА НИКИТЕ РЕМЕЗИЈАНСКОГ *ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО*

Сажетак: У новим прилозима за историјат свехришћанске химне из друге половине IV века св. оца Никите Ремезијанског *Тебе Бога хвалимо*, аутор је изнео један непознати чланак португалског новинара-теолога о постанку химне по некој старој легенди која се очувала у католичкој цркви. Та легенда наводи поново као ауторе химне св. Амвросија Медиоланског и блаженог Августина, што је давно превазиђено у постојећој литератури управо од католичких теолога. Затим је аутор информисао помоћу библиографских прилога о три непознате дисертације америчких музиколога у којима се разматра историјат химне и наводе први познати композитори *Te Deum*-а од XVI до XVII века. Други библиографски прилог односи се на црквене и световне композиције *Te Deum*-а словеначких композитора од времена ренесансе и барока до наших дана.

Кључне речи: Св. отац Никита Ремезијански, *Te Deum* (Тебе Бога хвалимо), аутори из Португалије, Америке и Словеније, музикологија, композитори XVI-XVII века

I

ПОВОДОМ ЧЛАНКА О АУТОРИМА „TE DEUM“ ЈЕДНОГ ПОРТУГАЛСКОГ УГЛЕДНОГ НОВИНАРА-ТЕОЛОГА

Давно је познато да се о ауторима молитвене химне *Тебе Бога хвалимо* писало и расправљало годинама у теолошким круговима и преносило у теолошкој штампи. Западни католички свет као да није задовољан закључком: да је ову химну познату у целом свету написао епископ св. Никита из Ремезијане (338-420), данашње Беле Паланке у Србији, па се и даље у неким католичким државама покушава да се ауторство песме припише неким другим ауторима. Тако се на хрватском католичком интернет порталу BITNO-net појавио ексклузивни чланак *Tebe Boga hvalimo*, (постављен 30. 3. 2016), који је написао португалски новинар-теолог Emilio Coutinho Portogallo, а превела га хрватска католикиња фрањевка s. Маја

Ivković, takoђе дипломирана теолошкиња. Како бисмо сазнали шта се тамо тврди и негира, дужни смо да саслушамо и пренесемо безмало цео текст о песми, *Тебе Бога хвалимо*, а потом да на њега ставимо и свој коментар. Текст превода писан је латиницом, па га тако и преносимо:

„Тебе Бога хвалимо. Пјесма тријумфа и радости лебдјела је над градом Orleansom свибанјског дана 1429. године. Застава свете Иване Orleansке украшена лјилјанима и likovima Исуса и Марије вијорила је на вјетру уз рadosni поклик okupljenog mnoštva. Zvonila su zvona dok је преко mosta на rijeci Loire prelazila neustrašiva djevica која је obnovila demoraliziranu i podijeljenu Francusku. Ispod katedrale Sv. Križa tisuće glasova pjevalo је himan pobjede i zahvale *Te Deum* (Тебе Бога хвалимо).

Povjest pamti mnoge takve trenutke. Tijekom stoljeća kršćanski је puk pjevajući *Te Deum* izražavao svoju zahvalnost nebu. Na primjer, 20. siječnja 1554, kad се u gradu Lisabonu razveseliše рођењем Don Sebastiana, nasljednika на portugalskom tronu, cijela се Crkva okupila на općem slavlju pjevajući svečani *Te Deum* uz zvuke zvona.

Dana 12. listopada 1683., nakon poznate bitke kod Beča, poljski kralj Jan Sobjeski došavši u grad nakon pobjede nad Turcima pjeвао је s narodom *Te Deum* uzvišujući Majku Božju која ih је svojim zagovorom dovela до pobjede.

Dijalog između svetog Ambrozija i svetog Avgustina. Mnogi су koji pripisuju autorstvo himna *Te Deum* sv. Hilariju, biskupu iz Politiersa, Niceziju, biskupu из Trierа или pak Niceti из Remesiana. Jedna pobožna tradicija pripisuje autorstvo dvojici glasovitih crkvenih otaca: svetom Ambroziju i svetom Augustinu.

Oko 384. године, dok је sv. Ambrozije bio Milanski biskup, Augustin tada 30-setogodišnjak, išao је u taj grad kako bi се poučio u retorici. Kreposni biskup га је očinski primio. "Privlačio me је, iako га nisam poznaо, jer можда sam privučen njime bio vođen k Tebi" [tj. Gospodu], napisao је kasnije Augustin, zadržan ljubaznošću kojom се Ambrozije prema njemu odnosio...Na koncu, на takav način су riječi svetog biskupa ispunile njegovu dušu, да је odlučio napustiti maniheizam i postati katolik. Zahvaljujući suzama i istrajnim molitvama svoje majke sv. Monike, učiteljstvu i primjeru sv. Ambrozija konačno је i stigao kada је budući "naučitelj milosti" prestao biti jedno obično stvorenje, postavši Božije dijete: krstio га је sveti Ambrozije u ноći Velike Subote 386. године, kao i njegova sina Adeodata i njegova prijatelja Alipija.

Prema tradiciji, tijekom ovog liturgijskog slavlja Ambrozije је u naletu gorljivosti, te anticipirajući koliku slavu će dati Crkvi ova izabrana duša, на glas izrekao;

'Te Deum laudamus, Te Dominum confitemur!'

(Тебе Бога хвалимо, Тебе господином признајемо!),

а Avgustin istom mjerom, goreći од entuzijazma dodao је:

'Te aeternum Patrem omnis terra veneratur!'

(Тебе вјећног Оца – сва земља поштује!)"

I tako, nadopunjujući jedan drugog u svetom i nadahnutom dijalogu, njih dvojica su s a s t a v i l i himan *Te Deum*. Antički rimski brevijar nazvao ga je *Himan svetog Ambrozija i svetog Augustina*, dok se u brevijaru proglašenom od svetog Pija X [1835-1914] naziva *Ambrozijanska himan*¹

Како прихватити овај чланак писан углавном за ширу публику, без научног теолошког доказивања о ауторству химне и без навођења било какве научне теолошке литературе, нарочито оне британског научника А. Е. Бурна² и немачког теолога Клауса Гамбера³, који су у својим студијама о св. Никети коначно утврдили ауторство ове популарне молитвене химне. На основу њихових књига, посвећених животу и раду св. Никите Ремезијанског издата су на српском и његова *Сабрана дела*, књ. 1, Београд 2007, „с благословом владике нишког Иринеја“, касније патријарха српског. Сабрана дела су објављена двојезично, на латинском и на српском. И мада су две поменуте књиге о Св. Никети из Ремезијане објављене на западу, од католичких теолога, португалски новинар не наводи да их познаје, па његова легенда („побожна традиција“) испричана широком аудито-ријуму простог католичког света изгледа као истина о ауторима светски познате химне *Тебе Бога хвалимо*, а у ствари је анахронизам, предање без оправдања које није потврдила теолошка наука.⁴ Најзад, ако су наведене књиге учених теолога А. Е. Бурна и К. Гамбера недоступне ширем кругу заинтересованих (а требало би их превести и на српски). Као општи приручник из обе области може се користити *Enciklopedia Britanika*, који научно одговара питања којима су се на ненаучни начин бавили Emilio Countinho Portogallo i s. Маја Ivković. Ни у којем случају не треба износити празне приче и легенде које немају утемељење унаучним резултатима проучавања настанка ове чувене химне и њеном аутору. Ту је стављена тачка која се без нових сазнања не може померити. Овде би требало указати на још један индиректан доказ који се односи на св. Амвросија Медиоланског, коме се годинама у католичкој цркви приписивало ауторство свете химне. У православној српској едицији *Житија светих*, коју је превео из разних извора највећи богослов српске православне цркве др Јустин Поповић, налази се и опширна хагиографија св. оца Амвросија Медиоланског (преминуо на освитку Васкрса 397.

¹ <https://www.bitno.net/kultura/glazba/tebe-boga-hvalimo/> (19.7.2021.)

² Andrew Ewbank Burn (1864-1927): *Niceta of Remesiana his life and works*, Cambridge 1905.

³ Klaus Gamber (1919-1989): *Niceta von Remesiana*, Instructio ad competentes, Regensburg 1964.

⁴ То није ништа необично, јер и неки српски историчари који су писали научне радове о св. Амвросију, епископу Медиоланском и даље износе застарелу тезу да је он аутор химне *Тебе Бога хвалимо*. Видети: Ж. Андрејић, *Значење и симболика Светог Амвросија Медиоланског, архијереја запада и истока за српску православну цркву, са одразом на историографске садржаје и уметност*, Саборност 7, 2013, стр. 131-143.

године).⁵ На стр. 246. стоји: „Презвитер Павлин, ученик и секретар светог Амвросија Медиоланског – који касније написа његово *житије* на молбу ученика његовог, блаженог *Августина*, епископа *Ипонијског*.“⁶ Тај презвитер Павлин свакако је био доцнији епископ Павлин из Ноле, који је као *презвитер* служио при епископији Медиоланској у време земног живота епископа св. Амросија. Познавао је и сретао се и са блаженим Августином. Као састављач хагиографије св. Амвросија Медиоланског, Павлин би сигурно поменуо Амвросијево ауторство химне *Te Deum laudamus*, да је Амвросије заиста био аутор. Ипак, Emilio Countinho Portugallo је у уводу изнео три врло лепе илустрације, шта је значила песма *Te Deum* целом хришћанском свету кроз историју великих историјских победа и светских догађаја који су прослављани торжественим певањем текстова и са разноврсним мелодијама ове свете песме. Све то су прихватљиви и пожељни подаци који показују посебну употребу и светску популарност ове свечане химне кроз векове, у историјским догађајима значајним за сваку хришћанску нацију и сваку државу. Пожељно би било да се сакупи што више примера оних историјских догађаја у којима се као знак тријумфа певала благодарствена песма *Тебе Бога хвалимо*. Већ је изнесен један такав занимљив податак како и када је компонован један од најлепших *Te Deum* француског барокног композитора Марк-Антоана Шарпантјеа (Charpentier, 1643-1704). У част француске победе у бици код Стенкерка 1692. године, Шарпантје је победе Шарпантје је написао свој најпознатији *Te Deum* (Н. 146, D-dur) чији се уводни прелудијум изводи и данас као музички сигнал спортских преноса са Евровизије. Завршетак *Вартоломејске ноћи*, такође је прослављен певањем химне *Te Deum laudamus*. Укратко испричан, овај догађај дочарава сву несрећу великог верског сукоба између католика и протестаната у Паризу. Краљица Катарина Медичи (1519-1589) и њен супруг краљ Анри II Валоа (владао 1547-1559; у браку 1533-1559) имали су ћерку Маргариту од Валоа (1553-1615), која је била католикиња. Планирано је њено венчање са племићем високог рода, а доцније и краљем Анријем IV од Наваре,⁷ који је био протестант. На венчање су позвани многи угледни племићи са девојчине стране католици, а са момкове протестанти; женик је пристао да венчање буде по жељи таште Катарине и младе Маргарите-Марго по католичком обреду. Венчање је одржано августа 1572. године. Само шест дана после свадбе, на дан св. Вартоломеја апостола 24. августа 1572. године, извршен је покољ свих протестаната у Паризу и њихових породица, тако и бројних сватова који су присуствовали том венчању. Римски папа Грегор XIII (папа 1572-1585) покољ протестаната сматрао је за

⁵ Св. отац Јустин Поповић: *Житије светог оца нашег Амвросија, епископа Медиоланског*, „Житија светих“, за децембар, Београд 1977, стр. 231-248.

⁶ Исти, *нав. дело*, стр. 246, спуштеница 5.

⁷ Краљем Анријем од Наваре (1572-1610), касније краљем Анријем IV од Француске и Наваре (1589-1610)

победу праве, католичке вере, па је наредио да се служи свечани *Te Deum*, да се испаљују слављеничке салве из топова. Ето примера у коме се молитвена химна *Тебе Бога хвалимо* певала да прослави и обележи победу католицизма искључиво вољом и заповешћу једног папе. Овај догађај описао је у свом роману *Краљица Марго* (1845) познати француски романијер Александар Дима – Отац (1802-1870); роман је у више издања преведен и много читан и код нас.

II

ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ О ИСТОРИЈАТУ „TE DEUM“

У Европи и целом свету од друге половине XX века почело је са испитивањима музичког стваралаштва из времена позног средњег века, хуманизма и ренесансе, тј. XII – XVIII века. Поред световне нарочито је испитивана духовна музика (*musica divina*, *musica sacra*), која је пленила богатством многобројних духовних песама непознатих, заборављених и још неоткривених композитора. Међу духовним песмама пажњу музиколога привукла је и свехришћанска молитвена химна св. оца Никите Ремезијанског „*Te Deum laudamus*“ о којој су написане и три докторске дисертације, све три издате у Америци.

[1] DAVIS, Oma Grier: *A Selected, Annotate Bibliography „Te Deums“ in the Library of Congress, and a History This Hymn in Ceremonial Music since 1600.* – Ph. D. dissertation, University of Iowa, Iowa City, 1967, XVI - 199 p.

[2] MCGOWAN, John Bailey: *Sixteenth-Century Polyphonic Setting of the Latin Hymn „Te Deum laudamus“*, Ph. D. dissertation, University of Iowa, Iowa City, 1967, X + 218 p.

[3] STEIN, David Bruce: *The French „Te Deum“ from 1677 – 1744: Its Esthetic, Style and Development*, D. M. A., dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign, 1974, IV + 416 p.

(drugo dopunjeno izdanje: University of Illinois, 1978, 832 p.)

Ове дисертације обогаћују сазнања о историјату химне „Тебе Бога хвалимо“ од св. оца Никите из Ремезијане, како у музичком, текстолошком, историјском, тако и у свеопштем културном погледу, а многе странице тих књига, могле би да буду извори нових књижевних приказа и студиозних огледа.

III

О ХИМНИ „TE DEUM“ У СЛОВЕНАЧКОЈ МУЗИЧКОЈ БИБЛИОГРАФИЈИ

У историји словеначке музике постоји дуга традиција компоновања и извођења молитвене химне св. оца Никите из Ремезијане *Te Deum laudamus*. У овом библиографском (непотпуном) прегледу наводе се подаци из којих се може видети да су словеначки композитори још од времена ренесансе, па све до наших дана радо компоновали текст химне дајући му и своје оригиналне мелодије. Забележен је и један историјски догађај: када је химна јавно певана у почаст фелдмаршалу Јосифу Јохану Радецком (1766-1858). Словеначки историчар Миха Преинфалк пише и о томе да је химна певана у част фелдмаршала Јосифа Јохана Радецког: „*Radetzki si je s svojim ljubeznivim nastopom in s svojo darežljivostjo pridobil srca vseh Tržanov. Tedanji graščinski nadzornik in skladatelj Janez Pogačnik mu je posvetil slovesen "Te Deum laudamus", katerega so v tržiški župni cerkvi še peli v šestdesetih letih 19 stoletja. Radetzega pisci tudi sicer najpogostje omenjajo v povezavi s požarom ki je leta 1811. uničil skoraj celoten Tržič, ter pri tem izpostavljajo njegovo dobrodelnost – pomoč Tržanom pri obnovi Tržiča.*” (Miha Preinfalk: *Feldmarchal Radetky in Slovenci*). Већина словеначких композитора нема потпуне податке: тачан наслов композиције, да ли је химна у рукопису или је објављена. На основу наслова примећује се и то да су текстови химне компоновани на латинском (14) и на словеначком језику (6). Већина тих композиција се изводила хорски уз обавезну пратњу оргуља, што је извођачки веома занимљиво и лепо. Претрагом интернета, може се доћи до следећих наслова:

1. Primož TRUBAR (1508-1586): *Te Deum laudamus*, u: *Eni psalmi, ta celi catechismus, inu tih vegshih gody, stare inu noue kersztianske peisni, od P. Truberia, S. Krelia, inu od drugih sloshene, druguyh popraulene inu pobulschane*, V Tubingenu, pri tiskarju Ulrichu Morhartu, do srede maja, leta 1567.
(Trubarjev *Katechismus* ima 42 pesme (37 s notama, 5 bez nota) i 3 molitve; „*Te Deum laudamus*” je pod br. 16. Postoji reprodukcija psalma „*Te Deum laudamus*”, per Sebastianum Krellium (1538-1567) na portalu interneta)
2. Jakobus GALLUS CARNIOLUS (1550-1591): *Te Deum* (kao deo kompozicije sa drugačijim naslovom). Postoji snimak na gramofonskoj ploči. Nedostupno.⁸

⁸ Основни подаци у дисертацији: McGowan, John Bailey, *navedeno delo*, (vidi odeljak *Disertacije*). Slovenska akademija znanosti in umetnosti izdala je dela Jakoba Galusa u 20 svezaka.

3. Jakob Frančišek ZUPPAN (1734-1810): *Te Deum laudamus*. Lithania in G / Missa ex C / Missa in B.
4. Kamilo MAŠEK (1831-1859): *Te Deum* (bez podataka)
5. Anton FOERSTER (1837-1926): *Te Deum*, op. 58, za 4 mešane glasove, ali za 1 glas z orglami.⁹
6. Isti: *Te Deum*, op. 63.¹⁰
7. Anton KUNŠIČ (1839-1878): *Te Deum* (bez podataka)
8. Hugolin (Franc) SATTNER (1851-1934): *Te Deum*, za mešani zbor z orglami, (1911)¹¹
9. Josip LAVTIŽAR (1851-1943): *Tebe Boga hvalimo*, za englasno in četveroglasni mešani zbor z orglami¹²
10. Ivan (Janez) CARLI (1851-1911): *Te Deum laudamus*, op. 3, mešani zbori, V Ljubljani 1886, str. 8; 4-na.
11. Janez POGAČNIK (1855-1934): *Missa in honorem ss. Cordis Jesu*, op. 1, ad IV voces aequales, [Glasbeni tisk 1886].
12. Ignacij HLADNIK (1865-1932): *Te Deum*, op. 71, za mešan zbor s spremljavo orgel ali orkestra (1917), [Glasbeni tisk]; ima još jedan *Te Deum*.¹³
13. Ivan LAHARNAR (1866-1944): *Tebe Boga hvalimo* (bez podataka)
14. Alojzij SACH (1869-1910): *Te Deum* (rkp)
15. Anton GRUM (1877-1975): *Tebe Boga hvalimo*, op. 57 (bez podataka)¹⁴
16. France KIMOVEC (1878-1964): *Tebe Boga hvalimo; Tebe Gospoda povelicu-jemo*, (4 kompozicije)¹⁵
17. Stanko PREMRL (1880-1965): *Tebe Boga hvalimo*, mešani zbor z orglami, (1933)¹⁶
18. Alojzij-Lojze MAV (1898-1977): *Tebe Boga hvalimo* (bez podataka)
19. Blaž ARNIČ (1901-1970): *Simfonija št. 1 – Te Deum*, op. 10, za mešani zbor, orgle in orkestar (1932; redidirano 1969)¹⁷

⁹ Дело је приказано у словеначкој штампи: S(pindler, Franc) S(aleški): Anton Foester, *Te Deum*, op. 58, za 4 mešane glasove, ali za 1 glas z orglami, „Voditelj v bogoslovnih vedah“, 12, 1909, 4, 431. Тачно је назначен који је *Te Deum* тада изведен јер је А. Фоерстер компоновао још три који су у рукописима.

¹⁰ Прикази: 1. Danilo Fajgelj: *Novi cerkveni glasbotvori*, „Edinost“, 1897, 82; 2. Bervar Karel: *Ocena nekaterih skladb našega g. Ant. Foersterja*, „Cerkveni glasbenik“, 1898, 4, 29-30

¹¹ S. Premrl: P. Hug. Sattner: *Te Deum*, za mešani zbor z orglami, „Cerkveni glasbenik“, 1911, 2, 15.

¹² (F.) Kimovec: Lavtižar Josip, *Tebe Boga hvalimo*, za englasno in četveroglasni mešani zbor z orglami, „Cerkveni glasbenik“, 1828, 5/6, 92.

¹³ Прикази у штампи: 1. (S) Premrl: Ign. Hladnik: *Te Deum*, za mešani zbor s spremljanjem orgel ali orkestra, op. 71, „Cerkveni glasbenik“, 1917, 10/12, 122-123; 2. F(erjančič) F(ran): *Te Deum laudamus*, za mešani zbor s spremljavo orgel ali orkestra, zložil Hladnik Ignacij, Tisk Blaznikov v Ljubljani. Založil skladatelj, „Dom in svet“ 1903, 16, 10.

¹⁴ Kimovec, (Franc): Anton Grum, *Tebe Boga hvalimo*, op. 57, „Cerkveni glasbenik“, 1930, 9/10, 155-156

¹⁵ Matija Tomc: Dr Franc Kimovec, *Tebe Boga hvalimo*, „Cerkveni glasbenik“, 1936, 7/8, 125-126.

¹⁶ Matija Tomc: Stanko Premrl: *Tebe Boga hvalimo*, mešani zbor z orglami, „Cerkveni glasbenik“, 1933, 1/ 2, 31.

¹⁷ Anonim: Arnič Blaž, *Simfonični koncert Blaža Arniča*, „Slovenski narod“, 1936, 266, 4.

20. Avgust CERER: *Tebe Boga hvalimo*, za 8-glasen mešan zbor in orgle (1933)¹⁸
21. Aleš MAKOVAC (1974): *Te Deum*, op. 32, Mezzo-soprano solo, mixed choir, and chamber orchestra with organ (2016)

У периоду Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије (1918/1929-1945), дошло је и до реорганизовања југословенске војске. У ретком зборнику војног свештеника Божицара Д. Лукића *Партитуре национално-патриотских и верских песама*, Београд 1928, књига I (мушки хорови), сакупљен је велики број песама које су приређене за певање у пуковима у којима су постојали војни капелници са наредницима војне музике. У наведеном зборнику наводи се и посебан одељак: *Освећење војничких и других застава*, где су саопштене ноте песама у мушком хору свих вероисповести: православни обред, католички обред, евангелички обред, муслимански обред, израелитски обред и старокатолички обред. Приликом освећења заставе војних јединица *католика* певала се химна *Тебе Бога хвалимо*, коју је за мушки хор приредио војни капелник *Дав. Медвед*.¹⁹ У Словенији је било често презиме Медвед, па се и један значајнији композитор звао Антон Медвед. Сматрајући да је тај нотни запис, објављен у поменутој књизи, веома редак јер се само ту наводи и у исто време подсећа нас на један потпуно заборављени обред у Краљевини Југославији између два рата: *освећење војничких застава*, доносим га као прилог овој библиографији.

¹⁸ Matija Tomc: Cerer Avgust, *Tebe Boga hvalimo*, za 8 glasen mešani zbor in orgle, „Cerkveni glasbenik“, 1933, 9 / 10, 155.

¹⁹ За сада се не може поуздано утврдити ништа поуздано о овом капелнику, па ни место службе. На основу имена, може се претпоставити да је по народности био Словенац.

Литература

- Андрејић, Ж., *Значење и симболика Светог Амвросија Медиоланског, архијереја запада и истока за српску православну цркву, са одразом на историографске садржаје и уметност*, Саборност 7, 2013, стр. 131-143.
- Anonim: Arnič, Blaž, *Sinfonični koncert Blaža Arniča*, „Slovenski narod“, 1936.
- Bervar, Karel, *Ocena nekaterih skladb našega g. Ant. Foersterja*, „Cerkveni glasbenik“, 1898.
- Gamber, Klaus, *Niceta von Remesiana*, Instructio ad competentes, Regensburg 1964.
- Ewbank Burn, Andrew, *Niceta of Remesiana his life and works*, Cambridge 1905.
- Kimovec, Franc, Anton Grum, *Tebe Boga hvalimo*, op. 57, „Cerkveni glasbenik“, 1930, 9/10, 155-156.
- Kimovec, Franc, Lavtižar Josip, *Tebe Boga hvalimo*, za englasno in četveroglasni mešani zbor z orglami, „Cerkveni glasbenik“, 1828.
- (Поповић) св. отац Јустин, *Житије светог оца нашег Амвросија, епископа Медиоланског*, „Житија светих“, за децембар, Београд 1977, стр. 231-248.
- Premrl, Stanko, Hladnik, Ign., *Te Deum*, za mešani zbor s spremljanjem orgel ali orkestra, op. 71, „Cerkveni glasnik“, 1917, 10/12.
- Premrl, Stanko, Sattner, P. Hug., *Te Deum*, za mešani zbor z orglami, „Cerkveni glasbenik“, 1911.
- S(aleški), S(pindler, Franc), Foester, Anton, *Te Deum*, op. 58, za 4 mešane glasove, ali za 1 glas z orglami, „Voditelj v bogoslovnih vedah“, 12, 1909.
- Tomc, Matija, Cerer, Avgust, *Tebe Boga hvalimo*, za 8 glasen mešani zbor in orgle, „Cerkveni glasbenik“, 1933, 9 /10.
- Tomc, Matija, Kimovec, Franc, *Tebe Boga hvalimo*, „Cerkveni glasbenik“ 1936, 7/8.
- Tomc, Matija, Premrl, Stanko, *Tebe Boga hvalimo*, mešani zbor z orglami, „Cerkveni glasbenik“, 1933, 1/2.
- F(erjančič), F(ran), *Te Deum laudamus*, za mešani zbor s spremljavo orgelj ali orkestra, zložil Hladnik Ignacij, Tisk Blaznikov v Ljubljani. Založil skladatelj , „Dom in svet“ 1903.
- Fajgelj, Danilo, *Novi cerkveni glasbotvori*, „Edinost“, 1897.

Dorđe Perić
Beograd

SEVERAL MORE CONTRIBUTIONS ABOUT THE ST. NICETA'S CHRISTIAN HYMN *TE DEUM LAUDAMUS*

Summary: In this new appendix for history of the st. Niceta's Christian hymn *Te Deum* from the second half of 4th century, author presented one unknown article by Portuguese journalist-theologist, about the occurrence of this hymn from one old legend which survived in the catholic tradition. This legend notes st. Ambrosius and st. Augustinus as the authors, in spite of the fact that this legend was rebuted in the literature, right from the catholic authors. Then, author informed on three unknown Dissertations by American musicologists, in which the history of hymn and first known composers of *Te Deum* (16th-17th centuries) were took in consideration. The second appendix refers to clerical and laical compositions of *Te Deum* by Slovenian composers from the Renaissance and Barroco to contemporary period.

Key words: St. Nicetas of Remesiana, *Te Deum*, the Authors from Portugal, America and Slovenia, Musicology, Composers (16th-17th Centuries).

2. /Католички обред.

1. Те бе Бо-га хва-ли мо, Врно ис-по ве-дам о - На-ие.

2. Вечнот. О-ца сла ви мо, Сложним гласом пе-ва мо -

Бе-с их ан Ђе ли шују те с ар-хан-Ђе ли! А - - - мен

Освећење војничких и других застава у Краљевини Југославији.
Уз пригодан католички обред, певала се химна *Тебе Бога хвалимо*

Св. Павлин, епископ нолански, савременик и велики пријатељ св. оца Никите из Ремезијане (IV век)

Велика зидна слика Св. Никите Ремезијанског у цркви Христовог Вазнесења у Белој Паланци, рад (2019) Срђана Стојановића из Београда. У врху фреске је Христов (Константинов) монограм, а у дну почетни стихови Никитине химне „Тебе Бога хвалимо“ (Уредник).

ИСТОРИЈА

ПОПИСИ ДИВЉАНСКОГ МАНАСТИРА 1525-1595. ГОДИНЕ

Сажетак: У раду се саопштавају најстарији познати пописни подаци о Дивљанском манастиру св. Димитрије код Беле Паланке, сачувани у необјављеним турским катастарским дефтерима из 1525, 1545, 1571. и 1595. године. Како је Дивљански манастир био богат земљом и стално настањен монасима то је, показују пописи, са још два понишавска манастира – Погановским и Одоровачким, био једини живи средњевековни манастир у Пиротском кадилуку до средине XVI века. Манастиром је 1545. управљао монах Максим Дабижив, а 1578. је било пет монаха који су држали монашку школу и учили читању, писању и појању литургије. Рад се бави и величином и структуром манастирског поседа од 344 хектара и приносима који су са њега убирани.

Кључне речи: Дивљански манастир, Пиротски кадилук, османски државни пописи, XVI век, манастирски приходи.

Života V. Jocić

THE PRESCRIPTIONS OF DIVLJANA'S MONASTERY FROM 1525 TO 1595

Abstract: In this article were presented the oldest data on Divljana's Monastery of Saint Demetris. These data were recorded in the unpublished Ottoman catastral defters from the years 1525. 1545. 1571 and 1595. This monastery was rich and had got the large property. According the defters, this monastery, as well as the monastery in Poganovo and Odrovac were the last three Serbian medieval monasteries in the Pirot Kadilik which were life in the middle of XVI Century. Monk Maksim Dabiživ governed the Monastery until 1545. In the year 1578 there were five Monks who leaded Monk's school and teach learning, writing and liturgic singing. The article, also describes the radius and the structure of the monastery property of 344 ha and its gathering.

Key words: The Divljana's Monastery, the Pirot Kadilik, Ottoman Governmental Prescriptions, XVI Century, the Gathering from Monastery Property.

*zivotavjocic@gmail.com

Најстарији познати писани траг о Дивљанском манастиру св. Димитрије је у детаљном турском пописном дефтеру Пиротског кадилука из 1525. године. Податке о манастиру садрже и наредни пописи из 1545, 1571 и 1595. године.

Попис из 1525. године показује да су у Пиротском кадилуку, који се простирао од Сићевачке клисуре на западу (укључујући и село Сићево) до Софијског поља на истоку (укључујући Драгоман и Алдомировце) и од гребена Старе планине на северу до Власинског блата (језера) на југу (укључујући Стрезимировце и Клисуру), била 419 села¹ и само четири манастира: три средњовековна у Понишављу – Дивљански св. Димитрије са порезом од 261 акче, Погановски св. Јован Богослов са 200 акчи, Одоровачки (Звоначки) св. Јован Крститељ са 50 акчи,² и један у Знепољу северостично од Власинског језера – Драјиначки св. Пресвета са 55 акчи пореза.³ Њима се придружио 1545. г. новообновљени манастир у међама атара села Доња Невља јужно од Цариброда.⁴

Касније су обновљени или основани (на средњовековним темељима, јер турске власти нису дозвољавале оснивање нових цркава и манастира) сви остали манастири у Пиротском кадилуку, што потврђују државни

¹ По овом попису Пиротски кадилук (судско-управна област) био је подељен на шест нахија (срезова): Пирот, Висок (старопланински крај), Доњи Крај или Доњи Крај са Лужницом (белопаланачки крај и Лужница), Знепоље (трнски крај), Грахово (брзнички крај) и Ниока (? (драгомански крај) и оне су несумњиво наслеђена управна подручја – жупе из предтурског периода. У кадилуку су била 2 града (Пирот и Брезник), 419 села, 55 селишта и 4 манастира, разврстаних у: султанов хас (Брезник са рудником сребра и 87 села), хас дефтердара царске благајне (Пирот, 20 села, 2 селишта), хас беглербега Румелије (10 села и 2 селишта), зиамете и тимаре (302 села, 51 селиште, 4 манастира). Познато је, на основу овог и следећих пописа, да је Дивљански манастир припадао нахији Доњи Крај; Погановски нахији Пирот (као и околна села Власи, Поганово и Барје); Одоровачки нахији Знепоље (као и околна села Одоровци, Куса Врана, Звонци, Драговита); Драјиначки нахији Знепоље (као и околна села Драјинци, Стрезимировци). Види: Т. Катић – Д. Амедоски, *Сумарни попис Пиротског кадилука из 1530. године*, Известия на државните архиви 99, Софија, 2010, 197-198 (овај скраћени попис је урађен на основу пописних података из детаљног пописа 1525. г.); *Подаци из непреведеног детаљног пописа 1525. г.; о нахији Доњи Крај види у: Ж. Јоцић, Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. г.*, Београд, 2014, 168.

² У манастиру су 1545. г. живела три монаха, али по попису из 1571. г. манастир је без монаха а његову земљу обрађују становници села Слишовци и за то плаћају спахији 314 акчи. И по попису из 1595. г. манастир је празан а становници суседног села Звонца обрађују његово имање и спахији дају 300 акчи. Касније је манастир порушен до темеља и таквог га затиче 1878. г. Мита Ракић (Р. Тричковић, *Манастири у околини Пирота крајем XVI века*, Зограф 12, Београд, 1981, 81-82; М. Ракић, *Из Нове Србије*, Отаџбина, књ. VI, Београд, 1880, 423). На манастиришту, на десној обали Јерме а наспрам ушћа Звоначке реке, подигнута је после пробијања кањона Јерме и пуштања у рад рударске железнице 1927. г., лепа парохијска црква и названа „Манастир Муштар“, која стоји и данас. Црква је подигнута 1932. године од стране грађана општине одоровачке уз помоћ намесника царибродског прота Јована Поповића из Горњег Стрижевца (иконостас уграђен и освећење извршено касније). Види у Прота Јован царибродски, *Манастир у намесништву царибродском св. Јован Богослов (Погановски)*, Преглед цркве Епархије нишке, 1-3/1933, 12.

³ По попису 1525. у манастиру је један монах, 1545. г. монах Теодосије, а већ 1595. г. манастир је празан а његову земљу обрађују околна три села. Вероватно је убрзо запустео.

⁴ Име манастира тешко читљиво и још неидентификовано (св. Мжај, Муртар, Мармир?). Манастир је порушен за време Турака. Можда на његовим темељима стоји данашња сеоска црква св. Илије у Доњој Невљи изграђена 1921. г. (Р. Тричковић, *Манастири*, 84).

пописи и други извори: 1571. г. – Темски св. Ђорђе „у међама села Темске“; Црвенчевски св. Петка, Штрбовачки св. Петка; 1576. г. – Базовички св. Онуфрије у међама села Базовика; 1595. г. – Островички св. Иверица у Сићевачкој клисури на десној обали Нишаве, Церовички св. Никола,⁵ Трнски св. Аранђела,⁶ Мисловштички св. Пресвете Иверице,⁷ Равњански св. Пречиста,⁸; 1606. г. – Планинички св. Никола;⁹ 1618. г. – Сињачки св. Николе;¹⁰ 1647 – Сићевачки св. Богородице;¹¹ 1686. г. – Ветански св. Богородице.¹²

Дивљански манастир св. Димитрије¹³ и Погановски манастир св. Јован Богослов¹⁴ једина су два средњовековна понишавска манастира чије су цркве и поседи преживели турску власт, као „живи манастири“ и дочекали српско ослобођење 1877. г. Разлог томе је што су увек били настањени монасима, који су сами, као добри домаћини, водили бригу о манастирској цркви, објектима и поседу. Тиме су спречена урушавања и пропадање манастирских цркава и распарчавање и отимање манастирске земље од околних села. То показују државни пописи: ова два манастира никада нису била у саставу атара суседних села већ су увек исказивани посебно, издвојено,¹⁵ и никада њихова имовина није обрађивана „споља“ (издавана

⁵ Крајем XIX века Церовик је спојен са Блатом, селом западно од Пирота.

⁶ У селу Ломница у Бугарској, одмах поред српско-бугарске границе.

⁷ Код Трна у Бугарској.

⁸ На Нишави код Годеча у Бугарској.

⁹ На десној обали Јерме, између Погановског и Суковског манастира.

¹⁰ На левој обали Нишаве, код Беле Паланке (опширније у: Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 223-225).

¹¹ На левој обали Нишаве у Сићевачкој клисури.

¹² У подножју Суве планине код Беле Паланке. Порушен у аустријско-турском рату 1737. г., поново обновљен 1869. г. (види у Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 60-61).

¹³ Манастир је по предању задужбина Мрњавчевића из XIV века. Средњовековна црква (порушена етапно 1874-1902. ради изградње нове монументалне цркве на истом месту) припада типу цркава са кулом над припратом, које су грађене пред непосредну турску опасност после Маричке битке 1371. до пада Понишавља под турску власт 1386. г. Била је два пута живописана а старији живопис (XIV век) „био је боље цртан, брижљивије израђен и топлије бојадисан и његове су се боје боље сачувале“ него код млађег живописа који је „у целини лошији од оног старијег“. Два манастирска пергаментна рукописа (XII-XIV век) изгорела су у Српско-турском рату 1876. г. (Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Извештај Уметничком одбору Српског ученог друштва*, Гласник СУД, књ. 48, Београд, 1880, 449-471; Ф. Каниц, *Србија II*, Београд, 1985, 225; Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, ПЗ 27-28, Пирот, 2002, 192, 197; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 18, 94, 202-204).

¹⁴ До недавно се веровало да је манастир изграђен између 1392-1395. г. и да је ктитор српски обласни господар Константин Драгаш (Дејановић) са ћерком Јеленом, византијском царицом. Међутим, најновија изучавања су показала да је манастир подигнут у време деспота Стефана, а ктитор је српски властелин Константин са супругом Јеленом, господар новоприпојене српске области Знепоље, после победе код Чамурлије 1413. г. Манастир је живописан 1499. г. (Г. Суботић, *Једна градитељска радионица из друге деценије XV века у граничним пределима Бугарске и Србије*, Зборник радова Византолошког института, 50, Београд, 2013, 811-834). У исто време и од истих мајстора саграђени су и Трнски и Мисловштички манастир.

¹⁵ Тако је било и при крају турске власти, у XIX веку, што показују документ издат 1846. г. од турске државне благајне у Пироту у коме стоји: „Санџак Ниш, Кадилук Пирот, Манастир Дивљана“ (види фот. оригинала и превод у: Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, Белопаланачки зборник бр. 7, 2011, 106-107), и попис Пиротског кадилука 1844. г. у коме је село Дивљана исказано под три подналова (само село, манастир, чифлик) на следећи начин: „Село Дивљан: Само село [...], Манастир који је у вези са реченим селом [...], Чифлик спахије Халила [...]“ (Ж. Јоцић, *Манастирске старешине у Дивљани*

у закуп околним селима) већ ју је обрађивало манастирско братство и само плаћало дажбине. Манастири чија су братства у зулумима побијена, или се разбежала, а имовина дата на коришћење околним селима која су тиме преузимала и плаћање манастирских дажбина, по правилу су запустели и временом угашени.

II

Турски државни пописи из XVI века пружају драгоцене податке о Дивљанском манастиру.

Име манастира. Службени назив Дивљанског манастира у свим турским пописима од 1525. до 1595. г. био је: „Манастир Свети Димитрије“. Код неких пиротских манастира у овим пописима службена имена су константно бележена непотпуно или искривљено, нпр: Погановски као „Манастир Богослов“, богородичини манастири Драјиначки и Равњански као „Манастир Пречиста“, Базовачки св. Онуфрије као „Манастир Нуфије“.

Локација манастира. У пописима из имена манастира стоји назнака „Припада Пироту“, ¹⁶ са значењем да је манастир административно и судски у Пиротском кадилуку, односно под пиротским кадијом. У попису из 1525. г. нема никаквог ближег географског одређења манастира, али у следећим пописима (1545, 1571, 1595) стоји да је манастир „у близини села Разбина Стена“ (Разбијена Стена), што је старије име граничног манастирског села Ореовца (в. даље).

Гранична села око манастира. У XVI веку, као и данас, манастирски посед св. Димитрија се граничио са атарима три околна села: на југу са Дивљаном, удаљеној 1 км од манастирске цркве, на истоку са Разбином Стеном (сада Ореовац), удаљеној 1 км, и на северу са Мокром, удаљеној 2 км. На западу је био гребен Суве планине, а иза њега атар нишког (заплањског) села Велики Крчимир. Село Разбина (Разбијена) Стена, по којој су пописивачи ближе одређивали положај манастира, налазило се изнад друма Паланка-Лужница на потесу Игриште, наспрам манастирске воденице, одакле се види манастирска црква. У аустријско-турском рату 1595-1606 село је разорено и померило се на своје појате 2 км источније (3 км од манастира) и променило име у Ореовац (тако је пописано 1624. г.).

По попису из 1525. г. Дивљана има 36 домова (кућа) и плаћа порез од 3.422 акче, Разбина Стена 28 кућа са порезом од 3.339 акчи, и Мокра 33 куће са порезом од 3.786 акчи. Да ли су тада у овим селима још увек стајале непорушене средњовековне сеоске цркве не знамо (јер турски пописи нису евидентирали сеоске цркве), али и данас стоје њихови трагови у темељима – црквишта св. Тројице у Дивљани, св. Петке у Мокри и св. Јеремије у Ореовцу. На дивљанском црквишту (или у црквеној порти) је и тада стајао горостасни миросани (посвећени) храст, који стоји и данас а старост му се

1737-1862. г. БПз бр. 13-14/2018, 150).

¹⁶ У попису турски облик Шехиркеј (=Пирот).

процењује на преко 600 година.¹⁷

Спахије над манастиром. У XVI веку, како показују државни пописи, Дивљански манастир је припадао тимару – војничком лену чије дажбине је убирао спахија (припадник елитне војске док је вршио војничку службу). Спахија је био непосредни господар и заштитник земље и раје на њој, унутар тимара. Тимар су могла чинити једно или више села, селишта, манастира и пописом су утврђиване њихове дажбине спахији, као и сам спахија – тимарник.

По попису из 1525. г. Дивљански манастир је био у саставу тимара спахије Кара Дурмуша, а чинила су га 2 села (Ломница и Истровица), 2 селишта (Живковица/Страњева Глава и Стровиште) и манастир Свети Димитрије. Тимар је доносио 5.785 акчи.

По попису из 1544. г. манастир је у колективном тимару (више спахија – тимарника чији је удео у расподели прихода са тимара номинално утврђен). Тимар чини 7 села (Канбеловци, Понор, Бребница, Истровица, Лукања, Реброва, Проданковча), 1 селиште (Мајмил Глава) и 1 манастир, наш св. Димитрије.

Пописом из 1571. г. одређено је да манастир Свети Димитрије сам чини тимар, а тимарник је спахија Салих син Хасанов.

У попису из 1595. г. није опредељена припадност села и манастира тимарима, те нису дата ни имена тимарника (види коментар уз превод пописа).

Манастирска братства. У османској држави сваки пунолетни мушкарац плаћао је лични порез спенцу (главарину) у износу од 25 акчи, а удовице, као домаћини куће, 6 акчи. Монаси су овај порез понекад плаћали, као у манастирима Нишког кадилука 1498. и 1516. године, или су били ослобођени, као у поменутим манастирима 1564. г.¹⁸ Када су монаси подлегали плаћану спенце, увек су у попису навођени њихов број и имена са назнаком износа личног пореза унутар манастирских пореских ставки. Ако су били ослобођени нису исказивани у пописном дефтеру ни бројчано ни поименично, с ређим изузецима.

У Пиротском кадилуку у XVI веку калуђери су били ослобођени плаћања личног пореза те, углавном, нису исказивани у пописним дефтерима, изузев пописне 1545. г. када је у свих пет манастира пописано 7 монаха и 2 попа.

У Дивљанском манастиру је 1545. г. пописан калуђер Максим син Дабижива, а да би се истакло да је он старешина манастира, односно одговоран пред спахијом и властима, пописивач је појаснио да је манастир „у руци монаха Максима Дабижива“, другим речима: под управом (јеро) монаха Максима. Остали чланови братства, уколико их је било, се не помињу. По истом попису у остала четири манастира у Пиротском кадилуку живели су: у Погановском старешина (јеро)монах Теодосије син Јованов и два попа – Никола и (? нечитко); у Одоровачком старешина Ваводин (?)

¹⁷ Више о селима и њиховим пописима в. у: Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 94-96, 202-204, 213-214.

¹⁸ Д. Бојанић, у: *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 145.

са два монаха Захаријом и Никовидином; у Драјиначком монах Теодосије; и у новооснованом Доњоневљанском неименовани свештенослужитељ, јер пописивач само констатује да је манастир „у поседу попа-калуђера“ (а 1571. г. изгледа да је манастир празан јер пописивач каже: „притежава га Марко син Јованов на основу спахијске тапије“).¹⁹

Из другог извора, путописа из 1578. г. немачког протестантског свештеника Стефана Герлаха (касније доктор теологије и професор универзитета у Тибингену), који се као члан немачког посланства враћао из Истанбула у Немачку крајем јуна 1578. г. и у белопаланачком селу Клисуре (на цариградском друму, недалеко од манастира) присуствовао петровданској литургији у месној цркви св. Ђорђе, сазнајемо много више о монашком братству Дивљанског манастира св. Димитрије. Наиме, Герлах је од ђакона овог манастира који је помагао клисурском свештенику у вршењу литургије, сазнао неке појединости о манастиру и унео их у дневник: „Недалеко од овог села [Клисуре] под планином има један манастир, који се зове Свети Димитрије, с пет калуђера, који држе словенску школу и уче читању и писању и друго, као и појању словенске литургије. Један од њих је и овдашњи ђакон“ [тј. који помаже клисурском свештенику].²⁰

Колика је важност ове монашке школе коју је држало петочлано братство Дивљанског манастира показују остали подаци из Герлаховог дневника. На целом друму од Цариграда до Београда уочене су само три хришћанске школе – две у Софији од којих једна у вароши а друга при митрополитовом двору, и ова у Дивљани. Истовремено једренски митрополит и његова два ђакона су неписмени, у Пироту нема цркве већ само цамије, у Нишу је само једна црква са једним свештеником, а у већини места на цариградском друму хришћани разумеју од богословског штива само „Оче наш“ и „Символ вере“.

Из других извора (записа и пописа) сазнајемо да је тада (1576) живописана новоподигнута црква у обновљеном Темском манастиру под игуманом Захаријем,²¹ да је исте године монах Нифон у тек обновљеном Базовичком манастиру св. Онуфрије преповезивао један псалтир који је пред црквеним вратима раздерао пас,²² даље да су били свештеници у белопаланачким селима: поп Цветко у Козји (1576), поп Димитрије у Осмакову (1576), поп у Клисуре (1578), поп Брајин у Витановцу (1581), поп Мија у Горњој Коритници (1581), поп Петар у Моклишту (1581), поп Димјо у Крупцу (1581).²³ Међу свима њима стајало је као светилник петочлано братство Дивљанског манастира, са својом школом, библиотеком, средњевековном црквом и њеним живописом.

¹⁹ Ови подаци о монасима и поповима у пиротским манастирима 1545. г. први пут се саопштавају и најстарији су познати подаци о монасима у Понишављу.

²⁰ П. Матковић, *Путовања по Балканском полутоку XVI вијека*, Рад, ЈАЗУ, књ. 116, Загреб, 1893, 50; М. Йонов, *Немски и австриски пџтеписи за Балканите XV-XVI век*, София, 1979, 347-350; Ж. Јоцић, *Манастирске школе у Белопаланачком крају од XIV до XIX века*, ПЗ бр. 23-24, Пирот, 1998, 130.

²¹ Л. Павловић, *Манастир Темска (са 96 цртежа и фотографија)*, Смедерево, 1966, 7, 83.

²² Љ. Стојановић, *ЗИН VI бр. 6384*; М. Павић, *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1986, 175.

²³ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 64, 79, 146-148, 163, 174, 193.

Манастирски посед (земља). Турски пописи XVI века не садрже податке о величини манастирских поседа, а код пописа сеоских домаћинстава уписивана је баштина (10 хек) када ју је дом поседовао. О врсти и величини манастирске земље добија се само груба представа на основу опорезованих количина пољопривредних производа (житарице, воће, грозђе, поврће, сено и др.).

Како су манастири углавном сачували своје поседе до краја турске власти, то прве сигурне податке о њиховој величини и структури добијамо из првих српских пописа манастирске имовине из 1882. и 1888. г. Највеће поседе имали су средњеveковни манастири Дивљански (344,37 хек) и Погановски (255,18 хек), а знатно мање касније обновљени манастири Темски (74,63 хек), Базовички (169,27 хек), Ветански (34,14 хек), Сињачки (28,30 хек), Суковски (0,25 хек?).²⁴ Прву, пак, информацију о имовном стању манастира дао је пиротски митрополит Евстатије, одмах по протеривању Турака, у извештају Српској влади 14. јануара 1878. г. у коме каже да манастири Дивљански, Погановски, Темски, Суковски, Ржански и Изатовачки „богати су земљом и уопште“, а остали манастири у Пиротском округу су „сиромашни и издржавају се милостињом народа“, уз опаску да „у митрополији нема евиденционих књига о имањима манастирским“.²⁵

Да велики посед Дивљанског манастира, највећи у Пиротском кадилуку (округу), води своје порекло још из Средњег века први је уочио и о томе писао Михаило Костић. Наиме, у Коритничкој котлини, у којој се манастир налази, још у Средњем веку „било је и црквено-феудалног поседа. Он се огледа у имовинској својини манастира Св. Димитрија, коме је поред шума и земље за обрађивање, припадало и данашње село Дивљана, средњеveковни Прњавор. Да је поменути манастир, поред села Прњавора како се раније звала Дивљана, имао својих поседа у шумама и ораницама види се из тога што је чифлик бега Белог Мехмеда, када је он дошао да га прода, судским решењем враћен манастиру без икакве накнаде, јер је било установљено да је земља пре оснивања чифлика припадала манастиру. О поседима манастира Св. Димитрија прве податке доноси Пописна књига Дивљане од 11.2.1885. године [...] Од тога је поменутих 194,60 хектара било под утрином код „Поп Стевановог гроба на месту Синора“ које се граничило са Крчимиром, Мокром и Дивљаном [...] Ако се наведеним манастирским поседима (344,37 хек. – Ж.Ј.) придода и атар села Дивљане (606,46 хек. – Ж.Ј.), може се добити приближна представа о величини црквеног феуда у Средњем веку [...]. Као што се види делове манастирских поседа добила су (околна) села али је он и даље задржао знатне поседе“.²⁶

Манастирски посед св. Димитрија простире се са истока поред државног друма Паланка-Лужница (370 мнв) и иде на запад преко

²⁴ Б. Јовановић, *Манастирско непокретно имање у Краљевини Србији*, Гласник СУД, књ. 64, Београд, 1885, 72; *Пописна књига Дивљане од 11.2.1885. г.*; *Црквена и манастирска имовина у Краљевини Србији на крају 1888. г.*, Београд, 1895. Податак о Сукову је непотпун, јер је имао преко 100 хектара (прим. аут.).
²⁵ *Архив Србије, ПО-64, 114/1878*; објављено у: И. Николић, *Пирот и срез нишавски 1801-1918*, Грађа I, Пирот, 1981, 250-251.

²⁶ М. Костић, *Коритница, антропогеографска испитивања*, САН, Сез, књ. 67, Београд, 1954, 210-211.

Коритничке реке (сада Дивљанско језеро), па окружујући манастирску цркву и објекте и новоизграђени Туристички центар на манастирској земљи (468 м), продужава на југозапад уз Манастирску падину до пасишта Коњско (1238 м) на гребену Суве планине, раздвајајући на целој дужини (око 6 км) имовину – атаре суседних села Дивљане и Мокре. У овом најзападнијем делу манастирског поседа на врху Суве планине, било је средњевековно манастирско влашко (сточарско) село – катун Сува Планина са површином од 193,20 хектара, све под травом (пасиште), али је цео комплекс 1893. г. узурпиран од села Мокре и пренет у њен атар као сеоска утрина.²⁷ Од тада (1893) Дивљански манастир располаже са поседом од 152,50 хектара.

Структура поседа Дивљанског манастира у средњем веку и за време турске управе, није могла бити битно другачија од структуре коју даје први српски попис из 1884. г., с обзиром на конфигурацију земљишта, висинске зоне и подлогу тла. Као што није измењена ни у последњих 140 година у српској држави. Табела коју прилажемо сачињена је на основу пописа са размеђе турске и српске управе.

Табела 1 Дивљански манастир – величина
и намена поседа по попису 1884. г.²⁸

Намена земљишта	хектара
Порта манастирска	0,63
Воденични плац	0,13
Гувно	0,38
Баште	0,63
Њиве	39,47
Ливаде	9,20
Виногради	1,44
Воћњаци	0,68
Забрани и шума	98,61
Утрина (пашњаци)	193,20
<hr/>	
Укупно:	344,37 хектара

Део манастирских топонима (звано место, име дела манастирског поседа) је несумњиво средњевековни, попут: *Синора* (међа, граница манастирска и сеоска), *Слави двор* (место окупљања око манастира), *Црквена пољана* (по легенди на њој је започета изградња средњевековне цркве). Део, опет, припада времену пописа у XVI веку, као: *Игриште* (саборско

²⁷ О заузећу манастирске утрине (пасишта) од 193,20 хектара од стране села Мокре и превођењу у сеоску утрину, види у: *Пописна књига с. Дивљане* од 11.2.1885.; М. Костић, *Коритница*, 210-211; П. Пузовић, *Дивљански манастир св. Димитрија у XIX веку*, БПЗ бр. 3, 2007, 100; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 256-257, 287-289.

²⁸ *Пописна књига села Дивљане* од 11.2.1885. г.; *Архив Србије*, МПС-ц, кут. Б – 3209 (извештај среског начелника из Беле Паланке од 11.10.1886.).

окупљање разбиностенаца и прњаворчана), *Робов дол* (место погибије и заробљавања разбиностенаца), *Клисурска корија* (по ореовачком роду досељеном из Клисуре око 1600. г., који је користио манастирску шуму), *Нерезина* (запуштени, стари виногради). Дајемо преглед свих манастирских топонима по првом српском попису из 1884. г.

Табела 2 Дивљански манастир – структура поседа по званим местима (топонимима) по попису 1884. године

Звано место (топоним)	Парцела	хектара
МАНАСТИРСКА ПОРТА		
	Црквени плац	0,63
ЦРКВЕНА ПОЉАНА (западно од цркве)		
	Њива (ораси, попаша)	4,81
СЛАВИ ДВОР (северно од цркве)		
	Башта	0,38
	Њива	2,28
	Њива „Радин трн“	0,52
	Шума	2,26
ПРОВАЛИЈА (Горња и Доња, западно од цркве)		
	Гувно (ливада)	0,38
	Њива „Ограња“	1,10
	Ливада (њива, попаша)	9,20
НЕРЕЗИНА (поред пута за село Дивљану)		
	Њива (виноград)	3,63
	Њива „Нерезина до села“	1,00
КЛИСУРСКА КОРИЈА (североисточно од цркве)		
	Њива	8,75
МУРТИНА ПАДИНА (јужно од цркве)		
	Њива (шљивар)	0,75
	Шума	14,72
ЗЕМНИЧИШТЕ (југозападно од цркве)		
	Шума (код Циганске пољане).....	31,10
БЕЛО БРДО (североисточно од цркве)		
	Њива (попаша)	2,20
	Шума	7,49
РОБОВ ДОЛ (источно од цркве)		
	Њива	0,90
	Шума	7,39
ЋИТИЦА (издвојен посед, део села Дивљане)		
	Виноград	1,44

РЕКА (сада Дивљанско језеро)		
	Воденични плац и воденица	0,13
	Њива „Старо воденичиште“	1,41
	Башта код воденице	0,25
	Њива код моста	2,00
	Њива између ваде и реке	1,40
	Њива испод Робовог дола	2,00
	Њива испод Белог брда	2,85
	Њива између три пута	0,85
ИГРИШТЕ (између језера и друма за Паланку)		
	Њива изнад воденице до друма	1,09
	Шљивар изнад воденице до друма ..	0,68
	Њива „Турска кула“ поред друма	1,25
ПУАЛИЦА (северозападно од цркве)		
	Шума	3,16
МЕЧЈИ БРЛОГ (западно од Црквене пољане)		
	Њива (попаша)	0,68
	Шума	32,49
ПОП СТЕВАНОВ ГРОБ (на Сувој планини, око Коњског)		
	„Утрина код Поп Стевановог гроба, до имања манастирског, крчимирског, Синора, мокранске и дивљанске утрине“	193,20
Укупно:		344,37 хек.

Велике промене у манастирским поседима настале су 1946. г. када је држава експроприсала (одузела) манастирску имовину, оставивши манастирима по 10 хектара. На одузетој земљи Дивљанског манастира држава је 1956-1972. г. изградила одмаралишно-туристички центар са хотелом, пансионима, вилама, базеном, игралиштима, а 1982. г. и акумулационо језеро од 10 хектара.²⁹ После 60 година од експропријације држава је извршила реституцију (повраћај) имовине манастирима. У Дивљани је за повраћај још 32 хектара, оптерећена објектима одмаралишног центра и језером, поступак реституције још у току.

²⁹ Ж. Јоцић, *Дивљански манастир као здравствени центар*, БПз бр. 8-9, 1913, 91-99.

Табела 3 Стање манастирских поседа у Пиротском округу
2020. г. (после реституције)³⁰

Манастир	Хектара	
Погановски св. Јован Богослов	255,18	
Дивљански св. Димитрије.....	120,15	(+32,35)
Темски св. Ђорђе	79,91	
Суковски св. Богородице	74,12	
Ветански св. Богородице	33,96	
Ржански св. Богородице	23,61	
Планинички св. Никола	11,30	
Базовички св. Онуфрије	8,56	
Смиловски св. Кирик и Јулита	5,68	
Сињачки св. Николе	0,33	

Манастирска воденица. Турски државни попис из 1545. г. бележи да манастир св. Димитрије има „воденицу са једним каменом и на то плаћа 30 акчи пореза“, односно да воденица ради целе године, јер су воденице које раде само пола године (због недостатка воде) опорезоване упола мање (15 акчи). Попис из 1571. г. не помиње изричито воденицу, али је подводи под ставком „и друго“ у односу на житне десетке, што потврђује и повећање укупног манастирског пореза са 261 на 310 акчи. Исте 1571. г. у селу Дивљани су биле три воденице које раде целе године.³¹

Манастирска воденица је била на Коритничкој реци која протиче кроз село Дивљану и манастирски посед источно од цркве, поред друма за Паланку.³² Манастирска вада за напајање воденице ишла је између друма и реке од села Дивљане до воденице, у дужини од 500 м.³³

Када је око 1815. г. манастирска земља око воденице запоседнута од Турака и формиран чифлик спахије Халила, Турци су на месту манастирске изградили своју, већу воденицу, а манастирска је измештена 300 м северније.³⁴ Тада је „манастир своју воденицу спасио захваљујући заузимању Пиротске митрополије“. ³⁵ Када су Турци протерани из Понишавља и турски чифлик са воденицом враћен манастиру судском одлуком 1879. г., манастир је наставио да користи турску већу воденицу од четири камена, а своју порушио. То показује и српски попис из 1884. г. који воденицу описује на следећи начин: „Плац под воденицом од четири камена на реци Коритничкој, до шљивара манастирског, реке и баре, 13 ари, II класе“, а место где је била стара

³⁰ Катастарски подаци добијени љубазношћу геометра Видосава Вучковића из Беле Паланке.

³¹ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 95.

³² Сада је ту Дивљанско језеро, са воденициштем на источној обали.

³³ Ова „Манастирска вада“ напуштена је 1965. г. и у њој су 1986. г. положене велике цеви за нишки водовод са Дивљанског и Љуберађског врела.

³⁴ Од бране данашњег језера око 100 м североисточно.

³⁵ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 215.

воденица: „Старо воденичиште, до њиве манастирске, реке и пута, 1,41 хектара II класе“.³⁶

Манастир је држао воденицу до 1946. г. када је експроприсана од државе са околним земљиштем. У манастирској воденици је 1938. г. инсталирано електропостројење за напајање манастира електричном струјом. И ово постројење је експроприсано.

Старешине манастира су до 1931. г. издавале воденицу под закуп,³⁷ а од 1931. г., када је манастир постао женски воденицом су управљале монахиње.

Приходи од воденице су били знатни, јер су вековима поред манастира у њој млели и околни сељани, али и многа лужничка села.

Манастирска економија. Пореске обавезе Дивљанског манастира у XVI веку према спахији, исказане новчано у акчама, биле су по пописним годинама следеће:

Попис:	1525	1545	1571	1595
Акчи:	261	218	310	300

Највећи део манастирских дажбина чинили су житни десетак и десетак (ушур) на вино од грожђа из манастирског винограда, а затим ушури на кошнице (мед и восак), воденицу, сено, воће, поврће. За пописну 1525. и 1545. годину одвојено су утврђене и исказане дажбине на житарице и остале производе, док се за 1571. и 1595. годину пописивач задовољио формулацијом: „ушури на житарице и друго“, те нису видљиве ни врсте производа, ни шта је ишло под „друго“.

Дажбине по врстама и количини производа исказане у акчама, по попису из 1525. и 1545. г. дате су у Табели 4.

Табела 4 Дивљански манастир – врсте производа исказане у турским мерама и акчама

Производ	1525		1545	
	количина	акче	количина	акче
<i>(Житарице)</i>				
Пшеница	8 мерица	88	8 мерица	88
Мешано жито	5 мерица	25	5 мерица	25
Просо			1 мерица	5
<i>(Поврће)</i>				
Сочиво и сочивице		8		
<i>(Воће)</i>				

³⁶ Пописна књига с. Дивљане од 11.2.1885.

³⁷ Уговор о закупу воденице 1905. г. види у: Ж. Јоцић, *Дивљански монаси 1891-1918 и изградња манастирске цркве*, БПз бр. 15, 2019, 56-57.

Вино (шира)	20 медри	140		
Воће				15
(Остало)				
Кошнице (мед)				40
Траварина				15
Воденица			1 камен	30
Свега:		261	Свега:	218

Из приложене табеле се види структура манастирске економије у XVI веку, односно шта је све убирано са манастирског поседа за потребе братства и тржиште. На манастирским ораницама се од житарица сејала пшеница, мешано жито и просо (кукуруз још није био познат)³⁸ Од поврћа на њивама је највише узгајано сочиво (пасуљ још није био познат),³⁹ а од других махунарки (или сочивица како их пописивач назива) боб и наут (леблебија). Манастир је имао свој виноград и производио је знатне количине вина, али је гајио и друго воће: јабуке, шљиве, крушке, орахе. Са манастирских ливада убирало се сено за прехрану стоке, а посебан приход манастир је имао од кошница, односно производње меда и воска. Најзад, воденица која је радила преко целе године, обезбеђивала је значајне количине ујма. Иначе, поврће које се није производило на њивама у већим количинама, већ у башти за потребе братства (бели лук, црвени лук и др.) није подлегало опорезивању,⁴⁰ као ни манастирска шума.

Приликом пописа манастира, као и села, најпре се обрачунавала годишња производња житарица, вина и других приноса, на основу величине обрадивих површина и бонитета земље и одмах израчунавао износ десетине (десетка, ушура) који се даје тимарнику. У пописни дефтер се уноси само износ ушура по врстама, количински и новчано. За један део производа може се, преко ушура, израчунати и њихов укупан годишњи принос на поседу. Међутим, код обрачуна производње жита и вина десетина (ушур) није била чиста (10%), већ је у Пиротском кадилуку износила 13,3%, како је било прописано законом за Софијски санџак 1525. г.⁴¹

Пшеница. Дивљански манастир је на име десетка од пшенице био дужан да испоручи спахији 8 мерица⁴² пшенице или прерачунато у новцу 88 акчи. Осам мерица пшенице износи у килограмима 552 кг. (што је ушур од 13,3% на укупно произведену пшеницу на манастирском поседу). Дакле, годишњи род пшенице у Дивљанском манастиру у XVI веку био је 4.150 кг.

³⁸ Кукуруз је из постојбине Јужне Америке пренет у Европу преко Шпанаца 1535. г., а на Балкан је стигао у XVII веку.

³⁹ Пасуљ је пренет из Јужне Америке у Европу 1542. г.

⁴⁰ Д. Бојанић, *Фрагменти опширног пописа Видинског санџака 1478-81. г.*, Историјски институт, Мешовита грађа књ. 2, Београд, 1973, 108; Иначе, у време ових пописа у Дивљани су још увек непознати кромпир, паприка, парадајс, који су тек средином XVI века пренети из Јужне Америке у Европу, а на Балкан знатно касније.

⁴¹ Т. Катић и С. Катић, *Гојин Дол, насеље и становништво у XVI веку*, ПЗ бр. 40 (2015), 123.

⁴² Мерица је дрвена посуда за мерење жита. У пиротском кадилуку је 1525. г. била у употреби мерица од 58 турских ока (1 ока = 1,28 кг) што износи 69 кг (Т. Катић, *Гојин Дол*, 130).

Мешано жито. Поред чисте пшенице манастир је сејао и мешано жито (како наводи попис), у ствари комбиновано семе пшенице и ражи (суражица) или пшенице и јечма, што је више одговарало поснијој земљи и ниским температурама, те бољој искоришћености хранљивих материја из тла, чиме се добијао већи принос. Десетак на мешано жито износио је 5 мерица, односно 345 кг или 25 акчи. Годишњи принос мешаног жита на манастирском поседу у Дивљани био је 2.594 кг.

Просо. Најмање сејана житарица на поседу нашег манастира било је просо. Десетак спахији утврђен је на једну мерицу (69 кг) или 5 акчи у новцу, што значи да је годишњи манастирски принос од проса био 519 кг.

Из напред изнетих података види се да је укупна годишња производња житарица (пшеница, мешано жито, просо) у Дивљанском манастиру била 7.263 кг. У исто време суседно село Дивљана са 36 домова на 17 баштина, добијало је годишње 63.812 кг, или по дому (кући) 1.772 кг, а царибродско село Гојин Дол са 19 домова на 13 баштина имало је годишњи принос житарица од 17.639 кг, односно 928 кг по дому (кући).⁴³

Вино (шира). Манастир је гајио винову лозу и био је знатан произвођач вина (шире) које су Турци опорезовали. По попису из 1525. г. манастир је био дужан да на име десетка на произведено вино преда спахији 20 медри⁴⁴ вина, односно 205 литара, или у новцу 140 акчи. Укупна годишња производња вина у Дивљанском манастиру била је 1.541 литар. Поређења ради, суседно село Дивљана са 36 домова имало је, по истом попису, годишњу производњу вина од 15.571 литар, односно 432 литра по дому, а царибродско село Гојин дол са 19 домова годишњу производњу од 2.233 литра, односно 117 литара по дому (кући).⁴⁵

Годишњу производњу жита и вина дајемо у следећој табели.

Табела 5 Дивљански манастир – годишња производња житарица и вина

Производ	мера	Укупно	десетак спахији	остатак
Пшеница	кг	4.150	552	3.598
Мешано жито	кг	2.594	345	2.249
Просо	кг	519	69	450
		Σ 7.263	Σ 966	Σ 6.297
Вино (шира)	литар	1.541	205	1.336

⁴³ За Гојин Дол упореди Т. Катић, *нав. дело*, 130.

⁴⁴ Медра је обрачунска мера за вино чија се запремина разликовала по областима, а стандарна истанбулска медра је имала 10,256 литара (Т. Катић, *Гојин Дол*, 131).

⁴⁵ Упореди Т. Катић, *нав. дело*, 131.

Може се закључити да је Дивљански манастир св. Димитрије, у односу на појединачна сеоска домаћинства (куће), по производњи жита и вина био највеће хришћанско газдинство (економија) у Средњем Понишављу у XVI веку.

III

ПРИЛОГ 1: Преводи турских пописа манастира Св. Димитрија

Попис 1525. године⁴⁶

Кадилук Пирот

Тимар Кара Дурмуша (доноси приход од 5.785 акчи)⁴⁷ који чине 2 села: Ломница (47 домова, 3.981 акча)⁴⁸ и Истровица (7 домова, 855 акчи)⁴⁹; 2 селишта: Живковица/Страњева Глава (на њој живе власи и обрађују је дајући 188 акчи)⁵⁰ и Стровиште (коју обрађују споља плаћајући 500 акчи)⁵¹; и 1 манастир: Свети Димитрије (261 акча)⁵²

[Попис самог манастира]:

„Манастир Свети Димитрије

Пшеница, 8 мерица	88 (акчи)
Мешано жито, 5 мерица	25
Ушур од шире, 20 медри	140
Сочиво и сочивице	8

Приход: 261 (акча)“

⁴⁶ *Istanbul, BOA, TD, 130*. Није преведен. На основу овог детаљног катастарског дефтера Софијског санџака урађен је 1530. године сумарни дефтер (узети су само подаци о називу села/манастира, броју домова и висини пореза) чији је део, који се односи на Пиротски кадилук, преведен и објављен у: Т. Катић – Д. Амедоски, *Сумарни попис Пиротског кадилука 1530. г.*, 158-200.

⁴⁷ Збирни подаци о тимару Кара Дурмуша и детаљни подаци о Дивљанском манастиру као његовом делу, овде се први пут саопштавају. Превод је, за потребе овог рада, сачинила османиста Татјана Катић са Историјског института у Београду, на чему јој још једном захваљујемо.

⁴⁸ Северно од Трна, под Руј планином, на левој обали Јерме (Т. Катић – Д. Амедоски, *Нав. дело*, 184).

⁴⁹ У дефтеру: Истровице, данас село Островица у Сињевачкој клисури. До 1878. г. пиротско село а од тада са још четири најзападнија пиротска села (Равни Дол, Сићево, Пасјача и Ореовац) пренета у нишки срез, где су и данас. Види Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 107, 214-215, 262.

⁵⁰ Т. Катић – Д. Амедоски, *Нав. дело*, 185, мисле да се „налазила негде у пределу Страње, јужно од Беле Паланке“, односно у западном подножју Шљивовичког врха. Чини нам се, ипак, да је ова мезра била на месту каснијег и данашњег села Сиња Глава јужно од Пирота.

⁵¹ Непознато.

⁵² „Јужно од Беле Паланке, код села Дивљане, познат и као Дивљански манастир“ (Т. Катић – Д. Амедоски, *Навед. дело*, 185).

Кадилук Пирот

Групни (колективни) тимар (који ужива више тимарника)
а састоји се од: село Канбеловци,⁵⁴ селиште Мојмил
Глава,⁵⁵ село Поноор,⁵⁶ село Бребница,⁵⁷ село Истровица,⁵⁸
манастир Свети Димитрије,⁵⁹ село Лукања
другим именом Доња Лукања,⁶⁰ село Реброва,⁶¹
село Проданковча.⁶²

[Попис самог манастира]:

„Манастир Свети Димитрије

у близини села Расапа Стена,⁶³ део реченог тимара.

У руци монаха Максима Дабижива.

Приход:

Пшеница, 8 мерица	вредност	88 (акчи)
Мешано жито, 5 мерица	вредност	25
Просо, 1 мерица	вредност	5
Воденица са једним каменом	порез	30
Ушур од кошница		40
Траварина		15
Ушур од воћа		15

Укупно 218 (акчи)“

⁵³ *Istanbul, BOA, TD 236, 429.* Детаљни катастарски дефтер Софијског санцака 1544/45 г., непреведен. За потребе овог рада подаци о тимару и попису Дивљанског манастира дају се у преводу Татјане Катић (види нап. 47).

⁵⁴ Лужничко село Камбеловци, југоисточно од Бабушнице.

⁵⁵ Данас топоним Мамилова Глава у атару села Сињца, око 300 м источно од села. У попису 1525. г. евидентирано је селиште Могил Глава (Т. Катић – Д. Амедоски, *Нав. дело*, 180). О Мајмилу в. у Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 129, 172.

⁵⁶ Село Поноор између Беле Паланке и Пирота.

⁵⁷ Село Бребница североисточно од Димитровграда (Цариброда).

⁵⁸ Данас с. Островица у Сићевачкој клисури.

⁵⁹ Да је у питању Дивљански манастир недвосмислено утврђује одређење да је „у близини села Расапа Стена“ (=Разбијена Стена=Ореовац) в. даље.

⁶⁰ Касније прозвано Мала Лукања, североисточно од Пирота на реци Височици, између села Завој и Велика Лукања. Расељено 1989. г., јер је потопљено Завојским језером.

⁶¹ Данас село Ребро западно од Брезника према Трну (Т. Катић – Д. Амедоски, *Нав. дело*, 163).

⁶² Село Проданча североисточно од Трна, уз српску границу, наспрам Г. Невље.

⁶³ У попису 1525 – Разбијена Стена, 1544 – Расапа Стена, 1571 – Разбина Стена, 1595 – Разбијена Стена, а од 1624. г. до данас – Ореовац, једно од три села (Дивљана, Мокра, Ореовац) између којих је манастир Свети Димитрије.

Попис 1571. године⁶⁴

Кадилук Пирот

„Тимар Салиха сина Хасановог“⁶⁵

Манастир Свети Димитрије

у близини села Разбина Стена,⁶⁶ тимар реченога, припада Шехиркеју (Пироту).

Приход од ушура на житарице и другог 310 (акчи)“

Попис 1595. године⁶⁷

Кадилук Пирот

Тимар⁶⁸

„Манастир Свети Димитрије“⁶⁹

Близу села Разбијена Стена. Спада под Пирот.

Приход од житних десетака 300 (акчи)“

⁶⁴ *Istanbul, BOA, TD, 492, 459.* Детаљни катастарски дефтер Софијског санцака 1571. г. Непреведен. Превод пописа Салиховог тимара, који је чинио само Дивљански манастир, сачинила је, за потребе овог рада, Татјана Катић (в. напред).

⁶⁵ Не знамо ништа о тимарнику Салиху, Пироћанцу, који је био или припадник војног реда, спахија, или чиновник. Иначе, немачки свештеник Стефан Герлах пролазећи кроз Пирот 1578. г. пише да „у њему живи неколико чауша и више од 150 спахија који не иду у рат, осим кад сам румелијски беглербег лично иде“. (М. Йонов, *Немски и австријски пътеписи*, 347).

⁶⁶ Назив Разбина Стена, а не Разбијена Стена, сачуван је у предању околних села (в. М. Костић, *Коритница*, 240-241; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 213-216).

⁶⁷ *Ankara, TKM 61.* Катастарски дефтер Софијског санцака из 1595. г. Непреведен. Преведени су и објављени само делови који се односе на манастире у Пиротском кадилуку у: Р. Тричковић, *Манастири*, 80-87.

⁶⁸ У овом попису нису уписани тимарници, јер насеља и манастири нису груписани у тимаре (по саопштењу Татјане Катић након увида у дефтер, за потребе овог рада). Ово, вероватно, због избијања дугогодишњег Аустријско-турског рата (1595-1606). Груписање у тимаре и њихова додела свакако је извршена накнадно, после пописа.

⁶⁹ Попис Дивљанског манастира св. Димитрија (који је у дефтеру под бр. 387) даје се у преводу Радмиле Тричковић, *Манастири*, 85-86.

ПРИЛОГ 2: Границе земљишног поседа Дивљанског манастира

Израдио геометар Видосав Вучковић из Беле Паланке, 2020.

Граница поседа обележена црном линијом; кружић у средини - манастирска црква; уз источни руб - друм Бела Паланка - Бабушица; лево - поред друма Коритничка река и Дивљанско језеро; у десном доњем углу - куће села Дивљане поред пута за манастир; у левом горњем углу - пут за село Мокру и Балу Паланку.

Живота В. Јоцић*
Београд

ДИВЉАНСКИ МАНАСТИР ОД 1595. ДО 1737. ГОДИНЕ

Сажетак: О Дивљанском манастиру св. Дмитрије код Беле Паланке у времену између аустријско-турског тзв. Дугог рата (1595-1606) и аустријско-турског рата 1737. г., није писано. У раду се чини покушај да се, на основу записа из самог манастира и других извора, расветли манастирска историја тога времена, посебно: улога манастирског старешине поп Стојана из 1663. г.; преузимање манастира од хиланадарских монаха Висариона и Нефтарија 1699. г.; белешка аустријског дипломате из 1719. г. да у манастиру живе, по правилима св. Василија, усамљени калуђери као најугледнији ред духовника.

Кључне речи: Дивљански манастир, Пиротски кадилук, аустријско-турски ратови, XVII-XVIII век, долазак хиланадрских монаха.

Života V. Jocić
Belgrade

THE DIVLJANA'S MONASTERY FROM 1595 TO 1737

Abstract: It was not wrote on the Divljana's Monastery during the period from the Thirteen Years War (1593-1606) to Austro-Turkish War (1737-1739). Based on the monastery's inscription and other sources, in the article was made an attempt for enlightening the history of monastery in depicted period, especially the role of monastery head Stojan on 1663; the assumption of monastery by the Chilandar's Monks Visarion and Neftarije on 1699; the note by Austrian diplomat on 1719 about solitary monks who lived in the monastery by the St. Bassileus Rule, and who also was the most distinguished order of the clergy.

Key words: The Divljana's Monastery, The Kadilik of Pirot, The Austro-Turkish Wars, XVII-XVIII Centuries, Chilandar's Monks Arrival.

*zivotavjocic@gmail.com

Године 1595. извршен је попис Дивљанског манастира и утврђено његово пореско задужење од 300 акчи годишње по основу житних десетака.¹ Исте године отпочео је аустријско-турски рат, тзв. Дуги рат, и трајао је 11 година, до 1606. г. Тада је завладала општа несигурност и хајдучија на цариградском друму и у насељима у Понишављу. Ради обезбеђења друма подигли су Турци 1599/1600 г. земљано утврђење – *паланку*, 5 км северније од манастира, на месту порушеног античког и средњовековног града у Ремезијани (данас Бела Паланка) и у њему сместили сталну војну посаду од седамдесетак јаничара. Истовремено, због учешћа у побуни, разорена су многа села (Извор на месту Беле Паланке, Разбина Стена поред манастира, недалеко Бежиште), а друга десеткована и спаљена (Дивљана поред манастира пала је на 5 домова, Доња Коритница на 7, Топоница на 8).²

После завршетка рата, окончања немира и успостављања контроле над хајдучијом отпочео је период нормализације живота и привређивања, те је у Пиротском кадилуку најпре обновљен и живописан 1606. г. манастир св. Николе у Планиници на десној обали Јерме, а затим 1618. г. Сињачки манастир св. Николе код Паланке на левој обали Нишаве.³ Из овог времена нема сачуваних извора о Дивљанском манастиру и не знамо да ли су га настањивали монаси или парохијски свештеници.

На месту слабог земљаног утврђења у Паланци, које се показало као недовољна заштита цариградског друма и околних насеља од хајдука, изградили су Турци 1639. г. нови зидани камени град, тврђаву (тур. *кала*, у лок. изговору: *кале*), са високим зидовима и 8 кула. Трошак је био огроман и по султановој наредби требало је да га поднесе Пиротски кадилук са 12 околних кадилука.⁴ Разрезан је и кулук на околно хришћанско становништво. Камен за зидање коришћен је са разваљеног ремезијанског града, али и са околних урушених хришћанских цркава. О томе, одмах по ослобођењу од Турака, пише М. Милићевић: „Прича се да је у сваком селу око Паланке била лепа црква [...] Када је Мустафа-паша зидао град паланачки, срушио је око Паланке 12 тих цркава, те се од њих камен донео и град озидао. Докле се тај град градио, прича се у околини, једна је жена морала чувати и љуљати 70 мале деце, да друге мајке кулuche“.⁵

Нешто касније, 1647. г. обновљен је Сињевачки манастир св. Богородице на левој обали Нишаве, такође у пиротском кадилуку, а 1662. г. игуман Сињачког манастира шаље манастирске књиге на укоричавање и

¹ О овом и претходним пописима в. у: Ж. Јоцић, *Пописи Дивљанског манастира 1525-1595. г.* БП зборник бр. 16 (2020).

² Опширније у: Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. г.*, Београд, 2014, 26-28, 30.

³ *Исто*, 223.

⁴ О изградњи тврђаве на основу турских извора види опширније у: Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 31-35.

⁵ М. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 232.

исписивање наслова сеоском попу у Присјану код Пирота.⁶ О дивљанским монасима у ово време не знамо ништа. Први сачувани, познати, траг пада у 1663. годину када је у манастиру био поп Стојан Вуја.

ПОП СТОЈАН ВУЈА (1663-16..)

Поп Стојан је као манастирски старешина Дивљане оставио 1663. године натпис⁷ резан на надгробном камену, вероватно претходнику Живку, који гласи: „Писах и(?) Живко ѿ имск ... Азъ попь писа, аз грешни Стоѧњ Вуѧ ѿ Сурачева вѧ л(е)тга... писа азъ гр(ешни) ... З.Р.О.Ї. написато ... писа а в(ѧ) мър... ..ети...“. Натпис је прочитао и саопштио проф. К. Костић 1909. г., а о камену на коме је натпис каже: „Ово је натпис на камену, који је, још са једним сличним, годинама лежао на ледини поред манастира. Време је натпис упропастило, једва сам ово могао прочитати“.⁸ Како су оба имена из натписа световна а не монашка, несумњиво је да у ово време манастир нису настањивали монаси, већ свештеници и да су они држали и манастирску парохију коју су чинила околна села.

Како сам пише, поп Стојан, син Вујин, био је родом из недалеког лужничког села Сурачева. Не знамо колико је дуго живео у манастиру и био на манастирској парохији, свакако не и после аустријско-турског рата у Понишављу 1689/90. г. у коме су пострадали готово сви понишавски манастири. Можда је његов и недатирани запис из тих ратних година, исписан у рукописном апостолу Дивљанског манастира св. Димитрија, који гласи: „Сиа книга светаго Димитрїа и ко сїе че покоуситъ да ю изнесетъ да ѡс(тъ) проклїет ѿт господа бога вѧседрьжителѧ и ѿ светаго великомуученика Димитрїа“.⁹ У истом апостолу ће касније оставити запис светогорски монах

⁶ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 10, 223-224.

⁷ Натпис је објавио К. Костић (1909) и датирао га са 1670. г., али стављајући иза године знак питања (1670?) јер може да се чита и као 1663. г., с тога што слово „Ї“ које је у запису даје број 10 (овде: 1), а слово „И“ број 8. Да годину из натписа попа Стојана из Дивљане (З.Р.О.Ї.) треба читати као 1663 (ЗРОЇ = 7171-5508=1663) показује исти случај из Темске где је јеромонах Партеније као годину обнове цркве навео З.С.А.Ї.=1703 (Ј. Павловић, *Манастир Темска*, Смедерево, 1966, 13, 15). У ранијим нашим радовима преузимано је Костићево датовање (1670) што треба исправити.

⁸ К. Костић, *Прилози старим српским записима и натписима* (II Манастир Св. Димитрија у Дивљани), Годишњи извештај Пиротске гимназије за шк. 1908-1909. г., Београд, 1909, 3-14; Исти, *Историја Пирота*, Пирот, 1973, 53.

⁹ Овај недатирани запис из Дивљане Јб. Стојановић је штампао два пута (1903) и сврстао га у „записе XVI-XVII века“ уз напомену да је у „рукописаном Апостолу на хартији, 8°, 262 листа, српске рецензије, XVII века, нађеном у Пиротској цркви“ (Јб. Стојановић, *Каталог народне библиотеке у Београду*, Београд, 1903, 38; Јб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 2, Београд, 1903, запис бр. 4332). Овај рукописани апостол је изгорео у пожару београдске библиотеке од немачког бомбардовања 1941. г. (Д. Богдановић, *Инвентар ћириличких рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, Београд, 1982, 192). Дивљански манастир је једини манастир у Пиротском кадилуку (округу) посвећен св. Димитрију. Раније смо погрешно писали да је овај апостол био неко време у Темском манастиру (Ж. Јоцић, *Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века*, ПЗ бр. 23-24 (1998), 131; Исти, *Библиотеке Дивљанског*

Стефан који је 1699. г. довео у Дивљански манастир јеромонаха Висариона и попа Нефтарија.

У ово време (1685) обновљен је и Ветански манастир св. Богородице када су га настанили јеромонаси Партеније и Силивестар, да би следеће године подигли конак („то лето беше се потрудѣо и саградѣо келѣю“), и исписали један литургијски зборник („Сѣа кнѣжица ѣромонаха Партенѣа саписа се ... начрта много грешни ер(о)монах Сѣлѣвестар...“).¹⁰ Тих година (1689) у Сињачком манастиру живи поп Стојан и у једном запису у манастирском пентикостару оставља драгоцене податке о нередовним приликама у Понишављу – великим порезима, високим ценама, умирању од глади („Велика знаменѣа и чудеса ... наста гладь великъ и злина на хрисѣане ... не едеху людѣ по .і. (=10) днѣ хлебъ и мреху гладни...“).¹¹

Наиме, велика страдања задесила су понишавска насеља и манастире у време аустријско-турског рата 1683-1699. г., посебно 1688-1690. г. Најпре се царски одметник Еген Осман-паша отпослат на Београд који су заузели Аустријанци, зауставио и сместио са својом разбојничком војском у Пироту 1688. г., одакле је дуго пљачкао села пиротске нахије и „пленио цркве и манастире односећи из њих најдрагоценије предмете“.¹² Затим је у септембру 1689. г. аустријска војска заузела Понишавље и сместила аустријско-српске посаде у Нишу, Паланци и Пироту, заменивши турску аустријском управом. Годину дана касније, у августу 1690. г. у турском противнападу из Софије, све ове посаде су посечене, села, цркве и манастири опљачкани и разорени, док је део народа, свештеника и монаха страдао (као хајдуци и аустријски помагачи) а део је избегао са аустријском војском преко Саве и Дунава.¹³

Из записа у Погановском манастиру с јесени 1689. г. видимо да је манастирски ђак родом из недалеког села Врапче погинуо „от хајдуци от сегмени Знеполски, беху се половина подивили, беше им Голча воивода от Главановци“,¹⁴ а из натписа поп Љубена у Темском манастиру 1692. г. да је у претходне две године манастир био пуст, односно: „опустиль манастирь от Мацаре“.¹⁵ Запустио је и Сињачки манастир код Беле Паланке, чији је опљачкани пентикостар касније откупио поп Нефтарије из Дивљанског манастира.¹⁶ О самом Дивљанском манастиру за време и након рата нема сачуваних вести, а свакако је харан, вероватно и паљен, и не знамо да ли су га држали попови или калуђери. Од манастирских књига из овог времена

манастира, ПЗ бр. 27-28 (2003), 197; Исти *О цркви белопаланачког краја*, БПЗ бр. 2 (2006), 55.

¹⁰ Љ. Стојановић, *ЗИН књ. I* (1902) записи бр. 1854, 1855, 1856; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 60-61.

¹¹ Б. Цонев, *Описъ на рукописите и старопечатните книги на Народната библиотека въ София*, София, 1910, 145-146; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 225.

¹² Г. Станојевић, *Србија у време Бечког рата*, Београд, 1976, 80-81; К. Костић, *Историја Пирота*, 19.

¹³ Ж. Јоцић, *О цркви белопаланачког краја*, 57.

¹⁴ Љ. Стојановић, *ЗИН књ. 4*, запис бр. 7166.

¹⁵ Ј. Павловић, *Манастир Темска*, 15; К. Костић, *Историја Пирота*, 19.

¹⁶ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 255-256.

сачувани су поред поменутог рукописног апостола (XVII в.) и две штампане књиге: Октоих петогласник (XVII в.) и Октоих осмогласник (XVII в.)¹⁷

ЈЕРОМОНАХ ВИСАРИОН ХИЛАНДАРАЦ (1699-17...)

У XVII веку Пиротски кадилук је припадао Софијској епархији коју су држале грчке владике као суфрагани Охридске архиепископије (Пиротска епархија је основана тек 1761. г.). Визитацију похараних и запустелих понишавских манастира после повлачења аустријске војске из Понишавља, извршио је крајем марта 1692. г. софијски митрополит Теоклит, Грк (24. марта био је у Темској и нашао је пусто),¹⁸ с циљем да им се помогне да оживе и економски се опораве. Али стање је још било тешко, ратно, те су за надзор над манастирима привремено постављани парохиски свештеници. То потврђују темски записи поп Љубена (1692) и јеромонаха Стефана из светогорског манастира Зографа који је 1697. г. обишао Темску и записао: „Тѣгаѣ беше нѹжда на хрїстїане ѿт хараѣ турски проклетих агарен“.¹⁹ Чини се да су владика Теоклит и његов наследник Анастасије,²⁰ оживљавање ових манастира видели у довођењу светогорских монаха, што сведоче и сачувани записи из Темског и Дивљанског манастира.

Наиме, 1699. г. у запуштени Темски манастир приспео је, свакако с благословом владике, светогорски монах Партеније, родом из белопаланачке Тамњанице и по преузимању управе одмах отпочео обнову („... и видох цркву в сами се покровъ распалъ и призва кметове и придадоше и настануше тай цркву понових и въсе келие...“).²¹

Истовремено (1699) у Дивљански манастир је, опет по одлуци владике, приспео поменути зографски монах Стефан доводећи светогорце јеромонаха Висариона и попа (ђакона) Нефтарија да преузму манастир. О томе је у помињаном дивљанском апостоу („сїа кнїга светаго Димитріа“) остављен јасан запис: „Писах азъ многгрѣшни ерѣмонах Стефанъ Изугравьц да се зна како доведох ѿ брата ѿт сръпскїе земли Висариѡна еромонаха и попа Нефтарию; и записахъ въ лето ≠ ·з· тисуцно ·с·и·з·, а ѿт рождества Христова ≠ ·а· и ·х· и ·ч· и ·ѿ·“ (=1699).²² Стефан је био монах бугарског

¹⁷ Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, 198.

¹⁸ Л. Павловић, *Манастир Темска*, 11, 15.

¹⁹ *Исто*, 11, 12.

²⁰ Владика Анастасије се помиње 1703. г. (Љ. Стојановић, *ЗИН*, књ. 3, бр. 5736), постављен је између 1692-1703. г.

²¹ Љ. Стојановић, *ЗИН* књ. 3, записи бр. 5735-5737; Л. Павловић, *Манастир Темска*, 13, 15. Белопаланчанин Партеније замонашен је и живео у светогорском манастиру Ксеноф, а када је овај оплећен 1699. г. прешао је исте године у манастир св. Илија код Софије, где је био кратко, да би крајем године био упућен од софијског владике у Темску. Следеће 1700. г. је довео воду у манастирску порту и направио чесму, а од 1700. до 1703. г. обновио, са околним сељацима, цркву и келије. Био је старешина (игуман) Темске до смрти 1726. г.

²² Љ. Стојановић, *ЗИН* књ. 1 (1902), запис бр. 2064.

светогорског манастира Зографа, а за монахе које је довео у Дивљански манастир изричито каже: „доведох два брата од српске земље“, дакле Србе, српске монахе. А да они нису доведени непосредно са подручја Пећке патријаршије (=„српские земли“) већ из српског светогорског манастира Хиландара, који се граничи са Зографом, потврђује каснији запис доведеног Нефтарија да је он „от манастири Хиландара“.²³

О јеромонаху Висариону као старешини Дивљанског манастира почетком XVIII века нема сачуваних директних вести. Посредно сазнајемо да је са сабратом Нефтаријем организовао манастирски живот и да им се придружио још један монах („Да се знае кад доѡω ѡ7аб“ (=1712 ?)).²⁴ Обновљени су црква, келије и манастирска библиотека. У рату опљачкани сињачки пентикостар откупили су дивљански монаси за 220 гроша, а 1714. г. су поправили манастирски октоих („S²⁵ за З²⁶ године какоє ѡт ма(и)стора тоа кнѣга ѡсмогласнѣкѣ ≠ аѡѡѣ“ (1720)).²⁷ Тих година је преко средњевековног црквеног живописа, страдалог у претходном рату, урађен нови који је био „у целини лошији од оног старијег“.²⁸ Један од дивљанских монаха, можда игуман Висарион, био је 1723. г. на чувеном пиротском панађуру, који је сваке године почињао у августу пред Велику Госпојину, и о томе оставио запис („Да се знае када бих (на) панадиурѣ у суботу Света Бѡгорѡдица 1723“).²⁹ Да је тада у манастиру живело више калуђера потврђује и аустријски путописац Г.К. Дриш који је, на путу за Цариград, ноћио пред Паланком 23.6.1719. г. и записао: „У брдима овим овде има један манастир у коме живе калуђери из реда (=по правилима) св. Василија, најугледнији ред духовника, којих има много у турској царевини и који живе сасвим усамљено по манастирима“.³⁰ Очито, дивљански хиландарци су били познати и цењени у својој околини.

²³ Б. Цонев, *Опись на рукописите* (1910), 145-146; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 226. О Нефтарију в. даље.

²⁴ Запис у манастирском Октоиху петогласнику из XVII века, у врху стр. Б празног листа испод друге корице, претходи датираним запису из 1723. г. О књизи в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке*, 198.

²⁵ S=6

²⁶ З=7

²⁷ Запис у манастирском Октоиху осмогласнику из XVII века, на страни А четвртог листа, празног. О књизи в. у: Ж. Јоцић, *Библиотеке*, 198.

²⁸ Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Извештај Уметничком одбору Српског ученог друштва*, Гласник СУД, књ. 48, Београд, 1880, 456.

²⁹ Запис у манастирском Октоиху петогласнику из XVII века, страна Б празног листа испод друге корице. Објављен у Ж. Јоцић, *Манастирске школе*, 131.

³⁰ С. Протић, *Путовање кроз Србију 1719 и 1720*, Отаџбина књ. 22, Београд, 1889, 63; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 38, 97.

ПОП НЕФТАРИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ (1699-17..)

О попу Нефтарију, другом „брату от српске земље“ који је са јеромонахом Висарионом доведен у Дивљански манастир 1699. г., сачуван је још један запис. Пентикостар похараног Сињачког манастира откупио је поп Нектарије, нудећи најпре 150 гроша а плативши га 220 гроша. У запису остављеном у купљеној књизи Нефтарије се потписује као „Некатарије“ и истиче да је „от манастири Хиландара“. Запис гласи: „Да се знае за сію книгу пендикостарь како ю купи попа ... оуценї ю за ·р·и·н· даде ·с·и·к· от манастири Хиландара теіе била Некатарїова“.³¹

Манастир је у ово време држао парохију коју су чинила суседна села: Мокра, Дивљана, Доња и Горња Коритница, Ореовац и др., чији је парох несумњиво био поп Нефтарије а парохијски храм манастирска црква. На то упућује запис из тих година у манастирском петогласнику у коме се изриком помиње село Мокра и његови житељи који прилажу манастиру дарове (жито, вино, овце, овнове, грошеве) за помен у манастирској цркви („Село Мокра †Пи(са) ... м ... сомча в (2) шини(к)а жито и в(2) ведра вино оцу Матеи от Лаза Станка Лашка Орьла Павль ω †Писа Хранча в(2) ши(ника) жито оцу Владана Яна Стамѣнь Стания Тодор Хранча кω †Пи(с)а Джүра ä(1) овцү и ... шини(к)а жито ω Мирча Петко Анджелїа шите (?) Хранча Хүбавка Стоянь Крсто Стойна ви-ω †Писа Станка оцу Їванү жито мати Стана Станко Джүра ... овна ω †Писа Тодорь к (20) гроша ү ...“).³²

Из времена хиландарских монаха у св. Димитрију, свакако из прве половине XVIII века, су још четири недатирана записа у поменутом петогласнику,³³ који се овде први пут саопштавају.

- 1) Умиѣсник (?) идшѣ пишѣть ... злкта с(ве)ти ѿк с(ве)ти ир 320 с(ве)ти оци
- 2) С(ве)ти ап(осто)ль 11 д помилүи нашѣ с(ве)ти Θεωдор
- 3) Се жек (?) назнаменуоть д(у)хъ кою съз крѣстїю
- 4) Прославить аа исерекъ гла(гола)емой гр. Бден помен ωсращъ (?) и сеи Петрь

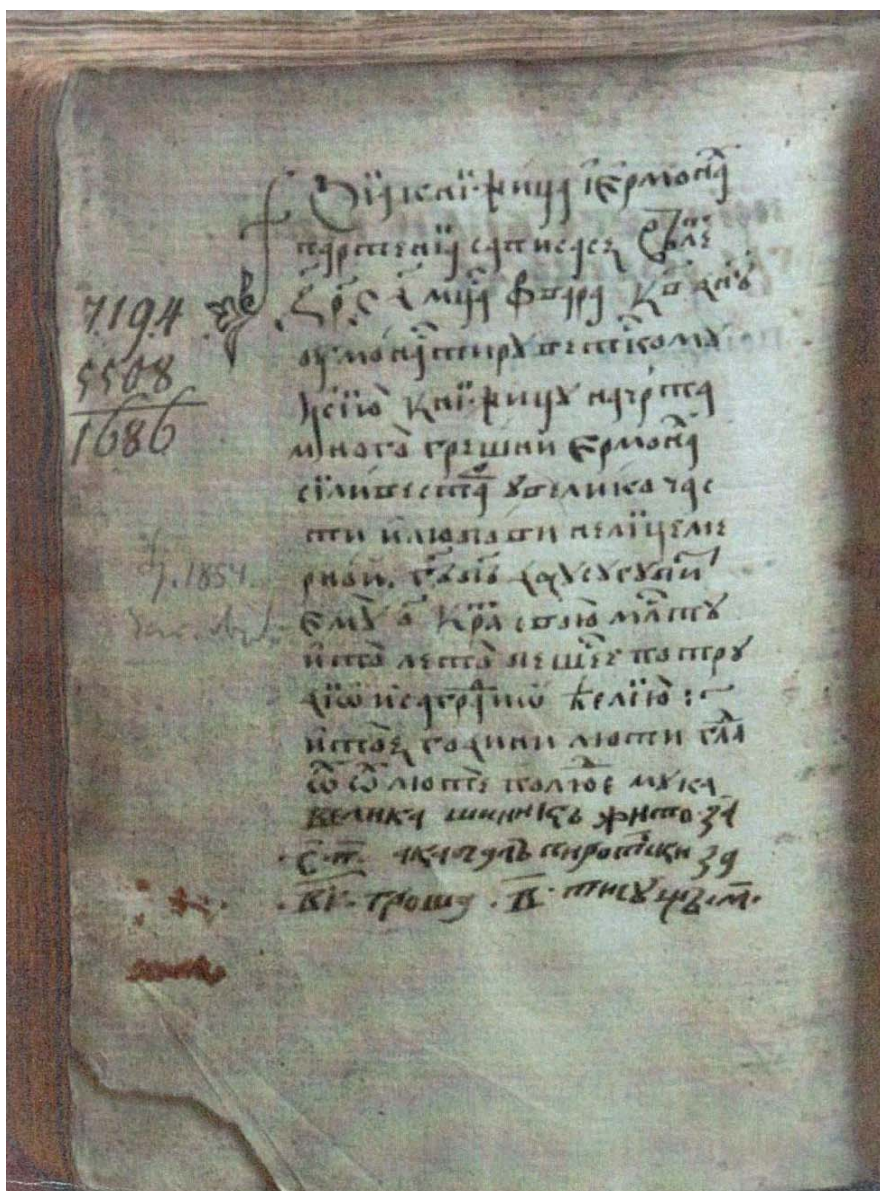
У истом петогласнику било је записа и на првом листу који је покидан те се само на малом сачуваном делу виде, на стр. А, почеци два реда писана црним мастилом, а на стр. Б су били записи писани светлијим мастилом.³⁴

³¹ Б. Цонев, *Описъ на рукописите*, 145-146; Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 225-226.

³² Запис црним мастилом на листу залепљеном за унутрашњу страну дрвене корице обложене кожом Октоиха петогласника из XVII века, у коме је и датирани запис из 1723. г. Бројеви у заградама су наши, да би се означила бројна вредност слова која исказују количине, ради правилног разумевања текста. Запис је објављен у: Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 206.

³³ Записи са обе стране друге поткорице, која је одлепљена од дрвене корице.

³⁴ Види Ж. Јоцић, *Библиотеке Дивљанског манастира*, 198

Запис из 1686. г. у Литургијском зборнику Ветанског манастира, када су у манастиру живели јеромонаси Партеније и Силивестар.
(Патријаршијска библиотека Београд, фот. Ђ. Чубрило, 2011)

ETHNOMЕДИЦИНА

Лола Ђурђевић¹
Снежана Јарић

Универзитет у Београду
Институт за биолошка истраживања „Синиша Станковић“
Одељење за екологију

ЛЕКОВИТЕ БИЉКЕ ИЗ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА (15-16 ВЕК) У ДАНАШЊОЈ БЕЛОПАЛАНАЧКОЈ ЕТНОМЕДИЦИНИ

Сажетак

Хиландарски медицински кодекс је најзначајнији и најочуванији српски средњовековни рукопис у коме су сабрани списи европске медицинске науке од XII до XV века. До сада је то једини познати и најпотпунији примерак велике збирке медицинских списа салернско-монпелешке школе написане на народном језику, призренско-моравским дијалектом, који не постоје код већине европских народа.

У овом раду је представљен фитотерапијски део кодекса, који је садржан у фармаколошким списима. Анализом садржаја рецепата поменутих списа Хиландарског медицинског кодекса (ХМК), од укупно 168 забележених супстанци, 135 је биљног порекла (81%), 13 животињског (7.7%) и 19 неорганског порекла (11,3%). Детектоване биљне врсте су сврстане у 63 фамилије, од којих су најзаступљеније: *Apiaceae*, *Lamiaceae*, *Asteraceae*, *Rosaceae* и *Fabaceae*. За лечење су се примењивали најразличитији биљни делови: надземни део - стабло, лист, цвет, цветни пупољци, плод, семе); подземни део - корен, ризом и луковица). Међу наведеним биљкама, најчешће помињане су: *Vitis sp.*, *Rosa canina*, *Olea europaea*, *Pistacia lentiscus*, *Saccharum officinarum*, *Artemisia absinthium* и *Foeniculum vulgare*. Велики број биљних врста потиче са европског, азијског и афричког континента, а многе су и култивисане.

У етномедицини Белопаланачког краја највећи диверзитет имају следеће фамилије: *Lamiaceae*, *Asteraceae*, *Rosaceae*, *Brassicaceae*, *Alliaceae* и *Apiaceae* и њима припада 51.6% забележених врста. Током ових истраживања забележили смо да се за највећи број здравствених проблема и болести у лечењу људи користе *Gentiana cruciata*, *Hypericum perforatum*, *Allium sativum*, *Allchemilla vulgaris*, *Allium cepa*, *Asperula odorata*, *Sempervivum tectorum*, *Centaureum umbellatum*, *Origanum vulgare*, *Achillea millefolium*, *Juglans regia*,

¹ kalac948@gmail.com

Plantago lanceolata и *Plantago major*. У Хиландарском медицинском кодексу има укупно 135 биљака. Од тога броја само 35 врста се данас употребљава у Белопаланачкој етномедицини, јер изостају биљке са других континената, па се углавном користе биљке из непосредног окружења.

Садржај фармаколошких списа Хиландарског медицинског кодекса указује на тадашње значајно познавање диверзитета биљних врста, њиховог порекла, типа станишта, степена лековитости, времена и начина сакупљања, припрему као и препоручену дозу за третман одређених болести. С обзиром да ови списи поред народних, садрже и научне ботаничке термине, можемо их сматрати претечом српске ботанике, јер су називи биљака дати на латинском и српском језику.

Кључне речи: Хиландарски медицински кодекс, српска средњовековна медицина, фитотерапија, фармаколошки списи, биљке, етномедицина Белопаланачког краја.

1. Увод

1.1. Српска медицина у средњем веку

Српска средњевековна медицина се развијала под утицајем византијске и западноевропске медицине, с тим што је византијски утицај био ограничен на помоћне медицинске науке (биологију, општу и патолошку физиологију), а западноевропски на клиничку медицину и фармакотерапију. Овај период развоја српске медицине веома је мало проучаван у српској науци, што потврђује релативно мали број објављених истраживања. Већина литературних извора који се односе на српску средњевековну медицину информативно су врло оскудни и често необјављени (у форми рукописа), а њихов велики број је уништен за време Другог светског рата. Најзначајнији извори за проучавање овог периода су: грађа за историју здравствене културе Дубровачке републике, грађа которског архива из периода Немањиха, збирке рукописних књига у библиотеци патријаршије у Београду, списи Архива САНУ, библиотеке манастира Хиландара, Дечана и Пећке патријаршије, док су најстарије и највеће збирке рукописних књига Народне библиотеке у Београду, Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима и библиотека фрушкогорских манастира трајно изгубљене током Другог светског рата (Катић, 1958, 1981). Осим наведених, веома су значајни и извори: списи античких писаца и лекара (Хипократа, Галена, Аристотела), као и списи Салернске (Италија) и Монпељеске (Француска) медицинске школе из XII века (Катић, 1958; Лаловић, 2004).

Слика бр. 1: Запис лекара Николе

**СКАЗАНИЕ КЕСТЕСТВЪ ОТЪ ВЪСАКОГО БИЛІА, ИЛИ
ВРЪКИ ИЛИ СТЪДЕНО. ИЛИ СЪХО. ИЛИ МОКРШ. И ВЪСАКО
БИЛІЕ ЗА ЧТО Е ДОБРО. ПРЕВЕДЕ НИКОЛА ВРАЧЪ ОТЪ
ЛАТИНСКЕ КНИГЕ НА СРЪПСКОУ КНИГОУ. БОГЪ ДА ГА
ПРОСТИ.**

Терапијски зборници српске средњевековне медицине налазили су примену у скоро свим крајевима где су живели Срби. Од посебног су значаја јер представљају драгоцен извор података како о болестима које су тада харале Србијом, тако и о терапији која је у болницама и у народу примењивана. Најстарији писани подаци о српској средњевековној медицини садржани су у веома оштећеном Ходошком зборнику, чији рукопис потиче

из XIV или XV века (Катић, 1990). Овај зборник се налази у Прашком музеју и садржи 90 рецепата поређаних без икаквог реда и система (Gaon, 1987). Њихов садржај указује да је фитотерапија била главни и често једини начин лечења. Начине употребе биљних врста наведених у Ходошком зборнику највећим делом налазимо и у Хиландарском медицинском зборнику, који је шири и потпунији. У библиотеци манастира Хиландара, 1951 год. Ђорђе Сп. Радојичић је пронашао зборник „Ијатрософија о свакој вешти“, из XV века, са 13 рецепата, при чему су нека поглавља слична или идентична са одговарајућим из Ходошког кодекса (Катић, 1981, Gaon, 1987). По садржају сличан Ходошком кодексу је и кодекс „Дечански враџбеник“ из XVI века чији је рукопис изгубљен, а садржај сачуван на корицама књиге „Беседе Јована Златоустог“ и садржавао је 59 рецепата народне медицине (Библиотека манастира Дечани, бр. 32/162). Из XVII века потиче Григорићев кодекс, чији је вероватан садржај реконструисан из 4 преостала листа на основу сличности са садржајем Ходошког кодекса (Јагић, 1878). Такође, „Враџбени типик“ настао у XVII веку, пронађен је у Призрену (Gaon, 1987). Исто тако, велику сличност са садржајима Хиландарског медицинског кодекса, Григорићевог кодекса и Враџбеног типика показује „Босански зборник“, настао крајем XVII века (Truhelka, 1889). Сви наведени извори указују да је ондашња медицина била једнако присутна у свим крајевима где су Срби живели.

Доласком на Балкан у XIII и XIV веку, Турци зидају болнице „мористоне“ у којима Хришћани нису имали право да се лече (Бошковић, 1962). Суочени са немогућношћу да се лече, Срби оснивају болнице при манастирима, до којих је опет било тешко доћи због непрестаних борби са Турцима (Ђоровић, 1997). Зато се у српском народу све више развијала фитотерапија. Појављују се тзв. народни лекари „видари“, „ранари“, „биљарице“, „травари“ и др. Ови „лекари“ примењују биљке на најразличитије начине за лечење најразноврснијих болести, самостално или у комбинацији са другим биљкама или супстанцама животињског или неорганског порекла. О изванредно дугој и непрекинутој традицији употребе лековитог биља у куративне и профилактичке сврхе у српском народу сведоче и лекаруше познатих и непознатих аутора, настале у периоду под турском ропством, када су домаће биљне дроге представљале једину доступну сировину за израду лекова (Перош, 1963; Чајкановић, 1994).

Нема писаних података о постојању школованих лекара Срба у том периоду, па су највећу улогу у настајању српске медицине имали управо лекари-емпирици и калуђери који су преводили византијске списе (Миловановић ет ал, 2009). Знања тадашње европске медицине најчешће су преносили лекари италијанског порекла који су живели и радили у Србији, посебно у Котору (Ковијанић, 1954; Ковијанић, Стијепчевић, 1957). Посебно место у XII веку заузима свети Сава (Растко Немањић, први српски архиепископ), оснивач првих српских болница у манастирима Хиландару и

Студеници (Катић, 1980). Српске болнице у средњем веку су истовремено представљале и медицинске школе у којима се учило о вештини лечења. То значи, да је лекар-емпирик болнице подучавао у вештини лечења свог помоћника, тј. онога монаха који је требало да га наследи. Таква је пракса била у Византији, а до оснивања медицинских школа и на универзитетима на Западу. Врхунац свог успеха српска медицина доживљава у XIV и XV веку, а на то указује: поседовање свих значајнијих списа тадашње медицине, појава градских апотека и болница, постојање прописа из комуналне хигијене, појава карантина за сузбијање заразних болести, оснивање установа за лепрозне болеснике и постојање сиротишта за напуштену децу (Катић, 1958). Оснивањем прве апотеке у доба Немањића почетком XIV века у тада најважнијој српској луци Котору, проширила се употреба скувих увозних дрога и зачинског биља из Азије и Африке.

1.2. Средњевековна фитотерапија код Срба

Стари Словени су имали развијени култ биља, што потврђује и чињеница да су име свог врховног бога Перуна дали биљци перуники (*Iris sp.*). О том историјском периоду писаних података нема (Кишгеци, 2000, 2002). Међутим са доласком на Балкан и прожимањем са аутохтоним балканским културама, они стварају српску културу у којој је лечење биљем остало вековима једини начин лечења људи и животиња.

Терапијски зборници, а посебно Хиландарски медицински кодекс (XV-XVI век) због своје свеобухватности, представљају највреднији извор српске средњевековне етнофармације. У њима су монаси као најписменији људи тог периода, оставили бројне записе о лековитом биљу, рецептима за справљање лекова и др. У манастирским библиотекама налазили су се медицински приручници који су садржавали стручна знања почев од антике, првенствено Хипократа и Галена преко латинског списа „*Circa Instans*“ Joanes-a Platearius-a (крај XI и почетак XII века), до каснијих знања византијске и западно-европске медицине (Станојевић, 1953).

Управо ова писана сведочанстава из средњег века нам омогућавају да следимо континуитет веровања у лековитост бројних биљака које су биле у употреби. У том смислу, најстарији и најзначајнији кодекс српске световне медицине из XIV века је Ходошки кодекс у коме се помиње разноврсна употреба кима, алоје, тамјана, коријандера, метвице, коприве, пелина и др. биљака. 65% лекова који се помињу у овом кодексу су биљног порекла и налазе се у чувеном Диоскоридовом фармаколошком спису (Јагић, 1878; Катић, 1958). Овај податак указује на чињеницу да је фитотерапија била саставни део медицине у XIV веку. У Хиландарском медицинском кодексу бр. 517, наводи се разноврсна употреба још већег броја биљака, што потврђује фармаколошки део овог кодекса који је најопширнији. Диоскорид

је често цитиран, а биљке које је он увео у терапију биле су посебно цењене. Многе биљне врсте преузете из словенске етномедицине и етнофармације прешле су у научну фармакотерапију Средњег века кроз прва писана дела на српском језику настала при манастирским болницама у Хиландару, Цариграду и Студеници (Кишгеци, 2002).

Овај рад има за циљ да укаже на место, улогу и значај фитотерапије у српској средњовековној медицини као и на изузетно познавање диверзитета биљних врста које су коришћене за лечење. Хиландарски медицински кодекс представља ризницу народних медицинских термина и први пут у његовим списима наилазимо на народну и научну ботаничку терминологију. Један од циљева рада је био да се сагледа значај утицаја фитотерпеутских медицинских достигнућа западних медицинских школа с једне стране, и источних византијских с друге на Србе у то време. Поред тога, циљ нам је био да упоредимо средњовековну етномедицину и етнофармацију са данашњом у Белопаланачком крају, како би уочили сличности и разлике у примени лековитих биљака за лечење разних болести.

2. Материјал и методе

2.1. Време настанка Хиландарског медицинског кодекса бр. 517

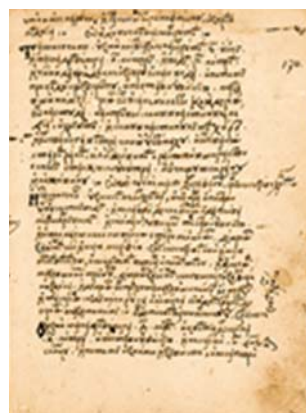

Хиландарски Медицински Кодекс је најзначајнији и најбоље очувани средњовековни српски рукопис и садржи документа о Европској медицинској науци од XII до XV века. Ова збирка медицинских текстова обухвата знања античке медицине, поставке Хипократа, Галена, Аристотела, али и учитеља салернско-монпељеске школе, њихове преписе медицинских списа средњовековних писаца, као и одломке оригиналних дела. Кодекс је писан народним језиком, тј. призренско-моравским дијалектом, што не постоји код већине европских народа. Кодекс садржи више поглавља: Спис о познавању обољења по пипању пулса, Фармаколошки спис, Спис о отровима, Спис о заразним болестима, Спис о утврђивању болести помоћу мокраће (уроскопији), Спис о маларији, Списи о припремању лекова, Спис о пегавом тифусу, Спис о акутним огњицама, Спис о пуштању крви, Спис о цревним инфективним обољењима, Практична медицина, Спис о лекарској етици. Поред тога у Кодексу се налази спис о дијагностици, педијатрији.

Хиландарски медицински кодекс је настајао током дужег временског периода, има већи број аутора, што потврђују и списи које садржи. Он представља зборник састављен од првог оригиналног рукописа проширеног новим списима, а садашњи сачувани рукопис представља препис од тако

комплетираног зборника (Грмек, 1961; Катић, 1980). Сматра се да су првобитни зборник чинили византијски списи који су преведени у XIII или XIV веку, док су други списи преведени из дела „Practica brevis, Joani Serapionis dicta breviarium, Liber serapionis de Simplici medicina dictus Circa Instans, Practica Platearii“, које је штампано у Венецији 1497 год. (Катић, 1980, 1978, Лаловић, 2004). Из овог дела су преузети фармаколошки списи о простим лековима и извештај број поглавља о фебрилним стањима, док су нека поглавља о сложеним лековима (мастима, пилулама и мелемима) преузета из дела „Antidotarium Additiones Petri Apponi, Additiones Francisci de Pedemontium, Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii, etc. Lugundi, in vico mercuriali sub ligno Angeli“, које је штампано у Лугану 1498. год. (Катић, 1978, 1980, 1981). Анализа фармаколошких списа показује да је данашњи сачувани препис Хиландарског медицинског кодекса настао у првој половини XVI века (Радојичић, 1952, 1955; Богдановић 1978).

Слика бр. 2: Страница из Хиландарског медицинског кодекса са описом и употребом биљака *Ruta graveolens* L., *Cardamine pratensis* L. и *Lilium candidum*.

Хиландарски медицински кодекс је открио Ђорђе Сп. Радојичић 1951. год. у библиотеци манастира Хиландара. Назвао га је по његовој насловној страни „Беседа от познанија болести по пипанију жил, што представља само једно поглавље целог дела. Цео рукопис садржи 408 страна и написан је ћиричним писмом (Катић, 1957). Археографска истраживања су показала да је написан на полууставом папиру, величине 20.8 x 15.5 цм, послересавским правописом, на мешовитом језику са променљивим уделом српскословенских и српских елемената и да је број 517, његов инвентарски број (Богдановић, 1978, Ивић, 1998). Обухвата неколико врста медицинских списа: списи из интерне медицине, списи о инфективним болестима, фармаколошки списи, токсиколошки списи, спис из педијатрије, терапијска упутства, спис из хирургије (списи бр. 1-4, САНУ Катић, 1980). Садржај наведених списа овог кодекса указује на добро познавање латинске и у нешто мањој мери турске медицинске терминологије, која је допрла до крајева где су Срби живели преко утицаја хипократско-галенске медицине.

2.2. Фармаколошки списи

Фармаколошки списи приказани у Хиландарском медицинском кодексу садрже описе простих и сложених лекова (масти, мелеми и пилуле). Они као целина представљају комплетну фармакопеју не само српског већ и осталих словенских народа, јер слични списи написани народним језиком нису постојали ни код већине народа Европе. У фармаколошким списима се налази значајан број лекова који не постоје ни у једном делу на оригиналном латинском језику, што потврђује велики значај Хиландарског медицинског кодекса.

Слика бр.3: Страница из Хиландарског медицинског кодекса са описом и употребом биљака *Glycyrrhiza echinata* L., *Lilium candidum* и *Aristolochia* sp.

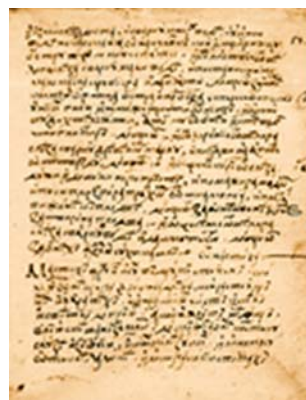
2.3. Порекло списка

Упоредним испитивањима је установљено да списи о простим лековима представљају превод дела Matthaеus-a Platearius-a „De Simplicis medicina dictus Circa Instans“, који је највише користио Диоскоридове фармаколошке списе и списе других аутора: Аристотела, Галена, Авицене, Sixtusa и др. (ХМК бр 517). Међутим, упоређивањем превода ХМК са оригиналним текстом, утврђено је да су описи неких лекова изостављени. То је случај са лековима као што су: *opium*, *cicuta*, *cinnamotum* итд., којима је у средњовековној медицини придаван велики значај, а које и састављач Хиландарског медицинског кодекса врло често помиње у препорученој терапији неких обољења.

Међутим, највећи део текста кодекса садржи исправан медицински садржај у односу на изворни текст: разумљив је и у духу српског језика. Текст који је био неразумљив или преводилац није могао да нађе одговарајући медицински израз дословце није ни превођен, већ је слободно препричан, тако да превод више личи на стручно објашњење медицинског појма. Фармаколошки део кодекса је проширен неким поглављима из списка

о сложеним лековима, који су преведени из дела „Antidotarium Additiones Petri Apponi, Additiones Francisci de Pedemontium, Antidotarium Nicolai cum edžpositione Platearii, etc. Lugundi, in vico mercuriali sub ligno Angeli“. Међутим, из овог дела нису превођени сви сложени лекови, већ само неки и то су углавном слободни преводи, који су често допуњавани материјом која се уопште не налази у оригиналном тексту на латинском језику (ХМК бр 517).

Слика бр. 4: Страница из Хиландарског медицинског кодекса са описом и употребом биљака *Malva vulgaris* Fr. и *Pistacia lentiskus* L.

Највећи број рецепата приказаних у Хиландарском медицинском кодексу указује на биљно порекло лекова. Као састојци најчешће се помињу различите биљне врсте, док је удео минерала и састојака животињског порекла знатно мањи. У састав многих лекова улазило је и по 60 састојака, а од сложених лекова најчешће се помињу мелеми, масти, уља и пилуле. Сваки лек приказан у кодексу има свој назив, састав, начин добијања, а највећи део текста садржи упутство за лечење појединих болести. Од страних земаља из којих су добијане сировине, најчешће се помињу Арабија, Персија, Грчка и Ломбардија. Трговина се одвијала преко српске луке Котор.

3. Резултати и дискусија

Детаљна анализа фармаколошких списа Хиландарског медицинског кодекса и етномедицина Белопаланачког краја, приказана је табеларно, при чему су подаци сортирани на основу порекла материје биљног порекла. Биљне врсте су приказане по абecedном реду у складу са њиховим научним именима, ауторима и фамилијама којима припадају. Такође, дати су и њихови народни називи, општи (заједнички) називи, дистрибуција, делови који се користе и болести за које су се користиле.

3.1. Лекови биљног порекла

Анализом садржаја рецепата фармоколошких списа Хиландарског медицинског кодекса забележена је употреба 135 биљака, што је 81% од укупног броја супстаци које су се користиле у изради лекова. Оне су сврстане у 63 фамилије, од којих су најзаступљеније: *Apiaceae*, *Lamiaceae*, *Asteraceae*, *Rosaceae* и *Fabaceae* (Табела 1). Детектоване биљне врсте су најраспрострањеније на европском, азијском, америчком и афричком континенту (Арабија, Балкан, Евроазија, Индија, Индонезија, Ирак, Кина, Медитеран, Нова Гвинеја, Сахара и друге пустиње, Северна Америка, Средњи Исток, Тајланд, тропски крајеви, Туркменистан, Хималаји), а многе су и култивисане (Јарић et al., 2011). У Белопаланачком крају је забележено 128 биљака и 2 гљиве које се користе у етномедицини, 5 биљних врста имају примену у етноветерини, док 16 биљака има намену у „друге“ сврхе. Највећи диверзитет врста имају фамилије *Lamiaceae*, *Asteraceae*, *Rosaceae*, *Brassicaceae*, *Alliaceae* и *Apiaceae* и њима припада 51.6% забележених врста. (Ђурђевић и др. 2016). У Хиландарском медицинском кодексу има укупно 135 биљака. Од тога броја само 35 врста се данас употребљава у Белопаланачкој етномедицини, јер изостају биљке са других континената, па се углавном користе биљке из непосредног окружења и оне представљају једину доступну сировину за израду лекова. Услед недостатка школованих лекара током турског периода, када је било забрањено лечење срба у турским болницама, развија се народна фитотерапија, па улогу лекара преузимају видари, ранари, биљарице, травари и др.

Према Хиландарском медицинском кодексу, за лечење су се примењивали најразличитији биљни делови: цела биљка (6%), подземни део (13.7% - корен, ризом, луковица) и надземни део (80.3% - стабло, лист, цвет, цветни пупољци, плод, семе). Биљке су употребљаване у сувом или свежем стању, мање или више уситњене. У облику праха често су се примењивале за посипање оболелих места, за прављење разних масти, мелема, пилула или уља. Најчешће су мешане са вином, сирћетом, уљем, лојем или медом. Међу наведеним биљкама у рецептима Хиландарског медицинског кодекса, најчешће помињане врсте су: *Vitis sp.* (120), *Rosa canina* (55), *Olea europaea* (45), *Pistacia lentiscus* (25), *Saccharum officinarum* (23), *Artemisia absinthium* (16) и *Foeniculum vulgare* (15) (Јарић et al., 2011).

У Белопаланачкој етномедицини, најчешће помињани биљни делови или њихови продукти који се користе у изради биљних препарата су: надземни део (50 цитата), лист (29 цитата), плод (24 цитата), корен (15 цитата), цвет (11 цитата), цела биљка (6 цитата), кора (4 цитата), ризом (3 цитата), лист, петелка (2 цитата), семе и луковица (2 цитата), док се код гљива користе споре (2 цитата). Током истраживања лековитог биља Белопаланачког краја, забележили смо да се за највећи број здравствених проблема и болести у

лечењу људи користе *Gentiana cruciata* (14), *Hypericum perforatum* (11) и *Allium sativum* (10). За 9 здравствених проблема користе се четири врсте: *Allchemilla vulgaris*, *Allium cepa*, *Asperula odorata* и *Sempervivum tectorum*, док се за 8 проблема користе *Centaurium umbellatum* и *Origanum vulgare*.

Анализа фармаколошких списа Хиландарског медицинског показује да су у српској средњевековној фитотерапији и сложени лекови (масти, мелеми и пилуле) имали широку примену. Њихов сатав су чиниле биљке и у нешто мањој мери материје неорганског порекла. Масти и мелеми су се екстерно примењивали најчешће за лечење кожных болести као и за облагање грудног коша и абдомена у случајевима обољења јетре, плућа и слезине (Јарић et al., 2011). У данашњој Белопаланачкој етномедицини користе се претежно чајеви од једне или више лековитих биљака (82 случаја), масти, мелеми, уље (22 случаја), а такође тинктуре од ракије и вина (15 случаја).

Веза између човека и његовог трагања за лековима у природи сеже дубоко у прошлост о чему сведоче различити извори у виду писаних података, сачуваних споменика, па чак и оргиналних биљних лекова (Паројчић и Ступар, 2003). Најстарији подаци о употреби лековитог биља за израду лекова и лечење нађени су на сумерској глиненој плочици из Нипура старој око 5000 год., где се у 12 рецепата помиње преко 250 различитих биљака, међу којима су и алкалоидне: мак, буника и мандрагора (Wong, 1971). Лековитост ових врста је била добро позната и српском народу у средњем веку, јер су се користиле у терапији одговарајућих болести. Кинеска књига о травама и корењу „Che-Nung-pen-ts ào-ching“, написана око 2800. год. п.н.е., садржи описе преко 250 биљака домаћег порекла од којих се многе и данас употребљавају: *Cinnatomum camphora*, *Cinnatomum zeylanicum*, *Rheum rhabarbarum* (Pelt, 1971; Wong, 1971; Minařík, 1971). Анализа рецепата Хиландарског медицинског кодекса показује да су ове врсте биле цењене и веома присутне у српској средњевековној фитотерапији.

Еберсов папирус (из 1550. године пре н. е.) садржи око хиљаду лекова, углавном биљног порекла (Bryan, 1930, Nunn, 1996). Велики број тих биљака спомиње се и у Хиландарском медицинском кодексу: *Hyosciamus niger*, *Punica granatum*, *Ricinus communis*, *Aloë sp.*, *Cassia sp.*, *Allium cepa*, *Allium sativum*, *Ficus carica*, *Coriandrum sativum*, *Juniperus communis*. Интересантно је да је фитотерапеутска намена врста *Coriandrum sativum* и *Juniperus communis* наведених у Еберсовом папирусу (Паројчић, Ступар, 2003) и Хиландарском медицинском кодексу је иста.

Библијску флору чини око 100 биљака од којих су 25-30 (Włodarczyk 2007, Rosner 1994, Harrison 1966, Moldenke and Moldenke 1952) идентификоване као лекови (Jacobs and Jacobs 1993). На листи библијских биљака се налазе 23 биљне врсте описане у Хиландарском медицинском кодексу. У светој јеврејској књизи Талмунда поменуто је 400 биљних врста од којих су 70 означене као лековите (Low 1924-1934). У индијским светим

књигама Ведама помиње се преко 700 различитих биљних врста, од којих се многе зачинске пореклом из Индије /цимет, ђумбир, мира, бибер, каранфилић и др./ наводе и у фармаколошким списима Хиландарског медицинског кодекса (Поштић, 2001, Паројчић, 2003). У Хомеровим еповима „Илијада“ и „Одисеја“ помињу се 63 биљне врсте из мињонске, микенске и египатско-асирске фармакотерапије, од којих су неке добиле имена према митолошким ликовима из ових епова, као на пр. оман - *Inula helenium* (Pelt, 1971), који је наведен и у ХМК.

Гален је у својим списима описао више од 300 биљних врста и први је направио попис тзв. „паралелних дрога“, дрога сличног или истог терапијског дејства које могу замењивати једна другу /нпр. за *Zingiber officinalis* замена за *Piper sp.*, (Bazala, 1955). Такође, он је први пут увео у терапију лист биљке *Arctostaphyllum uva-ursi*, која се и данас употребљава као уроантисептик и благ диуретик (Sonnedeker, 1976, Туцаков, 1990; Jarić et al, 2007; Idolo et al, 2010). У свом делу „De Materia Medica“, Диоскорид је детаљно описао око 600 биљних врста, што је подразумевало: спољашњи изглед целих биљака, станиште, начине прикупљања биљних делова, као и податке о њиховом терапијском деловању и поступцима којима се из њих израђују лековити препарати (Gunther, 1959). На идентичан начин су представљене биљке и у Хиландарском медицинском кодексу. Значајно је, што је још Диоскорид указао и на могућност фалсификовања дрога, како оних домаћих, као што је фалсификовање опијума млечним соком приморског жутог мака (*Glaucium flavum* Cranz) и црвене булке (*Papaver rhoeas* L.), тако и скупих оријенталних дрога које су арапски трговци доносили са далеког Истока, као што су ирис, иђирот, тамјан и др. Познати медицински писац Целзијус, у књизи „De re medica“ наводи око 250 лековитих биљака (Туцаков, 1997), међу којима има и оних које су забележене у Хиландарском медицинском кодексу (*Euphorbia sp.*, *Aloe sp.*, *Hiosciamus niger*, *Papaver somniferum*, *Piper sp.*, *Cinnamomum zeylanicum*, *Gentiana lutea*, *Styrax benzoides*, *Ferula galbaniflua*, *Pistacia lentiscus*, *Astragalus tragacantha* и др.). Плиније старији у свом делу „Historia Naturalis“, од 37 томова у 8 наводи медицински употребљиве биљке (Pliny, 1992). Непотпуно је описао око 1000 биљака, (Туцаков, 1997). О континуираној употреби и значају неких врста рода *Рута* (*R. chalepensis* L., *R. graveolens* L. и *R. montana* (L.)) за медицинску употребу у подручју Медитерана, говори се још у Хипократовом делу „Corpus Hippocraticum“, чији лекари касније истичу примарну употребу ових врста у лечењу женских болести, док им је секундарна употреба у лечењу плућних болести (Polio et al, 2008). У Хиландарском медицинском кодексу се наводи лековитост и медицинска употреба врсте *Ruta graveolens*, која се из тих разлога и култивисала.

У Сервантесово време врста *Crocus sativus*-шафран се налазила у саставу биљних облога за лечење срчаних проблема, док су се *Helleborus niger*-

црни кукурек и разне врсте рода *Rheum* употребљаване као пургативи (Valle, 2002; Esteve de Sagrera, 2005; Sauri, 1969). У Хиландарском медицинском кодексу се наводи знатно шира употреба наведених врста. Многа гледишта о употреби одређених биљака одржана су до данас. Добар пример за то је кукурек, чија су токсична својства била позната и средњевековној медицини. У Хиландарском медицинском кодексу наводе се две врсте кукурека: црни и бели. Црни кукурек чисти из организма флегмоне, док помешан са белим служи за детоксикацију организма. Међутим, наглашава се да ове биљке не треба уопште давати људима слабије конституције, јер могу да изазову нежељене последице.

У средњевековној медицини велики значај се придавао дози лека која се употребљава. Тако се у једном рецепту из 1562 год. напомиње, да давање особи само 1 гутљаја мешавине једнаких количина *Hyosciamus*-а (буника) и опијума (мак) може изазвати поспаност, а такође је дат и прецизан коментар о дози коју треба узети тј. „Ако желиш да спава мање, дај му мање” (Norton, 2005). У Хиландарском медицинском кодексу се за одређену врсту болести тачно наводи количина тј. доза лека коју треба узимати, када и како узимати лек, као и шта треба избегавати у одређеним стањима. Такав пример се наводи за напитака од шафрана који се није препоручивао онима који имају проблема са жучи, због могућег надражаја на повраћање. Такође, наводе се и одговарајући лекови за децу са тачно назначеним начином употребе и дозом.

У средњевековној јерменској медицини најчешће коришћене биљке са антибактеријским, антиинфламаторним и анталергијским особинама за лечење људи су биле: водени љиљан, љубичица, перуника, изоп, инула, сладић, лавов шафран, мента, тимијан и др. (Vardanyan, 2007). Већина ових биљака примењивала се и у средњевековној фитотерапији код Срба.

У листама „*Materia medica Taylor-Schechter Genizah*“ колекције јеврејске средњевековне заједнице (XI-XIV век, Cairo), идентификовано је 168 биљних врста, које су се употребљавале у изради лекова. Најчешће се употребљавају миробалан (27), шафран (21), бадем, босиљак, ружа, рузмарин (14), камфор (13) (Lev 2007). Од горе наведених врста, у Хиландарском медицинском кодексу се не помињу само босиљак, рузмарин и мошус.

Adams et al. (2009) анализира резултате истраживања европских хербалиста из XVI и XVII века и описује 63 биљне врсте које су се употребљавале за лечење реуматских болести. Међу тим врстама, 16 се помиње и у фармаколошким списима Хиландарског медицинског кодекса, од којих се шест (*Foeniculum vulgare*, *Asarum europaeum*, *Capparis spinosa*, *Juniperus communis*, *Salvia officinalis* и *Helleborus niger*) користило за лечење реуматских болести. Анализа ових списа, такође показује да се против напред поменутих болести веома често препоручивало и стављање облога од камфора. Сазнања која нам пружају многи извори очигледно су резултат

дуге борбе људи са болестима, у којој је човек научио да лекове проналази у биљкама, њиховој кори, семенима, плодовима, листовима и другим биљним органима, што потврђује и садржај фармаколошких списа Хиландарског медицинског кодекса.

Слика бр. 5: Пејзаж са Суве Планине.

Табела 1. Лековите биљке из Хиландарског медицинског кодекса (ХМК) и у данашњој етномедицини Белопаланачког краја (БП).

1. *Acacia nilotica* (L.) Delile [*Mimosaceae*] Гумарабика. Пустине, Арабија, Африка (гумена смола). ХМК: против пролива, зауставља крварење, ублажава кашаљ (за суви кашаљ), против астме, крварење из органа за варење. **БП: не употребљава се.**
2. *Acacia sp.* [*Mimosaceae*] Акација. Арабија, Сахара (смола, плод, сок). ХМК: опоравља и јача организам, зауставља крварење, против пролива, против мучнине и повраћања, лечење отеклина, крварење из органа за варење. **БП: не употребљава се.**
3. *Acanthus mollis* L. [*Acanthaceae*] Траторак, медвеђа стопа. Европа, Југозападна Азија, Северна Африка (надземни део). ХМК: Болести слезине, тврде отеклине, грчеви у мишићима. **БП: не употребљава се.**
4. *Acorus calamus* L. [*Acoraceae*] Водена сабљица, иђирот. Европа. Азија, Северна Америка [ризом], ХМК: Болести јетре и слезине, жутица уколико није праћена високом температуром, очне болести, детоксикација организма (чај), апетитив, зауставља крварење. **БП: не употребљава се.**
5. *Agaricus campestris* [*Agaricaceae*]. Печурка, шампињони. Северне области планете [цела биљка]. ХМК: за искашљавање слузи, снижавање телесне температуре, против грчева у стомаку, јачање рада желуца, главобоља, клистирање, избацивање песка и камења из бубрега, тумори и живе ране, хемороици, пегавост лица. **БП: не употребљава се.**

6. *Alhagi maurorum* Medik. [Fabaceae] Мана. Азија [смола]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре, лечење свих болести изазваних прехладом - чиста мана се помеша са сечаником и мало топле воде; пије се. **БП: не употребљава се.**

7. *Allium porrum* L. [Alliaceae] Празилук. Гајена [цела биљка]. ХМК: Болови у ушима. **БП: Анти-дијабетик (у исхрани). Користи се надземни део.**

8. *Allium sativum* L. [Alliaceae] Бели лук. Гајена [цела биљка]. ХМК: Болести јетре, крв у мокраћи. **БП: Упале и инфекције урогениталног тракта, запаљење мокраћне бешике (чај); побољшање циркулације крви, за снижење триглицерида (у 1 л вреле воде се додају 3 исечена лимуна и 3 главице очишћеног белог лука и оставити да одстоји 12 сати; пије се по 1 шољица дневно (40 дана); лечење великог кашља код деце (у 200 мл млека се прокува 5 очишћених чешњева белог лука - пије се више пута дневно; упала плућа (помешају се једнаке количине уситњеног белог лука и меда - узима се 3 пута дневно по 1 кашичица са топлом водом); у исхрани. Кожни проблеми (за испирање); спољни чиреви (облога од уситњеног белог лука); против опадања косе (тинктура: у апотекарски алкохол се дода уситњен бели лук и лишће рузмарина).**

9. *Allium ursinum* L. [Alliaceae] Цремуш, дивљи лук. Европа, Кавказ, западна Азија. [цветови]. ХМК: против змијског отрова, крв у мокраћи. **БП: Тоник, против високог крвног притиска, снижава холестерола (тинктура-10 капи тинктуре разблажене у чашици воде, пити 3 пута дневно пре оброка, или свежи листови користе се у облику салате у исхрани.**

10. *Aloe vera* [Aloaceae] Алоја. Одомаћена. [сок из листова]. ХМК: Јача крвне судове, против надимања и ветрова, све врсте болести главе, јетре и слезине, побољшање вида, регулисање месечног циклуса, против цревних паразита, спречава опадање косе. **БП: не употребљава се.**

11. *Alpinia galanga* Willd. [Zingiberaceae] Галанга. Југоисточна Азија [ризом]. ХМК: Главобоља, стомачни болови, против грчева у стомаку, против надимања и ветрова. **БП: не употребљава се.**

12. *Amygdalus communis* L. [Rosaceae] Бадем. Култивисана [семена]. ХМК: против астме, ублажава кашаљ, главобоља, ушне болести. **БП: не употребљава се.**

13. *Anacardium occidentale* L. [Anacardiaceae] Пипак, Анакарди. Култивисана [плодови]. ХМК: губитак памћења, пегавост лица и других делова тела. **БП: не употребљава се.**

14. *Anethum graveolens* L. [Apiaceae] Копар, мирођија. Западна Азија, култивисана. [корен и семе]. ХМК: Бубрежне болести, против астме, шуљеви, стомачни болови, женске болести. **БП: не употребљава се.**

15. *Apium graveolens* L. [Apiaceae] Целер. Култивисана. [цела биљка].

ХМК: Болести јетре и слезине, жутица, избацивање камења из уринарних путева, крв у мокраћи, прекомерно накупљање гноја у организму. **БП: не употребљава се.**

16. *Aquilaria agallocha* Roxb. [*Thymelaeaceae*] Алојево дрвце. Тропски крајеви. [дрво]. ХМК: подстиче пробаву, против срчаних обољења, губитак памћења, малаксалост, општа слабост организма, назеб, крварење женских полних органа, болести централног нервног система. **БП: не употребљава се.**

17. *Aristolochia* sp. [*Aristolochiaceae*] Вучја јабука, кокоткиња, вучја стопа. Медитеран. [корен када биљка цвета]. ХМК: код уједа отровних инсеката, против астме, антиканцерогено дејство, лечење отворених и обичних рана, општа слабост организма, свраб. **БП: Болови у ногама (облоге). Користи се надземни део биљке. У последње време сматра се узрочником балканске ендемске нефропатије-обољења бубрега, јер садржи аристолохинску киселину, најнефротоксичније и најканцерогеније супстанце до сада описане у природи (Batuman 2006; Grollman et al., 2007).**

18. *Artemisia absinthium* L. [*Asteraceae*] Бели пелин, вермут. Евроазија, Северна Африка. [надземни део]. ХМК: против цревних паразита (за децу), против обилне менструације, обољења слезине, хематоми настали од убоја, катаракта, за бољи вид, ушне болести, противотров код тровања печуркама, детоксикација организма. **БП: Стомачне тегобе, побољшање апетита, јачање имунитета, опоравља и јача организам (чај или пелинковац-у ракији). Назеб (мелем: свињска маст, уситњен пелин и сода бикарбона - мажу се стопала). Користи се надземни део биљке.**

19. *Artemisia vulgaris* L. [*Asteraceae*] Црни пелин, комуника. Евроазија, северна Африка.

[надземни део]. ХМК: Женске болести, главобоља (чај), болести дебелог црева и чмара. **БП: не употребљава се.**

20. *Asarum europaeum* L. [*Aristolochiaceae*] Копитњак. Европа, Западна Азија. Турска.

[цела биљка]. ХМК: Болови у врату и леђима, упала синуса, болести десни, женске болести узроковане прехладом. **БП: Бубрежне болести (чај или се једу свежи листови - по један). Користе се листови биљке.**

21. *Asphodelus albus* Mill. [*Asphodelaceae*] Чапљан. Медитеран. [корен]. ХМК: Очне болести (мелем- смеша: сок и уситњен корен чапљана, уситњено семе морача и црвено вино; кувањем се запремина смањи на пола, а додатним стајањем на сунцу још на пола; мелем се директно накапа у очи). **БП: не употребљава се.**

22. *Astragalus tragacantha* L. [*Fabaceae*] Козинац, драгантуш. Северна Африка, Југозападна Европа. [смола из дрвета]. ХМК: ублажава кашаљ, болови у грудима услед сувог кашља код деце, пролив праћен високом температуром, снижавање телесне температуре (код перакутних стања),

ублажавање жеђи, упала плућа, крвни подлив (облог), пеге и други недостаци коже. **БП: не употребљава се.**

23. *Berberis vulgaris* L. [Berberidaceae] Бербер, шимширика. Култивисана, Европа, Азија. [плодови]. ХМК: Акутна и перакутна стања изазвана високом температуром (сируп), главобоља због високе температуре (плодови се потапају у води 12 сати; напитање се процеди и пије). **БП: не употребљава се.**

24. *Betonica officinalis* L. [Lamiaceae] Петпрсница, бетоника. Европа, Азија, Африка. [суви листови, семе/]. ХМК: Стомачни болови узроковани назебом, женске болести, за трудноћу без компликација. **БП: не употребљава се.**

25. *Borago officinalis* L. [Boraginaceae] Борожина, бораго, лисичина. Европа, Медитеран. [свеж надземни део биљке, семе]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре, опоравља и јача организам, меланхолија, перакутна стања условљена високом температуром, за „расхлађивање крви” (семена су стављана у месну супу). **БП: не употребљава се.**

26. *Borassus flabellifer* L. [Arecaceae] Боракс. Азија, Нова Гвинеја. [плод, смола]. ХМК: Пегавост и црвенило лица, за заштиту од сунца, ветра и прашине (смеша: прах боракса и ружина водица). **БП: не употребљава се.**

27. *Boswellia carterii* Birdw. [Burseraceae] Тамјан. Африка и Арабија. [смола]. ХМК: Зубобоља и сузење очију (фластер - смеша: прах од тамјана, беланце од јајета, мало вина), упала грла (жвакање тамјана). **БП: не употребљава се.**

28. *Calamintha officinalis* Moench [Lamiaceae] Дивљи босиљак. Европа, Африка, Азија [надземни део биљке]. ХМК: ублажава кашаљ, антиастматик, за искашљавање слузи, стомачни и желудачни болови (чај), побољшање функције органа за варење, упале грла, патолошке промене у утерусу. **БП: не употребљава се.**

29. *Camellia japonica* L. [Theaceae] Јапанска ружа, камелија. Источна Азија, култивисана [листови, цветови]. ХМК: Женске болести, болести јетре, крв у мокраћи (купка), клистирање, нормализација излучивања мокраће, прехлада јетре и слезине, против цревних паразита, главобоља условљена прехладом. **БП: не употребљава се.**

30. *Capparis spinosa* L. [Capparidaceae] Капар. Европа-Медитеран до Источне Азије-Хималаји, култивисана [кора корена, цветови, листови, плодови]. ХМК: Аперитив, стомачне болести (једу се плодови), стомачни болови (мелем: 3 Л маслиновог уља, 2 Л вина, 4 “Л” праха од цветова и корења капара, кува се док вино не уври, дода се 170 гр воска и загреје), ушне болести и за бољи слух, запаљење зглобова и метастазирајући апсцеси (сируп: исцеди се сок из уситњене коре са коренова капара и коре са коренова пелина и дода шећер). **БП: не употребљава се.**

31. *Cardamine pratensis* L. [Brassicaceae] Дивљи рен. Европа, западна Азија, култивисана [листови]. ХМК: Вртоглавица, убрзан срчани рад, против

мучнине и повраћања, за „отварање апетита“, за боље памћење, против упалних процеса на кожи, гнојаве ране на глави. **БП: не употребљава се.**

32. *Carum carvi* L. [Apiaceae] Ким. Култивисана [семена]. ХМК: Болести органа за варење, подстиче пробаву и против затвора, за пражњења црева (семена се једу), суви кашаљ изазван назебом, против пролива, стомачни болови изазвани прехладом, очне болести, смањење отока образа узрокованих зубобољом. **БП: не употребљава се.**

33. *Cassia acutifolia* Delile [Fabaceae] Сена, Александријска сена. Тропски крајеви, пустиње, култивисана [листови, плодови]. ХМК: опоравља и јача организам, вртоглавица, избацивање песка и камења из бубрега и мокраћне бешике, подстиче пробаву, болови под пазухом, непријатан задах из уста, улцерозних промене на деснима, женске болести, болести главе. **БП: не употребљава се.**

34. *Cassia fistula* L. [Caesalpiniaceae] Зубовина. Тропска Азија, Африка, култивисана, [плодови]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (плодови се једу свежи или кувани). **БП: не употребљава се.**

35. *Catha* sp. [Celastraceae] Катапусија, ката. Источна Африка [семена када су зелене боје]. ХМК: Против свраба изазваног упалним процесима на кожи, гнојаве ране, подстиче пробаву. **БП: не употребљава се.**

36. *Cinnamomum camphora* (L.) T. Nees and C.H. Eberm. [Lauraceae] Камфор. Тропска Азија [листови, дрво/сок]. ХМК: Полуције, крварење из носа, коњуктивитиса, афродизијак, акутна и перакутна стања изазваних високом температуром. **БП: не употребљава се.**

37. *Cinnamomum zeylanicum* Nees and C. cassia Blume [Lauraceae] Цимет, канела. Тропска Азија, Индија, Индонезија [кора]. ХМК: Прочишћава крв, против затвора, за пражњења црева, против пролива, афродизијак, ублажава кашаљ, смањује повећану киселину и слуз у желуцу, крварење женских полних органа, јачање потенције, женске болести. **БП: не употребљава се.**

38. *Citrullus colocynthis* (L.) Schrad. [Cucurbitaceae] Горка тиквица. Пустиње и пешчани терени [плодови, семена]. ХМК: Снижавање температуре узроковане против упалним процесима на кожи и гнојавим ранама, против цревних паразита, болести јетре, слезине, утеруса, зубобоља, изостанак менструације, хемороиди /код деце се екстерно примењује - прах горке тиквице се помеша са пелином и превије на пупак/. **БП: не употребљава се.**

39. *Citrus × limon* (L.) Burm.f. [Rutaceae] Лимун. Гајена [плодови]. ХМК: Главобоља, шугавост, у козметичке сврхе. **БП: не употребљава се.**

40. *Commiphora gileadensis* (L.) M. R. Almeida [Burseraceae] Балсам. Североисточна Африка, Арабијско полуострво [смола]. ХМК: за ублажавање и отклањање болова, болни тип инфекције уха, зубобоља, крв у мокраћи, изазива абортус и за чишћење утеруса, стомачне болести узрокованих назебом У Хиландарском кодексу се наводи употреба балсама у мумифицирању тј. «ако не желиш да леш иструли, ти га намажи балсамом; тако може остати

хиљаду година у нераспаданутом стању». **БП: не употребљава се.**

41. *Commiphora mukul* Engl. [*Burseraceae*] Бделиј. Африка и Азија [смола]. ХМК: против пролива (у случајевима када је висока температура), ублажава кашаљ, противотров код уједа змије или скорпије (смола се помеша са сирћетом и са тиме се мажу болна места или се пије растворена у води), против стварања камена у бубрезима, бешици, отеклине разноврсног порекла. **БП: не употребљава се.**

42. *Commiphora myrrha* Engl. [*Burseraceae*] Мира, мирисна смола. ХМК: оболење синуса, непријатан задах из уста, против астме и против затвора, за пражњења црева (напитак: мира, цимет неколико смокава се скувају у вину). **БП: не употребљава се.**

43. *Cooriandrum sativum* L. [*Apiaceae*] Коријандер. Култивисана [семена]. ХМК: Болести главе и стомачни болови узроковани назебом (уситњено семе коријандера се поједе са ровитим јајетом). **БП: не употребљава се.**

44. *Costus speciosus* L. [*Costaceae*] Кост, куст. Хималаји [корен и остали делови]. ХМК: Болести јетре и слезине, главобоља изазвана прехладом, против цревних паразита (за децу). **БП:**

45. *Cressa cretica* L. [*Convolvulaceae*] Креса, кретануш. Широко распрострањена [цела биљка]. ХМК: Крварење изазвано присуством камења и песка у бубрезима и мокраћној бешици. **БП: не употребљава се.**

46. *Crocus sativus* L. [*Iridaceae*] Каћунак, шафран. Јужна Европа, западна Азија, култивисана [цветови]. ХМК: против грчева у стомаку, јачање рада желуца, против надимања и ветрова, појачава лучење жучи, против пролива, запаљење ока, убрзан рад срца и стомачни болови (скува се 1Л вина са око 5 гр шафрановог праха и пије током три дана, ујутру). Овај напиток се није препоручивао онима који имају проблема са жучи, због могућег надражаја на повраћање. **БП: не употребљава се.**

47. *Cucurbita pepo* L. [*Cucurbitaceae*] Тиква. Култивисана [плодови, семена]. ХМК: Болести јетре, против астме, против надимања и ветрова, снижавање повишене телесне температуре (акутна стања). **БП: не употребљава се.**

48. *Cupressus sp* [*Cupressaceae*] Чемпрес. Култивисана [четине/листови]. ХМК: Хемороиди. **БП: не употребљава се.**

49. *Cuscuta europaea* L. [*Cuscutaceae*] Вилина косица. Широко распрострањена [цела биљка]. ХМК: против упалних процеса на кожи, гнојаве ране (чај). **БП: не употребљава се.**

50. *Cydonia vulgaris* Pers. [*Rosaceae*] Дуња. Култивисана [плодови, семена]. ХМК: против пролива и против мучнине и повраћања (пре оброка се једу свежи плодови), против астме (семе се скува у вину и пије топло), снижавање повишене телесне температуре (семе се потопа у води и остави неко време да одстоји; касније се жваће и једе). **БП: Кашаљ, против пролива (чај, компот); као део исхране. Користе се плодови.**

51. *Daemonorops draco* (Willd.) Blume [*Arecaceae*] Палма. Индонезија

[смола]. ХМК: Стомачне болести хроничног типа, подстиче пробаву, стомачни болови изазвани високом температуром, за чишћење црева, против надимања и ветрова. **БП: не употребљава се.**

52. *Daucus carota* L. [Apiaceae] Шаргарепа. Култивисана [корен, семена]. ХМК: ублажава кашаљ (за суви кашљ), стомачни болови узроковани назебом, за избацивање и против стварања камења и песка у бубрезима. **БП: Избацивање песка и камења из уринарног тракта (куван корен се једе 3 дана, и 3 дана се пије оцеђена течност); јачање имунитета; у исхрани. Користи се корен биљке.**

53. *Delphinium staphisagria* L. [Ranunculaceae] Вашљивка. Мала Азија и Европа [семена]. ХМК: абнормална акумулација течности, за чишћење црева, изазива повраћање у случају тровања. **БП: не употребљава се.**

54. *Dictamnus albus* L [Rutaceae] Вилино цвеће, јасенак. Југозападна Европа, јужна и централна Азија [корен, листови]. ХМК: против отров (за змијски или инсекатски отров), крв у мокраћи. **БП: не употребљава се.**

55. *Ecballium elaterium* (L.) [Cucurbitaceae] Дивљи краставац. Европа, Медитеран [стабло, листови, плодови]. Детоксикација организма, клистирање, артритис, убрзава сазревање чирева. **БП: не употребљава се.**

56. *Ervum lens* L. [Fabaceae] Сочиво. Култивисана [семе]. ХМК: против пролива (сочиво се кува са сирћетом док сирће не поцрни; једе се), упала дојки (скувано сочиво се испасира и превије на дојке). **БП: не употребљава се.**

57. *Eugenia caryophyllata* Thunb.[Myrtaceae] Каранфилић. Култивисана, источна Азија [цветни пупољци]. ХМК: против астме, против мучнине и повраћања, пролива узроковаог употребом лекова, стомачни болови услед прехладе, убрзани рад срца. **БП: не употребљава се.**

58. *Euphorbia* sp. *Tithymalus* sp. [Euphorbiaceae] Дијагрио, скамонеја. Широко распрострањена [сок]. ХМК: за чишћење црева, непријатан задах из уста, улцерозне промене на деснима, болови испод пазуха. **БП: не употребљава се.**

59. *Ferula assa foetida* L. [Apiaceae] Смредеће зеље, ђавоља смола. Западна Азија-Авганистан до Ирана (пустиње) [смола из корена]. ХМК: обољења слезине, запаљење дојке, зубобоља, упала грла, болести усне дупље, чишћење утеруса после порођаја, против астме. **БП: не употребљава се.**

60. *Ferula glauca* [Apiaceae] Галабан. Туркменистан, Персија, Крит [смола]. ХМК: запаљење плућа узроковано прехладом, вртоглавице, гангренозни запаљење зида материце, болести слезине (мелем – смола галабана се потапа у сирћету три дана, прокува се, процеди и дода се иста количина маслиновог уља и мало воска). **БП: не употребљава се.**

61. *Ficus carica* L. [Moraceae] Смоква. Култивисана [плодови]. ХМК: за чишћење црева, за искашљавање слузи, против цревних паразита, антидепресив, опоравља и јача организам, против прехладе. **БП: Регулисање пробаве (као део исхране). Користи се плод биљке.**

62. *Foeniculum vulgare* Mill. [*Apiaceae*] Морач. Јужна Европа, култивисана [семена]. ХМК: против надимања и ветрова, за излучивање мокраће, против грчева, ублажава пробавне проблеме; против затвора столице, побољшава апетит, за лечење упале грла (чај). **БП: не употребљава се.**
63. *Galium mollugo* L. [*Rubiaceae*] Броћ. Евроазија [надземни део]. ХМК: Стомачне тегобе (биљка се скува са вином и пије). **БП: не употребљава се.**
64. *Gentiana lutea* L. [*Gentianaceae*] Линцура. Европа [корен]. ХМК: против астме, за јачање организма, противотров за змијски и инсекатски отров. **БП: Болови у стомаку, подстиче пробаву, јачање имунитета (10 гр корена, сувог и исецканог на коцкице се стави у тамну стаклену флашу, прелије ракијом и пусти да одстоји 3 недеље: ситније особе пију по 1, а крупније могу по 2 чаше дневно, пре јела). Користи се корен биљке.**
65. *Glycyrrhiza echinata* L. [*Fabaceae*] Сладић, госпоно биље. Јужна Европа, култивисана [корен]. ХМК: запаљење плућа, суви кашљ (уситњен корен се скува у вино и пије ујутру и увече), против астме (уситњен корен потапа у води 24 сата, исцеди се сок из њега и кува док не постане густ и црн; величине зрна бибер се ставља под језик). **БП: не употребљава се.**
66. *Helleborus odoratus* W. et K., *Helleborus niger* L. [*Ranunculaceae*] Кукурек. Европа, Западна Азија [ризом-корен]. ХМК: Хроничне упале, упала зглобова, болови мишићних тетива. **БП: Курје очи (пажљиво оштрим предметом се скине задебљала кожа око оболелог места, које се након тога потопи у воду у којој је куван корен).**
67. *Hordeum vulgare* L. [*Poaceae*] Јечам. Култивисана [семена / брашно, јечмена вода]. ХМК: ублажава кашаљ, плућне болести, стомачне болести, крв у мокраћи, против пролива. **БП: не употребљава се.**
68. *Hyoscyamus niger* L. [*Solanaceae*] Буника. Европа, Азија [семена, листови]. ХМК: Несаница (узрокована високом температуром код перакутних стања /чајем се перу глава, руке и ноге/), сузење очију, крварење из дигестивног тракта. **БП: не употребљава се.**
69. *Hyssopus officinalis* L. [*Lamiaceae*] Исоп, милотух. ХМК: ублажава кашаљ, стомачни болови и главобоља узроковани назебом. **БП: плућне болести (бронхитис, астма), прехлада (чај): најчешће у комбинацији са ртањским чајем); Користи се надземни део биљке.**
70. *Inula helenium* L. [*Asteraceae*] Оман. Југоисточна Европа [надземни део]. ХМК: Ушне болести (мелем – биљка се скува у маслиновом уљу и вино), тумори и заостаје старих рана /прах биљке се сипа директно на ране/, пегавост лица, сузбијање перути. **БП: Прехлада; олакшава искашљавање; детоксикација крви (чај), против реуме, ишијаса (тинктура). Користе се листови и цвет.**
71. *Iris* sp. [*Iridaceae*] Перуника. Стари свет [ризом-корен]. ХМК: Болести слезине, плућне болести, обољења мокраћног мехура, детоксикација јетре, против надимања и ветрова, заостаје рана (прах ризома се сипа директно

на ране), очне болести (облоге - прах ризома се помеша са ружином водом).

БП: не употребљава се.

72. *Juglans regia* L. [Juglandaceae] Орах. Гајена [орак]. ХМК: Општа слабост, вртоглавица, хемороиди, свраб. **БП: Тоник, побољшање апетита (ораховача).** Исећи на мале комаде 40 зелених-незрелих ораха, сипати 2 л лозове ракије, додати шећер по потреби, и оставити на сунцу 40 дана. Једну чашицу попити пре доручка; антидијабетик (чај од одрвенелог дела плода); у исхрани. Канцер коже, гангрена, ране, чиреви (облога: лист ораха се намаже уљем и директно превије; Орахово уље: У литар уља се дода 10 супених кашика уситњеног плода ораха, оставити на топлотом месту 30-40 дана уз повремено мућкање. У козметичке сврхе - за прање и бојење косе (чај); Користи се лист и зелени незрели плодови.

73. *Juniperus communis* L. [Cupressaceae] Вења, клека. Европа, Азија [плодови, смола]. ХМК: против пролива, (купање у кишници у којој су кувани плодови), против астме, против надимања и ветрова, запаљење зглобова (уље), крв у мокраћи. ХМК: против пролива, (купање у кишници у којој су кувани плодови), против астме, упала зглобова (уље), крв у мокраћи. **БП: За бољи апетит, стомачни проблеми (клековача-15-20 зрелих плодова ставити у литар ракије, стоји на сунцу 40 дана. Пити ујутро по 1 чашицу пре доручка. Користи се зрео плод.**

74. *Lactuca sativa* L. [Asteraceae] Салата, лоћика. Култивисана [надземни део, семена]. ХМК: Анемија, меланхолија, болести слезине, отеклине, интензивнија лактација, снижавање повишене телесне температуре (код акутних стања). **БП: не употребљава се.**

75. *Lapsana communis* L. [Asteraceae] Огњичина. Европа, Северна Азија, култивисана [листови]. ХМК: обољења слезине, крв у мокраћи, болести јетре, свраб, лишајеви, за искашљавање слузи, против цревних паразита. **БП: не употребљава се.**

76. *Laurus nobilis* L. [Lauraceae] Ловор. ХМК: против надимања и ветрова, против мучнине и повраћања, ублажавање стомачних тегоба узрокованих назебом, за ублажавање и отклањање болова (код болова током трудноће), ушне болести. **БП: Бронхитис (чај), користи се у исхрани као зачин.**

77. *Lavandula spica* L. [Lamiaceae] Деспик, лаванда, лавандула. Западни медитеран, култивисана [листови, стабло, цветови]. ХМК: против убрзаног рада срца, снижавање телесне температуре, прехлада, појачана секреција из носа, гнојна упала ува, запаљење плућа, болести јетре, стомачне болести, за убрзавање метаболизма, зубобоља и болови у деснима (прах лаванде се сипа директно на зубе и десни, пре спавања), општа слабост организма (уље се пије), болести утеруса и спонтани абортуси, секундарни карциноми (уље се маже) Начин припреме лавандиног уља: око 60 гр праха лаванде се измеша са 1 л маслиновог уља и остави на сунцу 20 дана; затим се скува и процеди. **БП: Плућне болести (чај-мешавина: лаванда камилица, нана).**

Користи се надземни део биљке.

78. *Leucanthemum vulgare* Lam. [*Asteraceae*] Белик. Европа, Медитеран, Сибир [надземни део]. ХМК: Пегавост лица. **БП: не употребљава се.**

79. *Lilium candidum* L. [*Liliaceae*] Љиљан, крин. Балкан, Западна Азија, култивисана [цела свежа биљка]. ХМК: Тврди чиреви (мелем: свежа биљка и старо свињско сало се уситне и сједине). **БП: Опекотине и болна места (уље). Цвет крина се држи у уљу као код припреме кантарионовог уља. Користи се цвет биљке.**

80. *Lupinus albus* L [*Fabaceae*] Дивља кафа. Култивисана [семена]. ХМК: против цревних паразита, појачана ушна секреција. **БП: не употребљава се.**

81. *Majorana hortensis* Moench. [*Lamiaceae*] Мајоран. Култивисана [надземни део]. ХМК: за ублажавање и отклањање болова, прехлада стомачних органа (напитак: биљка се скува у вино). **БП: не употребљава се.**

82. *Malus communis* Lamk. [*Rosaceae*] Дивља јабука. Култивисана [плодови]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (акутна и перакутна стања), против пролива, дизентерија (чај, сируп, свежи плодови се једу). **БП: За мршављење, јачање организма, детоксикација крви, против грипа (јабуково сирће помешано са водом и медом. Користи се плод.**

83. *Malva vulgaris* Fr. [*Malvaceae*] Дивљи слез. Умерена зона [корен, листови,семена]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (акутна стања), ублажава кашаљ, несаница, чиреви, тврде отеклине, болести јетре и слезине. **БП: не употребљава се.**

84. *Matricaria chamomilla* L. [*Asteraceae*] Камилица. Култивисана [цветови]. ХМК: Назеб, плућне болести, ублажавање нервозе. **БП: Прехлада и кашаљ, упала грла, у исхрани, за испирање усне дупље (чај), ушне болести (облога од чаја камилице). Користи се цвет биљке.**

85. *Mandragora acaulis* Gaertn. [*Solanaceae*] Мандрагора, скочац. Југоситочна Европа култивисана [корен, кора листови, плодови]. ХМК: Главобоља, снижавање повишене телесне температуре, отеклине, женске болести, за успављивање током перакутних стања. **БП: не употребљава се.**

86. *Marrubium vulgare* L. [*Lamiaceae*] Мацина трава, очајница. Европа, Азија, Северна Африка, култивисана [цела биљка]. ХМК: Женске болести, неплодност. **БП: Стерилитет код жена, нормализација менструалног циклуса, хемороиди (чај). Користи се надземни део биљке.**

87. *Mentha aquatica* L. [*Lamiaceae*] Мента, метвица, коњски босиљак, водена метвица. Европа, северозападна Африка, Југоисточна Азија, култивисана. [надземни део]. ХМК: против мучнине и повраћања, стомачни болови, упала дојки (облога – биљка се скува у вино и маслиновом уљу), болести јетре, главобоља, против цревних паразита (сок из биљке се помеша са мало сирћа и пије ујутру). **БП: не употребљава се.**

88. *Mentha piperita* L. [*Lamiaceae*] Питома нана. Гајена [надземни део].

ХМК: Парадентоза, зубни каријес. БП: Прехлада, стомачне болести, дијабетес (чај); против запаљења синуса, бронхитиса (инхалација), мигрена (чај - 1. мешавина: нана, кантарион, хајдучка трава и мајчина душица; 2. мешавина: нана, матичњак, камилица и рузмарин); у исхрани као зачин (листови); Користи се надземни део биљке.

89. *Menyanthes trifoliata* L. [*Menyanthaceae*] Трилисник. Северни делови Земљине полулопте [листови]. ХМК: опоравља и јача организам, за чишћење црева, подстиче пробаву, снижавање повишене телесне температуре. БП: не употребљава се.

90. *Morus alba* L. [*Moraceae*] Бели дуд, мурва. Источна Азија, култивисана [кора, плод, листови, цветови]. ХМК: Упала грла, опекотине (мелем: лишће се скува у мешавини сирћета и масла), за чишћење црева, лакше вађење зуба (прах коре се стави директно на зуб). БП: Против дијабетиса (чај од лишћа), у исхрани (плод). Користи се лист и плод.

91. *Myristica fragrans* Houtt. [*Myristicaceae*] морско орашче, мускатни орах. Култивисана, Азија [семена, покожица]. ХМК: Афродизијак, отежано дисање услед назеба, поремећена пробава услед назеба. БП: не употребљава се.

92. *Myrtus communis* L. [*Myrtaceae*] Мирта, мрча, бјеломрча. Култивисана [листови, плодови, цветови, врхови гранчица]. ХМК: против пролива, снижавање повишене телесне температуре, опоравља и јача организам, за лечење запаљења коже и слузокоже (прахом од лишћа се посипају ране), снижавање повишене телесне температуре /за «излазак» из коматозног стања/, главобоља, против упалних процеса на кожи, гнојаве ране. БП: не употребљава се.

93. *Nigella damascena* L. [*Ranunculaceae*] Мачков брк, грахор. Европа, Југоисточна Азија, Северозападна Африка, култивисана [семена]. ХМК: Антихелминтик (за децу), свраб, лишајеви, крв у мокраћи. БП: не употребљава се.

94. *Nuphar luteum* [*Nymphaeaceae*] Жути локвањ. Водена биљка [цветови]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (акутна и периакутна стања), желудачне болести праћене температуром. БП: не употребљава се.

95. *Nymphaea alba* [*Nymphaeaceae*] Бели локвањ. Водена биљка [цветови]. ХМК: Исто као за *N. luteum*. БП: не употребљава се.

96. *Olea europaea* L. [*Oleaceae*] Маслина. Култивисана [плод, уље]. ХМК: Кожне болести, главобоља, болови у ушима, проблеми са варењем, општа слабост организма, упала дојки, запаљење зглобова, женске болести, увећана слезина, обољења слезине, опадање косе. БП: не употребљава се.

97. *Papaver somniferum* L., [*Papaveraceae*] Мак. Култивисана [семена]. ХМК: Несаница, тврде отеклине, снижавање повишене телесне температуре, болови у грудима. БП: не употребљава се.

98. *Parietaria officinalis* L. [*Urticaceae*] Вијопшица. Европа, Западна Азија [свеж надземни део]. ХМК: Стомачне болести, прехлада стомачних органа,

- зауставља крварење, против надимања и гасова. **БП: не употребљава се.**
99. *Peucedanum cervaria* (L.) [*Apiaceae*] Сиљевина. Централна и Јужна Европа [семена]. ХМК: крв у мокраћи, женске болести, тврде отеклине у пределу бедара, против надимања и гасова. **БП: не употребљава се.**
100. *Phoenix dactilifera* L. [*Arecaceae*] Урмина палма. Култивисана, пустиње, [плодови]. ХМК: Сексуална импотенција. **БП: не употребљава се.**
101. *Pimpinella anisum* L. [*Apiaceae*] Анис, анасон. Азија, култивисана [семена]. ХМК: против надимања и гасова, подстиче пробаву, подригивање праћено повећаним лучењем желудачне киселине, стомачни болови, увећана слезина, обољења слезине, болови у ушима, назеб женских гениталија, модрице настале од убоја, интензивније настајање сперматозоида и лучење млека при дојењу (семе се једе). **БП: не употребљава се.**
102. *Pinus* sp. [*Pinaceae*] Калофонија, црна смола. Европа, Азија [смола]. ХМК: против пролива, против астме, реуматoidни артритис (мелем - прах калофоније се помеша са медом). **БП: не употребљава се.**
103. *Piper* sp. [*Piperaceae*] Бибер. Култивисана [семе]. ХМК: За изазивање кијања и против упалних процеса на кожи, гнојаве ране (прах бибера се ставља у нос), јачање рада желуца, замућење очног сочива. **БП: не употребљава се.**
104. *Pistacia lentiscus* L. [*Anacardiaceae*] Смрдљика, терпентин дрво, пистаћи, мастика. Медитеран [смола]. ХМК: против пролива, против мучнине и повраћања, лакше вађење зуба (анестетик за десни – помешају се мастика и копитњак), чишћење «поцрнелих зуба» (прахом од смоле мастике се трљају зуби), сузење очију, запаљење танког црева, прехлада стомака, јетре, отежано дисање, упала крајника, главобоља узроковане назебом (жваће се смола), свраб, лишајеви, пеге. **БП: не употребљава се.**
105. *Plantago psyllium* L. [*Plantaginaceae*] Бучак. Средњи Исток [семена]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (акутна и перакутна стања /сируп/, за ублажавање жеђи), суви кашљ праћен високом температуром и отежаним мокрењем, против пролива, крварење из носа, опадања косе (коса се пере чајем). **БП: не употребљава се.**
106. *Polygonum bistorta* (L.) [*Polygonaceae*] Петопрсница, трава од срдобоље, срчењак. Европа, Азија, северна Америка [ризом]. ХМК: против мучнине и повраћања, против пролива, дизентерија (чај - једнаке количине боквице потпрснице), женске болести, успешно зачеће. **БП: не употребљава се.**
107. *Polypodium vulgare* L. [*Polypodiaceae*] Слатка папрат. Азија, Африка, Европа, Америка [листови, ризом]. ХМК: Меланхолија, кашаљ, астма, против упалних процеса на кожи, гнојаве ране, против надимања и гасова, стерилитет (напитак /мешавина: око 28 гр слатке папрати, по 5 гр. аниса, галанге, исиота, каранфилчића, цимета, орашчића, шафрана и 2 Л вина - скува се, процеди и пије по 1 дл ујутру и увече/). **БП: не употребљава се.**
108. *Portulaca oleracea* L. [*Portulacaceae*] Тушт. Култивисана [свежи

надземни део, корен]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (акутна и перакутна стања узокована затвором - једе се кувана или свежа биљка тушта), лечење “испуцалих” усана (прах сувог корена се помеша са медом). **БП: не употребљава се.**

109. *Prunus cerasifera* Ehrh. [*Rosaceae*] ценарика. Европа, Азија, култивисана [плодови, семена]. ХМК: Детоксикација организма /свежи плодови се једу или се прави компот/, замућење очног сочива. **БП: не употребљава се.**

110. *Prunus domestica* L. [*Rosaceae*] Шљива. Култивисана [плод]. ХМК: снижавање повишене телесне температуре (акутна и перакутна стања), за чишћење црева (компот). **БП: Против затвора (компот), за бољу циркулацију крви (ракија шљивовица), у исхрани. Употребљава се плод.**

111. *Prunus persica* (L.) Batsch. [*Rosaceae*] Шефтелија, персикарија. Кина, култивисана [плод]. ХМК: увећана слезина, обољења слезине, ушне болести. **БП: не употребљава се.**

112. *Punica granatum* L. [*Punicaceae*] Нар. Култивисана [семена, плодови]. ХМК: Исто као за *Malus communis*. **БП: не употребљава се.**

113. *Pyrus communis* L. [*Rosaceae*] Дивља крушка. Европа, Југозападна Азија, култивисана [плод]. ХМК: против пролива (плодови незрелих крушака се једу ујутру, на празан стомак), за чишћење црева (зрели плодови се једу после ручка). **БП: Против триглицерида и холестерола, детоксикација организма (чај – кора се кува док не добије наранџасту боју; сирће - од плодова, у исхрани). Користи се кора и плодови.**

114. *Raphanus* sp. [*Brassicaceae*] Ротква. Култивисана [семена]. ХМК: Кожне болести. **БП: Користи се корен. Болести жучи, бронхитис (за децу), кашаљ, стомачни болови, отежано пражњење црева (сок); у исхрани.**

115. *Rheum rhabarbarum* L. [*Polygonaceae*] Равен рабарбара, Култивисана [корен]. ХМК: водена болест- абнормална акумулација течности, вишак слузи у организму, јачање рада желуца, против грчева у стомаку, подстиче пробаву, за чишћење црева, детоксикација крви, против депресије, за смирење-седатив. **БП: не употребљава се.**

116. *Ricinus communis* L. [*Euphorbiaceae*] Крљеж, крља, рицинус. Средњи исток [семена]. ХМК: Тоник, главобоље узроковане наzebом, одузетост дела тела, одузетост језика (прах од крљежа се стави под језик и држи док се не растопи), за бољу ерекцију мушког полног органа. **БП: не употребљава се.**

117. *Rosa centifolia* L. [*Rosaceae*] Ружа, мајска ружа. Култивисана [цветови], уље, ружина вода, ружин мед, ружин шећер]. ХМК: против упалних процеса на кожи, гнојаве ране, нервоза стомака, исцрпљеност организма услед пролива, стомачни болови посебно у пределу јетре, главобоља узрокована високом температуром, улцерозне промене на деснима, снижавање повишене телесне температуре (акутна и перакутна стања, против пролива, против мучнине и повраћања). **БП: Користи се сазрео плод. Прехлада, кашаљ, опоравља и јача организам (чај); у исхрани (цем).**

118. *Ruta graveolens* L. [*Rutaceae*] Рута. Медитеран, култивисана [листови]. ХМК: опоравља и јача организам, главобоља узрокована назебом, губитак памћења услед несанице, ушне болести. **БП: не употребљава се.**

119. *Saccharum officinarum* L. [*Poaceae*] Шећерна трска. Култивисана [стабла]. ХМК: Болести ока, бол због грчева глатких мишића унутрашњих органа и кашља, за чишћење црева, снижавање повишене телесне температуре (сируп). **БП: не употребљава се.**

120. *Salvia officinalis* L. [*Lamiaceae*] Жалфија. Јужна Европа, култивисана [листови]. ХМК: одузетост дела тела, за уништавање заразних клица, дезинфекција, у козметици за уклањање пега са лица и тела. **БП: Користи се надземни део биљке и цвет. Назеб и кашаљ, грудне болести (чај), за искашљавање (сируп), дезинфекција усне дупље и зуба (чај).**

121. *Satureja hortensis* L. [*Lamiaceae*] Чубар, планински чубар. Југоисточна Европа, Западна Азија, култивисана [свеж корен]. ХМК: Сексуална импотенција (сирово корење се уситни и скува са медом; једна кашичица, пре спавања; прах од: корена чубура, плода урмине палме и смоле измирне, се скува са медом и пије три вечери пред спавање, по једна кашика), запаљење зглобова (напитак: чај од чубура, сирће и мед се скувају; пије се три дана, ујутру, по једна кашику). **БП: Користи се надземни део биљке. Против прехладе, за искашљавање, против гасова у органима за варење (чај), у исхрани као зачин.**

122. *Scaligeria cretica* (Mill.) Boiss. [*Apiaceae*] Копрач. Југозападни Балкан, Мала Азија [надземни део]. ХМК: увећана слезина, обољења слезине, жутица. **БП: не употребљава се.**

123. *Sinapis arvensis* L. [*Brassicaceae*] Горушица, слачица. Европа, Азија, северна Африка, Северна Америка [надземни део младих биљака, семена]. ХМК: Повратак моћи говора код перакутних стања праћених високом температуром, губитак памћења. **БП: не употребљава се.**

124. *Stipa pennata* L. [*Poaceae*] Ковиље. Палеартик [надземни део]. ХМК: Болести слезине (сируп, по једна шољица, ујутру). **БП: не употребљава се.**

125. *Styrax benzoides* Craib [*Styracaceae*] Измирна. Тајланд, Јужна Кина [смола]. ХМК: Кожне болести, увећана слезина, обољења слезине, “испуцале” усне, непријатни задах из уста, афродизијак, у козметици. **БП: не употребљава се.**

126. *Tamarix gallica* L. [*Tamaricaceae*] Метљика, тамарикс. Југозападна Европа, Северна Африка, култивисана [гранчице, листови]. ХМК: за „отварање апетита“, за искашљавање слузи, против затвора, за пражњења црева. **БП: не употребљава се.**

127. *Tanacetum balsamita* L. [*Asteraceae*] Бухач, пиретрум. Култивисана [корен]. ХМК: Испирање грла, отоци на деснима, против упалних процеса у глави, запаљење зглобова, разне израслине на телу. **БП: Користе се листови. Женски проблеми у менопаузи, јаке мигрене (чај); карминатив; у исхрани (зачин).**

128. *Thymus serpyllum* L. [*Lamiaceae*] Дивљи босиљак, мајчина душица. Европа, Северна Африка, култивисана [надземни део]. ХМК: Главобоља узрокована назебом, упала грла, ублажава кашаљ, болести органа за варење. БП: Користи се надземни део биљке. Кашаљ, прехлада, стомачне болести (чај); у исхрани.

129. *Urtica dioica* L. [*Urticaceae*] Коприва. Умерене области [листови, семена]. ХМК: шуљеви, малокрвност, крварење из носа. БП: Користи се корен и надземни део биљке. Јачање крвне слике (чај); у исхрани. У козметици за прање косе (чај).

130. *Viola sp* [*Violaceae*] Љубичица. Холарктик, култивисана [надземни део]. за искашљавање слузи, против затвора, за пражњења црева, за излучивање мокраће, бронхитис, костобоља, бубрежне болести. БП: Користи се цела биљка. Прехлада, респираторне болести, искашљавање (чај).

131. *Vitex agnus-castus* L. [*Verbenaceae*] Конопљика, дивљи бибер, лоза невиног јагњета. Јужна Европа, Медитеран, [лист]. ХМК: Грчеви мишића у стопалу (мелем – смеша: сок од конопљике, восак и маслиново уље) стомачни болови, полуције, невољно мокрење, крварење изван менструалног циклуса, против обилне менструације, стерилитет. БП: не користи се.

132. *Vitis sp.* [*Vitaceae*] Грожђе. Култивисана [свежи плодови, вино, сирће, пекмез]. ХМК: Суви кашаљ (суво грожђе кувано у вину), полуције (кисело грожђе); вино – болести органа за варење, назеб, плућне болести, болести јетре, афродизијак, млитавост сексуалних органа, снижавање повишене телесне температуре, главобоље, против срчаних обољења, опоравља и јача организам, крв у мокраћи. Сирће: подстиче пробаву, разне отеклине, камење и песак у мокраћним каналима, противотров код уједа змије или шкорпије, увећана слезина, обољења слезине, стомачни болови, снижавање повишене телесне температуре, свраб, упала зглобова, ушне болести. БП: Користи се плод. Јачање крвне слике и срца (у исхрани, вино); чир на желуцу (200 гр прополиса се раствори у 1 л комове ракије и пије 3 пута дневно по 1 чашица); побољшање циркулације крви (комовица); у исхрани се користи плод и млади листови за прављење сармица; реума, снижавање високе телесне температуре.

133. *Zingiber officinale* Roscoe [*Zingiberaceae*] Исиот, Ђумбир. Гајена [ризом-корен]. ХМК: Кашаљ, стомачни болови узрокованих јаким назебом, против надимања и гасова, подстиче пробаву, побољшање циркулације крви, афродизијак. БП: не употребљава се.

134. Мекиње, Гајена. ХМК: против пролива, стомачни болови, ублажава кашаљ, плућне болести, клистирање (да би се смањила температура код акутних стања). БП: не употребљава се.

135. Штирак. Гајена [семе]. ХМК: ублажава кашаљ, против астме, кожне болести, скореле ране. БП: не употребљава се.

4. Закључци

У фармаколошким списима Хиландарског медицинског кодекса укупно је детектовано 168 супстанци од којих су 135 (81%) биљног порекла, 19 (11.3%) неорганског и 13 (7.7%) животињског порекла. Забележене биљне врсте су сврстане у 63 фамилије, од којих су најзаступљеније: *Apiaceae* (8.1%), *Lamiaceae* (8.1%), *Asteraceae* (5.9%), *Rosaceae* (5.9%) и *Fabaceae* (4.4%). Од биљних врста највише се помињу: *Vitis sp.* (120), *Rosa canina* (55), *Olea europaea* (45), *Pistacia lentiscus* (25), *Saccharum officinarum* (23), *Artemisia absinthium* (16) и *Foeniculum vulgare* (15). За лечење су се примењивали најразличитији биљни делови: цела биљка (6%), подземни део (13.7% - корен, ризом, луковица) и надземни део (80.3% - стабло, лист, цвет, цветни пупољци, плод, семе). У етномедицини Белопаланачког краја највећи диверзитет имају следеће фамилије: *Lamiaceae*, *Asteraceae*, *Rosaceae*, *Brassicaceae*, *Alliaceae* и *Apiaceae* и њима припада 51.6% забележених врста. Током ових истраживања забележили смо да се за највећи број здравствених проблема и болести у лечењу људи користе *Gentiana cruciata*, *Hypericum perforatum*, *Allium sativum*, *Allchemilla vulgaris*, *Allium cepa*, *Asperula odorata*, *Sempervivum tectorum*, *Centaurium umbellatum*, *Origanum vulgare*, *Achillea millefolium*, *Juglans regia*, *Plantago lanceolata* и *Plantago major*. У Хиландарском медицинском кодексу има укупно 135 биљака. Од тога броја само 35 врста се данас употребљава у Белопаланачкој етномедицини, јер изостају биљке са других континената, па се углавном користе биљке из непосредног окружења.

На основу историјских извора о античким, римским и арапским знањима у медицини, о средњем веку, о алхемијским проучавањима и експериментима, евидентно је да центар и окосницу свих дешавања у средњевековној медицини и фармацији чини лековито биље. Фармаколошки списи Хиландарског медицинског кодекса садрже описе простих и сложених лекова (масти, уља, мелеми и пилуле). Полазећи од савремених схватања, они као целина представљају комплетну фармакопеју српског народа тог времена. На основу садржаја и начина како су приказани могли би се сматрати не само првом српском већ и словенском фармакопејом, јер слични списи написани народним језиком у то доба нису постојали код осталих словенских народа, па ни код већине народа Европе.

Значај Хиландарског медицинског кодекса за српску медицину и културу је огроман, јер говори да су Србима у средњем веку била позната достигнућа европске научне медицине. У средњевековној Србији биле су познате све медицинске гране које постоје и данас (списи из интерне медицине, списи о инфективним болестима, фармаколошки списи, токсиколошки списи, спис из педијатрије, терапијска упутства, спис из хирургије). Хиландарски медицински кодекс представља ризницу народних

медицинских термина и прво писано дело које истовремено садржи народну и научну ботаничку терминологију. Његов садржај указује на добро познавање диверзитета биљних врста, њиховог порекла, степена лековитости, начина сакупљања, припреме као и дозе која се препоручује за третман одређених болести.

У европским оквирима вредност Хиландарског медицинског кодекса се огледа у чињеници да представља једини познати примерак велике збирке медицинских списа салернско-монпељеске школе написан на народном језику и ћиричним писмом. У време његовог настанка медицински списи су углавном писани на латинском језику који је сматран језиком науке. Садржај Хиландарског медицинског кодекса говори о томе да утицај медицине салернско-монпељешке школе није био ограничен само на земље које су биле под доминантним утицајем италијанске културе већ и византијске.

Коришћена литература

- Adams, M., Berset, C., Kessler, M., Hamburger, M., 2009. Medicinal herbs for the treatment of rheumatic disorders – a survey of European herbals from the 16th and 17th century. *Journal of Ethnopharmacology* 121, 343–359.
- Akopov, IE., 1981. Hemostatic Plants, *Meditsina*, Tashkent, 1981. (in Russian)
- Alakbarov, F., 2002. Medicinal plants used in traditional medicine of medieval Azerbaijan. In: Mosaddegh, M., Naghibi, F. (Eds.), *Traditional Medicine and Materia Medica*, vol. 1. Traditional Medicine & Materia Medica Research Center (TMRC), Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, pp. 71–83.
- Alam, MS., Kaur, G., Jabbar, Z., Javed, K., Athar, M., 2006. Evaluation of Antioxidant Activity of *Salix caprea* Flowers. *Phytotherapy Research* 20, 479–483.
- Batuman V. 2006. Fifty years of Balkan endemic nephropathy: daunting questions, elusive answers. *Kidney Int.* 69 (4): 644–6. doi:10.1038/sj.ki.5000231. PMID 16467889.
- Bazala, V., 1955. Medicines and poisons important for cultural and medical history. *Pharmaceutical Journal* 7–8, 383–396 (in Serbian).
- Bezáková, L., Mučaji, P., Eisenreichová, E., Haladová, M., Pauliková, I., Obložinský, M., 2004. Effect of different compounds from *Lilium candidum* L. on lipoxygenase activity. *Acta facultatis pharmaceuticae universitatis comenianae* 51, 45–50.
- Bogdanović, D., Medaković, D., 1978. A Catalogue of the Cyrillic manuscripts of Chilandar Monastery, SANU, Belgrade (in Serbian).
- Bošković, Đ., 1962. *Medieval Architecture*, Scientific Book, Belgrade (in Serbian).
- Bryan, C.P., 1930. *Ancient Egyptian Medicine – the Papyrus Ebers*. Geoffrey Bles, London.
- Castro-Torres IG, Naranjo-Rodríguez EB, Domínguez-Ortíz MÁ, Gallegos-Estudillo J, Saavedra-VélezMV., 2012. Antilithiasic and hypolipidaemic effects of *Raphanus sativus* L. var. *niger* on mice fed with a lithogenic diet. *Journal of Biomedicine and Biotechnology*, doi:10.1155/2012/161205, pp. 1–8.
- Castro-Torres, I.G., De la O-Arciniega, M., Gallegos-Estudillo, J., Naranjo-Rodríguez, E.B., Domínguez-Ortíz, M.Á., 2014. *Raphanus sativus* L. var. *niger* as a source of phytochemicals for the prevention of cholesterol gallstones. *Phytotherapy Research* 28(2), 167–171. Review.
- Coisin, M., Burzo, I., Ștefan, M., Rosenhech, E., Maria Magdalena Zamfirache, MM., 2012. Chemical composition and antibacterial activity of essential oils of three *Salvia* species, widespread in eastern Romania. *Analele Științifice*

- ale Universităţii „Al. I. Cuza” Iaşi s. II a. Biologievegetală 58(1), 51-58.
- Cooper, P., 1995. Herbs of homer. *Pharmaceutical Journal* 255, 898–900.
- Čajkanović, V., 1994. *A Dictionary of Serbian Folk Beliefs Regarding Plants*. Serbian Literary Cooperative, BIGZ, Education, Parthenon (in Serbian).
- Ćorović, V., 1997. *A history of the Serbian People*, Serbian Voice, Banja Luka, Ars Libri, Belgrade (in Serbian).
- Decree on Preliminary Protection of “Suva Planina” 2008. Official Herald of the Republic of Serbia No. 65/2008. (Specijalni rezervat prirode - pristupljeno 04.05.2012).
- Dollwet, H.H.A., Sorenson, J.R.J., 1985. Historic uses of copper compounds in medicine. *Trace Elements in Medicine* 2, 80–87.
- Ђурђевић, Л., Јарић, С., Мачукановић-Јоцић, М. (2016). Лековито биље Белопаланачког краја. Белопаланачки зборник, 12, стр. 7-51.
- Esteva de Sagrera, J., 2005. Pharmacy in Don Quixote. *OFFARM* 24, 104–116 (in Spanish).
- Fetrow, C.W., Avila, J.R., 1987. Herbal medicine precipitating massive hemolysis. *Lancet* 1(8540), 1039-1040.
- Gaon, A., 1987. *Medieval Miracle Medicines*. Alternative Library, Belgrade (in Serbian).
- Gillespie, C. (Ed.), 1973. *Dictionary of Scientific Biography*, vol. II. Charles Scribner's Sons, New York, pp. 401–416.
- González, J.A., García-Barriuso, M., Amich, F., 2010. Ethnobotanical study of medicinal plants traditionally used in the Arribes del Duero, western Spain. *Journal of Ethnopharmacology* 131, 343–355.
- Grčić M, Ratkaj I., 2006. Strukturne promene i regionalna diferencijacija Srbije u periodu tranzicije (1988–2005). *Glasnik Srpskog geografskog društva sv. LXXXVI*(2), 97–112.
- Grmek, M.D., 1961. The Contents and Origin of the Chilandar Medical Codex, No. 517. Manuscript, CX. Department of Social Sciences, SANU, XII, pp. 31–47 (in Serbian).
- Grollman A.P., Shibutani S., Moriya M. et al. 2007. Aristolochic acid and the etiology of endemic (Balkan) nephropathy. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 104 (29): 12129–34. doi:10.1073/pnas.0701248104. PMID 17620607
- Gunther, R.T. (trans), 1959. *The Greek Herbal of Dioscorides*. Hafner Publishing Co., New York.
- Harrison, R.K., 1966. *Healing Herbs of the Bible*. EJ Brill, Leiden.
- Idolo, M., Motti, R., Mazzoleni, S., 2010. Ethnobotanical and phytomedicinal knowledge in a long-history protected area, the Abruzzo, Lazio and Molise National Park (Italian Apennines). *Journal of Ethnopharmacology* 127, 379–395.
- Ivancheva, S., Stantcheva, B., 2000. Ethnobotanical inventory of medicinal plants in Bulgaria. *Journal of Ethnopharmacology* 69, 165-172.

- Ivić, P., 1998. A Review of the History of the Serbian Language. Complete Works VIII. Zoran Stanojević Publishing House, Sremski Karlovci-Noví Sad (in Serbian).
- Jacobs, I., Jacobs, W. (Eds.), 1993. The Healing Past. Brill, Leiden.
- Jagić, V., 1878. Medieval Medicines, Fortune-telling and Sorcery. Antiquities, X (in Serbian).
- Jarić S, Mačukanović-Jocić M, Djurdjević L, Mitrović M, Kostić O, Karadžić B, Pavlović P. (2015). An ethnobotanical survey of traditionally used plants on Suva planina mountain (south-eastern Serbia). *J Ethnopharmacol.* 175:93-108. doi: 10.1016/j.jep.
- Jarić, S., Mitrović, M., Djurdjević, L., Kostić, O., Gajić, G., Pavlović, D., Pavlović, P., 2011. Phytotherapy in medieval Serbian medicine according to the pharmacological manuscripts of the Chilandar Medical Codex (15–16th centuries). *Journal of Ethnopharmacology* 137, 601–619.
- Jarić, S., Mitrović, M., Pavlović, P., 2014a. An Ethnobotanical and Ethnomedicinal Study on the Use of Wild Medicinal Plants in Rural Areas of Serbia. In: A. Pieroni, C.L. Quave (Eds.). *Ethnobotany and Biocultural Diversities in the Balkans*. Springer New York Heidelberg Dordrecht London, pp 87-112.
- Jarić, S., Mitrović, M., Karadžić, B., Kostić, O., Djurdjević, L., Pavlović, M., Pavlović, P., 2014b. Plant resources used in Serbian medieval medicine. *Ethnobotany and Ethnomedicine. Genetic Resources and Crop Evolution* 61, 1359-1379.
- Jarić, S., Popović, Z., Mačukanović-Jocić, M., Đurđević, L., Mijatović, M., Karadžić, B., Mitrović, M., Pavlović, P., 2007. An ethnobotanical study on the usage of wild medicinal herbs from Kopaonik Mountain (Central Serbia). *Journal of Ethnopharmacology* 111, 160–175.
- Javorka, S., Csapody, V., 1977. *Iconographia Florae Partis Austro-Orientalis Europae Centralis*. Akademiai Kiado, Budapest.
- Jordanov, D. (Ed.), 1963–1989. *Flora of Republic of Bulgaria*, vols. I–IX. Bulgarian Academy of Sciences, Sofia.
- Josifović, M. (Ed.), 1970–1986. *Flora of Serbia (I–X)*. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade (in Serbian).
- Katić, R.V., 1956. A paper on contagious diseases from the Chilandar Medical Codex, No. 517. In: *A Collection of Works by the Institute for Medical Research, SANU, Belgrade*, p. 105 (in Serbian).
- Katić, R.V., 1957a. The influence of medieval Serbian medicine on the creation of new therapeutic codices of folk medicine by the Serbs. In: *Institute for Medical Research, SANU, Belgrade*, pp. 99–117 (in Serbian).
- Katić, R.V., 1957b. A paper on malaria from the Chilandar Medical Codex, No. 517. In: *A Collection of Works by the Institute for Medical Research, SANU, Belgrade*, p. 98 (in Serbian).
- Katić, R.V., 1958. *Serbian Medicine in the Middle Ages*, vol. CCCX., special ed.

- Department for Medical Science, SANU, Belgrade (in Serbian).
- Katić, R.V., 1978. The influence of the text by Johannes Platearius on the creation of therapeutic handbooks of medieval Serbian medicine. *Acta Historica Medicinæ, Pharmaciae, Veterinae* XVIII, 35–53 (in Serbian).
- Katić, R.V., 1980. The Chilandar Medical Codex No. 517. National Library of Serbia, Belgrade (in Serbian).
- Katić, R.V., 1981. The Origin of Medieval Serbian Medicine. SANU, Belgrade (in Serbian).
- Katić, R.V., 1982. The terminology of medieval Serbian medicine and its explanation, special ed., DXLI, book 33. Department of Medical Sciences SANU, Belgrade (in Serbian).
- Katić, R.V., 1987. A Dictionary of Medieval Serbian Medical Terminology, special ed., DLXXV, book 36. Department of Medical Sciences SANU, Belgrade (in Serbian).
- Katić, R.V., 1990. Medical Manuscripts of the Hodosh Codex. *Children's Newspaper*, Gornji Milanovac, pp. 8–23 (in Serbian).
- Katić, R.V., Stanojević S.L., 1956. A paper on establishing illnesses based on changes in urine from the Chilandar Medical Codex, No. 517. In: *A Collection of Works by the Institute for Medical Research*, SANU, LII, II, Belgrade, p. 126 (in Serbian).
- Katić, R.V., Stanojević, St.L., 1957. A paper on ephemeral fevers from the Chilandar Medical Codex, No. 517. In: *A Collection of Works by the Institute for Medical Research*, SANU, LXI, III, Belgrade, p. 126 (in Serbian).
- Kišgeci, J., 2002. Growing, Gathering and using Herbs, 'Partenon', Belgrade (in Serbian).
- Kišgeci, J., Sekulović, D., 2000. Medicinal plants of Yugoslavia. In: *Proceedings of the First Conference on Medicinal and Aromatic Plants of Southeast European Countries*, VI Meeting 'Days of Medicinal Plants 2000', Arandelovac, –pp. 25–36.
- Kostić, A., 1969. Medical Dictionary. Medical Book, Belgrade-Zagreb (in Serbian).
- Kovijanić, R., Stijepčević I., 1957. The cultural life of Old Kotor, doctors, pharmacists and pharmacies, II. Cetinje (in Serbian).
- Kovijanić, R.V., 1954. Pharmacists and doctors in Kotor. *Health* 7–8 (in Serbian).
- Kozuharova, E., Lebanova, H., Getov, I., Benbassat, N., Napier, J., 2013. Descriptive study of contemporary status of the traditional knowledge on medicinal plants in Bulgaria. *African Journal of Pharmacy and Pharmacology* 7(5), 185–198.
- Krajinski, A., 1926. The characteristics of medieval materia medica. *Pharmaceutical Courier* 7, 245–253 (in Croatian).
- Kremers, E., Urdang, G., 1976. *History of Pharmacy*. Lippincott, Philadelphia.
- Lalović, A., 2004. Serbian medicine in the Middle Ages. *Timok Medical Journal* 29, 1–4.

- Lardos, A., 2006. The botanical materia medica of the Iatrosophikon – a collection of prescriptions from a monastery in Cyprus. *Journal of Ethnopharmacology* 104, 387–406.
- Lev, E., 2002a. Reconstructed materia medica of the Medieval and Ottoman al-Sham. *Journal of Ethnopharmacology* 80, 167–179.
- Lev, E., 2002b. Medicinal exploitation of inorganic substances in the Levant in the Medieval and early Ottoman periods. *Adler Museum Bulletin* 28, 11–16.
- Lev, E., 2003. Traditional healing with animals (zootherapy): medieval to present day Levantine practice. *Journal of Ethnopharmacology* 85, 107–118.
- Lev, E., 2006. Ethno-diversity within current ethno-pharmacology as part of Israeli traditional medicine – a review. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2, 4.
- Lev, E., 2007. Drugs held and sold by pharmacists of the Jewish community of medieval (11–14th centuries) Cairo according to lists of materia medica found at the Taylor–Schlechter Genizah collection, Cambridge. *Journal of Ethnopharmacology* 110, 275–293.
- Levey, M., 1966. *The Medical Formulary of Aqrabadhin of al-Kindi*. The University of Wisconsin, Madison, WI.
- López-Munoz, F., Alamo, C., García-García, P., 2006. ‘The herbs that have the property of healing...’. *The phytotherapy in Don Quixote*. *Journal of Ethnopharmacology* 106, 429–441.
- Low, I., 1924–1934. *Jewish Flora*, vols. I–IV. R. Löwit, Vienna-Leipzig (in German).
- Mahdihassan, S., 1987. History of cinnabar as drug, the natural substance and the synthetic product. *Indian Journal of History of Sciences* 22, 63–70.
- Makhlayuk, V.P., 1967. *Medicinal Plants in Folk Medicine*, Privolzh. Kn. Izd., Saratov, 1967. (in Russian)
- Menković N., Šavikin, K., Tasić, S., Zdunić, G., Stešević, D., Milosavljević, S., Vincek, D., 2011. Ethnobotanical study on traditional uses of wild medicinal plants in Prokletije Mountains Montenegro. *Journal of Ethnopharmacology* 133, 97–107.
- Miler, D., 2009. *Natural medicine*. Metaphysica, Belgrade.
- Miletić, R., Todorović, M., Miljković, D., 2009. Pristup nerazvijenim područjima u regionalnom razvoju Srbije. *Zbornik radova*, 59(2). Geografski Institut „Jovan Cvijić“, SANU, 149–171.
- Milovanović, S., Jašović-Gašić, M., Pantović, M., Đukic-Dejanović, S., Jovanović A., Damjanović, A., Ravanić, D., 2009. The historical development of psychiatry in Serbia. *Psychiatria Danubiana* 21, 156–165.
- Minarik, F., 1971. *From Old Slavic Sorcery to Contemporary Medicine*. Slovenian Pharmaceutical Society, Ljubljana, pp. 17–117 (in Slovenian).
- Moldenke, H.N., Moldenke, A.L., 1952. *Plants of the Bible*. The Ronald Press Company, Waltham.

- Monira, A., K.A. El and Z. Naima., 2012. Evaluation of protective and antioxidant activity of thyme (*Thymus vulgaris*) extract on paracetamol-induced toxicity in rats. Australian Journal of Basic and Applied Sciences 6(7), 467-474.
- Mustafa, B., Hajdari, A., Krasniqi, F., Hoxha, E., Ademi, H., Quave, C., Pieroni, A., 2012b. Medical ethnobotany of the Albanian Alps in Kosovo. J Ethnobiol Ethnomed 8, 6.
- Mustafa, B., Hajdari, A., Pajazita, Q., Sylva, A., Quave, C., Pieroni, A., 2012a. An ethnobotanical survey of the Gollak region, Kosovo. Genet Resour Crop Evol 59, 739–754.
- Nadia, Z. and Rachid, M., 2013. Antioxidant and antibacterial activities of *Thymus vulgaris* L. Medicinal and Aromatic Plant Research Journal 1, 5-11.
- Norton, S., 2003. Experimental therapeutics in the renaissance. Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics 304, 489–492.
- Norton, S., 2005. The origins of pharmacology in the 16th century. Molecular interventions 5, 144–149.
- Nunn, J.F., 1996. Ancient Egyptian Medicine. University of Oklahoma Press, Norman, London.
- Parojčić, D., Stupar, D., 2003. A historical review of medicinal plants and their use in pharmacology. Timok Medical Journal 28, 101–109 (in Serbian).
- Parojičić, D., 2003. The historical development of aspirin with a review of the most recent data on its discovery. Pharmacy Archives 1, 49–68 (in Serbian).
- Pelt, J.-M., 1971. Medicines and Magic Plants. Horizons de France, Strasbourg (in French).
- Peroš, R., 1963. A contribution to the study of the history of camomile (*Matricaria chamomilla*) and similar species. Pharmaceutical Journal 11, 451–456 (in Serbian).
- Pieroni, A., 2008. Local plant resources in the ethnobotany of Theth, a village in the Northern Albanian Alps. Genetic Resource and Crop Evolution 8, 1197-1214.
- Pieroni, A., Giusti, M.E., Quave, C.L., 2011. Cross-cultural ethnobiology in the Western Balkans: medical ethnobotany and ethnozoology among Albanians and Serbs in the Pešter plateau, Sandžak, South-Western Serbia. Human Ecology 39, 333–349.
- Pieroni, A., Nebel, S., Quave, C., Münz, H., Heinrich, M., 2002. Ethnopharmacology of liakra: traditional weedy vegetables of the Arbëreshë of the Vulture area in southern Italy. Journal of Ethnopharmacology 81, 165-185.
- Pliny, G., 1992. Naturalis Historia (W.H.S. Jones, Trans.). LCL, London.
- Polat, R., Satil, F., 2012. An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit Gulf (Balıkesir–Turkey). Journal of Ethnopharmacology 139, 626–641.
- Polio, A., De Natale, A., Appetiti, E., Aliotta, G., Touwaide, A., 2008. Continuity and change in the Mediterranean medical tradition: *Ruta* spp. (Rutaceae) in Hippocratic medicine and present practices. Journal of Ethnopharmacology 116, 469–482.

- Popović, Z., Smiljanić, M., Matić, R., Kostić, M., Nikić, P., Bojović, S., 2012. Phytotherapeutical plants from the Deliblato Sands (Serbia): Traditional pharmacopoeia and implications for conservation. *Indian Journal of Traditional Knowledge* 11(3), 385-400.
- Poštić, S., 2001. Aromatherapy – the Magic of Essential Oils. Aromara, Zagreb (in Serbian).
- Prakash, B., 1997. Use of metals in ayurvedic medicine. *Indian Journal of History of Science* 32, 1–28.
- Preuss, J., 1983. Biblical and talmudic medicine. In: Rosner, F. (Ed. and Trans.), *Encyclopedia of Medicine in the Bible and the Talmud*. Sanhedrin Press, New York, pp. 433–437.
- Quave, C., Manuel Pardo-de-Santayana, M.P., Pieroni, P., 2012. Medical Ethnobotany in Europe: From Field Ethnography to a More Culturally Sensitive Evidence-Based CAM? *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 1-17.
- Radojičić, Đ. Sp., 1952. Old Serbian histories and manuscripts at Chilandar. *Archivist* II 2 (in Serbian).
- Radojičić, Đ. Sp., 1955. Serbian archive and manuscript collections on Mount Athos. *Archivist* V 2, 28 (in Serbian).
- Randjelović, V., 1997. Biljno carstvo iznad oblaka. *Natura Naissi* 2, 6-8. Niš.
- Randjelović, V., Zlatković, Jušković, M., 2000. Endemics flora of Mt. Suva planina in Eastern Serbia; Proceeding of 6th Symposium on Flora of the Southeastern Serbia, Sokobanja, 61-71.
- Riddle, J.M., 1985. *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*. University of Texas, Austin, 146-167.
- Riddle, J.M., 1987. Folk tradition and folk medicine: recognition of drugs in classical antiquity. In: Scarborough, J. (Ed.), *Folklore and Folk Medicine*. American Institute of the History of Pharmacy, Madison, WI, pp. 33–61.
- Rosner, F., 1994. *Medicine in the Bible and the Talmud*. Ktav and Yeshiva University Press, New Jersey.
- Sarić, M. (Ed), 1989. The medicinal plants of the Federal Republic of Serbia. SAAS, special edition, book 65, Belgrade. (in Serbian)
- Sauri, J.J., 1969. *A History of Psychiatric Ideas*. Carlos Lohle Editions, Buenos Aires (in Spanish).
- Sekulić, N. and Sekulić-Šinžar J. (eds.), 2010. EMERALD ecological network in Serbia. Ministry of Environment and Spatial Planning, Belgrade; Institute for nature conservation of Serbia, Belgrade, pp 95. ISBN 978-86-80877-34-1. Monograph.
- Sendl, A., Mulinacci, N., Vincierit, T.F.F., Wagner, H., 1993. Anti-inflammatory and immunologically active polysaccharides of *Sedum telephium*. *Phytochemistry* 34(5), 1357-1362.
- Shukla, S., Chatterji, S., Yadav, D.K., Watal, G., 2011. Antimicrobial efficacy

- of *Raphanus sativus* root juice. International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences 3(5), 89-92.
- Simonović, D., 1959. Botanical Dictionary, special ed. CCCXVIII, book 3. Institute for Serbo-Croatian, SAN, Belgrade (in Serbian).
- Sonnedecker, G., 1976. Kremers and Urdang's History of Pharmacy, 4th ed. J.B., Lippincott Company, Toronto, pp. 17–22.
- Sørensen, T.A., 1948. Method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species content Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Biologiske Skrifter 4, 1–34.
- Stanojević, V., 1953. A History of Medicine. Medical Book, Belgrade-Zagreb (in Serbian).
- Stetter, C., 1993. The Secret Medicine of the Pharaohs – Ancient Egyptian Healing. Edition Q, Chicago.
- Stojanović, G., Jovanović, S., Zlatković, B., Djordjević, A., Petrović, G., Jovanović, O., Stankov-Jovanović V., Mitić, V., 2014. *Hylotelephium Spectabile* (Bureau) H. Ohba x *Telephium* (L.) H. Ohba Leaf and Flower Extracts: Composition, Antioxidant and Antibacterial Activity. Records of Natural Products 8(3), 272-276.
- Šavikin, K., Zdunić, G., Menković, N., Živković, J., Čujić, N., Tereščenko, M., Bigović, D., 2013. Ethnobotanical study on traditional use of medicinal plants in South-Western Serbia, Zlatibor district. Journal of Ethnopharmacology 146, 803–810.
- Teklehaymanot, T., Giday, M., 2007. Ethnobotanical study of medicinal plants used by people in Zegie Peninsula, Northwestern Ethiopia. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 3.p. 12.
- Termentzi, A., Alexiou, P., Demopoulos VJ., Kokkalou, E., 2008. The aldose reductase inhibitory capacity of *Sorbus domestica* fruit extracts depends on their phenolic content and may be useful for the control of diabetic complications. Pharmazie 63, 693-696.
- Trotter, R., Logan, M., 1986. Informant consensus: a new approach for identifying potentially effective medicinal plants. In plants in indigenous Medicine and Diet: Biobehavioural Approaches, ed. Nina L. Etkin, Redgrave publishers, Bedford Hills, NY. pp. 91-112.
- Truhelka, Đ., 1889. Medicine according to Bosnian folklore and an old manuscript. Journal of the Natural History Museum of Bosnia and Herzegovina IV, Sarajevo (in Serbian).
- Tucakov J. 1973. Lekovito bilje Fruške Gore-Monografije Fruške Gore. Novi Sad. Matica srpska, Odeljenje za prirodne nauke.
- Tucakov, J., 1984. Lečenje biljem - Fitoterapija. Rad, Beograd.
- Tucakov, J., 1990. Herbal Treatments. Work, Belgrade (in Serbian).
- Tucakov, J., 1997. Herbal Treatments. Work, Belgrade (in Serbian).
- Tunón, H., Olavsdotter, C., Bohlin, L., 1995. Evaluation of anti-inflammatory

- activity of some Swedish medicinal plants. Inhibition of prostaglandin biosynthesis and PAF-induced exocytosis. *Journal of Ethnopharmacology* 48(2), 61-76.
- Tutin, T.G., V.H. Heywood, N.A. Burges, D.M. Moore, D.H. Valentine, S.M. Walters, D.A. Webb, (eds.) 1964-1980. *Flora Europaea, I-V*. Cambridge University Press. London
- Tutin, T.G., Heywood, V., Burges, N.A., Moore, D.M., Valentine, D.H., Walters, S.M., Webb, D.A., 1993. *Flora Europaea* 1, 2nd ed. Cambridge University Press.
- Tuttolomondo, T., Licata, M., Leto, C., Gargano, M.L., Venturella, G., La Bella, S., 2014. Plant genetic resources and traditional knowledge on medicinal use of wild shrub and herbaceous plant species in the Etna Regional Park (Eastern Sicily, Italy). *Journal of Ethnopharmacology* 155, 1362–1381.
- Valle, A., 2002. Chemists and pharmacy in Don Quixote. *The Annals of the Royal National Academy of Pharmacy* 68, 693–734 (in Spanish).
- Vardanyan, S., 2007. The medical heritage of medieval Armenia. Its theoretical and practical value in the light of modern science. *The New Armenian Medical Journal* 1, 15–27.
- Wink, M.A., 1998. A short history of alkaloids. In: Roberts, F.M., Wink, M. (Eds.), *Alkaloids: Biochemistry, Ecology and Medicinal Applications*. Plenum Press, New York, pp. 11–44.
- Włodarczyk, Z., 2007. Review of plant species cited in the Bible. *Folia Horticult. Ann.* 19/1, 67–85.
- Wong, M., 1971. A contribution to the history of ancient Chinese pharmacy. A collection of works from the international symposium held to celebrate the 700th anniversary of the pharmacy in Trogir. In: *Institute for the History of Natural, Mathematical and Medical Sciences of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts*, pp. 153–164 (in French).
- Yadav, M., Jain, S., Bhardwaj, A., Nagpal, R., Puniya, M., Tomar, R., Singh, V., Parkash, O., Prasad, G.B.K.S., Marotta, F., Yadav, H., 2009. Biological and Medicinal Properties of Grapes and Their Bioactive Constituents: An Update. *Journal of Medicinal Food* 12(3), 473–484.
- Zlatković, B., Bogosavljević, S., Radivojević, A., Pavlović, M., 2014. Traditional use of the native medicinal plant resource of Mt. Rtanj (Eastern Serbia): Ethnobotanical evaluation and comparison. *Journal of Ethnopharmacology* 151, 704–713.

Консултована литература

- Гостушки Р. 1979. Лечење лековитим биљем, Народна књига, Београд, 547 страна.
- Јанчић, Р. 1988. Сто наших најпознатијих лековитих биљака, Научна књига, Београд,
- Јанчић, Р. 1990. Лековите биљке са кључем за одређивање. “Научна књига”, Београд.
- Јанчић, Р. (ед) 1995. Ароматичне биљке Србије. “Дечје новине” Горњи Милановац.
- Којић, М, Стаменковић, В, Јовановић, Д., 1998: Лековите биљке југоистичне Србије, ЗУНС, Београд.
- Којић, М., Јањић, В. 1991. Отровне биљке. Научна књига, Београд, 1-279.
- Паројчић, Д. Ступар Д. 2003. Историја медицине и здравствене културе 28(3-4) стр. 101-109.
- Пелагић, В. 2016. Лековито биље и народни чајеви. Copyright © 2016 Leo commerce, Beograd ISBN 978-86-7950-412-8, стр.117.
- Садиковић, С. 1968. Лековито биље. Народно здравље „Свјетлост“, Сарајево, стр.435.
- Чајкановић, В. 1985 Речник српских народних веровања о биљкама. Српска књижевна задруга. 345 стр.
- Šilić, Č. 1982. Planinske biljke. Svjetlost, Sarajevo.
- Šilić, Č. 1983. Atlas drveća i grmlja. Svjetlost, Sarajevo.
- Šilić, Č. 1984. Endemične biljke. Svjetlost, Sarajevo.
- Šilić, Č. 1990. Livadske biljke. Svjetlost, Sarajevo.

Lola Đurđević
Snežana Jarić

University of Belgrade
Institute for Biological Research "Siniša Stanković"
Department of Ecology

MEDICINAL PLANTS FROM THE HILANDAR MEDICAL CODE (15TH-16TH CENTURY) IN THE CURRENT ETHNOMEDICINE OF BELA PALANKA

Summary

The Hilandar Medical Codex, is the most significant and best-preserved Serbian medieval manuscript in which the writings of European medical science from the 12th to the 15th century are collected. So far, it is the only known and most complete example of a large collection of medical writings of the Salerno-Montpellier school written in the vernacular, the Prizren-Moravian dialect, which does not exist in most European nations.

This paper presents the phytotherapeutic part of the codex, which is contained in pharmacological documents. By analyzing the content of prescriptions of the mentioned writings of the Hilandar Medical Code, out of a total of 168 recorded substances, 135 are of plant origin (81%), 13 of animal (7.7%) and 19 of inorganic origin (11.3%). Detected plant species are classified into 63 families, of which the most common are: Apiaceae, Lamiaceae, Asteraceae, Rosaceae and Fabaceae. Various plant parts were used for treatment: aboveground part - tree, leaf, flower, flower buds, fruit, seeds); underground part - root, rhizome and bulb). Among the listed plants, the most frequently mentioned are: *Vitis* sp., *Rosa canina*, *Olea europaea*, *Pistacia lentiscus*, *Saccharum officinarum*, *Artemisia absinthium* and *Foeniculum vulgare*. A large number of plant species originate from the European, Asian and African continents, and many are also cultivated.

The following families have the greatest diversity in the ethnomedicine of the Bela Palanka region: Lamiaceae, Asteraceae, Rosaceae, Brassicaceae, Alliaceae and Apiaceae, and 51.6% of the recorded species belong to them. During these researches, we noticed that *Gentiana cruciata*, *Hypericum perforatum*, *Allium sativum*, *Allchemilla vulgaris*, *Allium cepa*, *Asperula odorata*, *Sempervivum tectorum*, *Centaurium umbellatum*, *Origanum vulgans*, *Achillea*, *Achillea* are used for the largest number of health problems and diseases in the treatment of people. *Plantago lanceolata* and *Plantago major*. There are a total of 135 plants in the Hilandar Medical Code. Out of that number, only 35 species are used today in

Belopalanka ethnomedicine, because plants from other continents are missing, so mostly plants from the immediate environment are used.

The content of the pharmacological records of the Hilandar Medical Code indicates the then significant knowledge of the diversity of plant species, their origin, habitat type, degree of healing, time and method of collection, preparation and recommended dose for the treatment of certain diseases. Since these writings, in addition to folk, also contain scientific botanical terms, we can consider them the forerunner of Serbian botany, because the names of plants are given in Latin and Serbian.

Keywords: Hilandar Medical Code, Serbian Medieval Medicine, Phytotherapy, Pharmacological Documents, Plants, Ethnomedicine from the Region of Bela Palanka.

ПРИЛОЗИ И ГРАЉА

Алекса Поповић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ПОНИШАВЉЕ У РАТНОЈ 1737. ГОДИНИ У ИЗВЕШТАЈУ ГРОФА ШМЕТАУА

Резиме: Руско-аустро - турски рат 1735/1737-1739 године представља један од најзначајнијих догађаја у европској и историји српског народа. Поред великог броја документарне изворне грађе, сазнања о ратним догађањима у овом периоду пружају и епиграфски извори (записи и натписи) и наративни извори. У раду је представљен одломак који се односи на простор Понишавља у току ратне 1737. године из дела грофа Шметауа, *Mémoires secrets de la Guerre de Hongrie, pendant les campagnes de 1737, 1738. et 1739. Avec des réflexions critique*, објављеног 1786. године у Франкфурту, на основу забелешки са терена и тумачења чињеница. Важност овог дела представља и чињеница да је аутор јасно раздвојио чињенице које је забележио, од својих тумачења тих чињеница.

Кључне речи: Хабзбуршка Монархија, Османско Царство, Руско-аустро - турски рат 1737-1739, наративни извори, XVIII век.

Фридрих Вилхелм Карл гроф фон Шметау (*Friedrich Wilhelm Karl Graf von Schmettau*) пруски генерал-потпуковник, рођен је у Берлину 14. априла 1742. године. Био је братацац грофова Самуела и Карла Кристофа фон Шметауа. После Седмогодишњег рата (1756-1763) је ступио у личну службу пруског краља Фридриха II Великог, а касније је постављен за ађутанта војводе Фердинанда, Фридриховог најмлађег брата. На почетку каријере, Шметау је оставио до тада најдетаљније и најпрецизније карте војводства Меклембург-Шверин и Меклембург-Штерлиц, што је знатно допринело његовом даљем напредовању. У бици код Ауерштата, 14. октобра 1806. године, командовао је претходником у војсци војводе од Брунсвика. У бици за Хасенхаузен био је рањен, али се вратио у битку. Након другог, узастопног рањавања истог дана, пренет је у Вајмар, где је умро 18. октобра 1806. године. Најпознатије картографско дело грофа Шметауа је *Oniuta*

¹ aleksapop149@gmail.com

карта краљевско-пруског пуковника грофа од Шметауа од 1767. до 1787. снимљених и упоређених Земаља, позната и под називом Шметауова карта, са преко две стотине карата на платну, у размери 1:50 000. Поред тога приредио је и *Тајне извештаје из рата у Угарској током похода 1737-1739, са критичким освртом (Mémoires secrets de la Guerre de Hongrie, pendant les campagnes de 1737, 1738. et 1739. Avec des réflexions critiques; Geheime Nachrichten von dem Kriege in Ungarn in den Feldzügen 1737–1739. Nebst kritischen Anmerkungen über diese Feldzüge und den bey Belgrad geschlossenen Frieden)* Франкфурт 1786. и *О походу пруске војске у Бохемију 1778. године, са неколико примедба о практичним питањима ратног умећа (Mémoires raisonnées sur la campagne de 1778 en Bohême; Über den Feldzug der preußischen Armee in Böhmen im Jahre 1778 nebst einigen Bemerkungen über das Praktische der Kriegskunst)*, Гота 1789.²

*

* *

Дело грофа Шметауа је познато у иностраној и домаћој историографији. На овом месту донет је одломак из извештаја о Аустро-турском рату 1737 године, који се односе на југоисточно ратиште, хабзбуршке војске, односно на подручје између Ниша и Софије. Овај сектор бојишта је представљао главни правац напредовања хабзбуршке војске, као и главни правац напредовања османске војске, након преласка у противнапад у јесен исте године. У извештају се примећује да је при тумачењима, објашњавањима догађаја, гроф Шметау наклоњен хабзбуршкој страни, али у бележењу чињеница остаје поуздан сведок. Како је у посвети наведено, ради се о сећањима и накнадним размишљањима која су им додата. У делу су ова размишљања јасно одвојена у посебна поглавља. Извештај грофа Шметауа се може сматрати извором другог реда, тј. наративним извором, који може бити од значаја за сагледавање историјских догађаја током Аустро-турског рата 1737-1739 године³. Превод је приређен на основу француског издања, објављеног у Франкфурту 1786. године.⁴ Текст је приређен по „фотографском принципу“, без исправљања грешака у тексту, те су примедбе донете у фуснотама.

² B. von Poten, *Schmettau, Friedrich Wilhelm Karl Graf von*, Allgemeine Deutsche Biographie, Band 31, München 1890, 640–641.

³ О овом, деветом Аустро-турском рату, опширније видети: V. H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Beseigned*, London - New York 2013, 101-118; M. Hochedlinger, *Austria's War of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, London - New York 2013, 212-217; *Историја српског народа IV-1, Срби у XVIII веку*, (ур. С. Гавриловић), Београд 1994.², 146-162.

⁴ Comte de Schmettau, général à l'Armée du Roi de Prussie ; *Mémoires secrets de la Guerre de Hongrie, pendant les campagnes de 1737, 1738. et 1739. Avec des réflexions critiques*, Francfort 1786. Доступно на <https://ia800200.us.archive.org/0/items/mmoiressecretsd00schmgoog/mmoiressecretsd00schmgoog.pdf> (на дан 22.12.2020.)

*
* *

Цитирани одломак француског оригинала гласи:

„Journal de la Campagne de 1737.

[...] Les maisons de Nissa sont toutes baties à la Turquie, c'est à dire d'un Etage seulement , couvertes des tuiles. Il y a presque dans chacune une Boutique & plusieurs ont des Bains, d'assez jolis jardins avec des Pavillons Les Rues étoient couvertes, ce , qui causoit une vilaine Puanteur. Il y eut une prodigieuse quantité des mouches , de Chats & de Chiens. Il y a tout près une hauteur, qui commande la forteresse , où le Maréchal sit construire un ouvrage ; toute cette Plaine est à une Portée de Canon de la Place. On trouve ensuite quelques petites Elévations , & après d'assez grandes Montagnes à 3 ou 4 lieues de la Place. Dès que nous nous sumes emparés des portes de la ville , on sit partir Mr. le Comte Pertusati, Colonel & Aide de Camp Général pour en porter la Nouvelle à l'Empereur, Nous apprimes le 29. Juillet, que les ennemis avoient abandonné à l'approche de nôtre Armée les Passages, qu'il y a de Nissa & de Sophia , mais que s'étant ravisé, ils étoient bientôt retourné à leur porte. On envoya des Houssards à la decouverte pour en avoir des avis certains. Les lettres , que nous résumes de Transylvanie du Comte de Wallis , marquoient , que le Prince de Moldavie faisoit toutes les Dispositions , pour se bien defendre , qu'il avoit envoyé un Détacher mentment des Houssards sous les ordres du Général Ghuilany pour tacher d'enlever ce Prince , & que ces Houssards s'étoient fort distinguées à la Prise du Couvent Campolungo, où les Turcs s'étoient allez bien défendus , qu'il y en avoit un de tué , deux de blessés & 50 de Prisonniers. Nous eûmes avis le même jour, qu'il y avoit eu une rencontre fort vive en Bosnie entre les Ennemis & les Troupes impériales, & que le Général Muffling , qui les commandoit avoit été blessé dangereusement. Le Général Leutrum fut nommé pour Commandeur dans Nissa , & on y mit 5 Bat. en Garnison , savoir 3 de Max. de Hesse , un de Schtnettau & deux d'Ogilvy.

Le 30. Juillet nous reçûmes des lettres du Colonel Lentulus, qui portoient qu'il avoit mis Garnison à Novipassera, & comme il demandoit en même tems , qu'on renforçât son Détachement de quelque Cavallerie & Infanterie, on lui envoyoit un détachement de 300 Chevaux commandés par Mr. Pfefferkorn le Colonel, on ordonna au Commandant de Ratschna, de détacher 300 hommes du Corps qui étoit fous ses ordres, & de les faire marcher par Stolaz & Krusowaz, où ils rencontreroient ceux du Colonel Lentulus. Nous opprimes le 31. Juillet , que les Turcs, quis'étoient retirés de differens Portes , s'étoient joints ensemble, & composoient un Corps d'environ 4000 hommes, & qu'ils étoient marchés du coté de Mustapha Bassa Palangue. Le Capitaine, qui commanndoit à Georgofchessky

manda, que quelques Ecclesiastiques & paysans Chrétiens lui avoient donné avis , que plusieurs Bachas avoient assemblé beaucoup de monde aux environs de Widdin, & qu'ils y en avoient fait partir un gros Détachement pour marcher du coté de la rivière de Timock, dans le dessein vraisemblablement de brûler les fourages, qu'il y avoit de ce coté là. Sur cet avis, on sit partir un grand Détachement de l'Armée, commandé ; par le Maréchal Khevenhuller , pour aller investir Widdin, & comme on craignoit en même temps, que le poste de Georgofchesky fut insulté ; on y détacha Cuirassiers pris de 6 Régiments du Corps du Maréchal Khevenhuller, sous le commandement du Colonel Holly, auquel il fut ordonné, d'empêcher l'Ennemi , de brûler les fourages & de soutenir la Garnison de Georgofchessky en cas de besoin. On envoya ordre au Général Changlos qui étoit détaché avec 1400 hommes à Ratschna, d'en partir, y laissant 200 hommes seulement pour garder les Magasins, que nous y avons & de marcher à Georgofchessky avec le relie , pour y attendre l'Armée.

Nous eûmes avis, qu'une Compagnie franche de Raziens ou troupes irregulieres avoit attaqué & pris la ville & le Chateau de Pirot à 12 lieues de Nissa, qu'ils n'avoient fait que 4 Prisonniers & fabriqué le reste de la Garnison. On refolût d'envoyer des Troupes , occuper ce Poste , tant pour la sureté de l'Armée , que pour mettre la Bulgarie en Contribution.

Le 1. d'Août le Feld-Maréchal Khevenhüller se mit en marche pour Widdin avec 6 Régiments de Cavallerie, 100 Houssards, & 20 Compagnies de Grenadiers avec 4 pieces de Campagne.⁵ [...]

[...] Le Maréchal de Khevenhüller arriva le même jour 3. d'Août à Georgofchessky avec le Corps des Troupes , qu'il commandoit.

Le 4. d'Août on renforça ce Corps de deux Régimens de Dragons, l'Armée changea de Camp le même jour, & campa sur deux lignes, on sit chanter le TE DEUM sur la Prise de Nissa. Le Duc de Lorraine donna à cette occasion un très grand diné à tous les Généraux & à tous les Officiers de l'Etat Maior de l'Armée , & le soir on sit mettre toutes les Troupes sous les Armes. On leur sit faire 3 Déchargés de Mousqueterie, on sit faire de même trois Salves de toute l'Artillerie.

Nous reçûmes des lettres , qu'on avoit pris en Wallachie un Courier turc.⁶

Le 20. Août le Maréchal Seckendorff accompagné du Prince de Modène qui faisoit la Campagne en volontaire, & de plusieurs Généraux , alla en avant du coté de Sophia , pour reconnoître le Terrain. Il visita la Palangue de Mustapha Bassa & de Pirot, que nos Troupes avoient fortifiée. Celle de Glissura Gebeniza , peu éloignée de Sophia , étoit occupée par nos Raziens. Au moyen de ces Palangues on occupoit & on sermoit le chemin de Constantinople. Il y a entre Nissa & Mustapha Bassa Palangue plusieurs défilées , où 100 hommes peuvent en arrêter 2 ou 3000. Le Chemin est montagneux & plein de pierres , par consequent

⁵ *Mémoires secrets*, 30-32.

⁶ *Mémoires secrets*, 34-35.

très mauvais, pour passer avec l'Artillerie & du gros Bagage.

Mustapha Bassa Palangue est un vieux Chateau , entouré d'une forte muraille , & flanqué de Tours. Il est commandé par des hauteurs, qui sont aux environs, mais on ne sauroit le prendre , ou l'insulter sans Artillerie. Pirot est une fort jolie ville & bien batie, mais le Chateau est étroit, vieux & ruiné, il est commandé par une Montagne, ou rocher, qui en est fort près, on jugea à propos cependant d'occuper ce Poste, d'y mettre 60 hommes d'infanterie allemande, pour encourager les Raziens, qui y étoient pour le defendre , & qui occupoient tous les Passages, par où les Turcs pouvoient marcherers cette ville comme il étoit trop tard pour retourner au Camp le même soir, le Maréchal Seckendorff & la Suite passèrent la nuit à Mustapha Bassa Palaugue.

Le 21. d'Août le Maréchal retourna au Camp , où il reçût avis , que 3000 Turcs étoient entrés dans Widdin , qu'ils avoient marqué leurs réjouissances par plusieurs Salves d'Artillerie & de Mousqueterie. Le Colonel Lentulus manda de Novipassera du 27. qu'il avoit reçu le Sécours & les munitions , que nous lui avions envoyées & que les chrétiens clementins lui avoient envoyé des ôtages pour assurance de leur fidelité en lui demandant avec instance de leur envoyer quelques Soldats allemands pour les soutenir.⁷ [...]

[...] Le 26. Mr. Alberti Schlanke Capitaine des guides & noble Polonois , qui avoit été depeché depuis 10 à la jours avec 106 hommes choisis , revint au Camp. Il avoit été jusqu'à Perivol , au de là des Montagnes de Selvigrad , où il avoit été attaqué par un gros des Turcs, qu'il s'étoit retiré dans une Maison , où il s'étoit défendu pendant plus de g heures, & quoiqu'il eut été abandonné des Raziens , qui occupoient les hauteurs des Environs , leur feu continuel avoit si fort dégoûté les Turcs , sur lesquels il avoit fait une sortie si à propos , qu'il les avoit mis en suite , pris un Drapeau d'onze & qu'il en avoit de l'argent & beaucoup des Chevaux; le Capitaine qui étoit détaché à Pirot, manda, qu'il avoit avis, que les Ennemis s'approchoient des environs de ce Porte, mais que ces mêmes avis ne s'acordoient point quant au nombre , les uns les faisant monter à 4000 hommes , & les autres jusqu'à 14000. On détacha sur cela le même Capitaine des guides , qui venoit d'arriver avec 60 hommes d'infanterie , pour aller au Sécours des Raziens , qui gardoient les défilées de ce coté là, & les defendre si longtemps, qu'il seroit possible , afin de mettre à couvert quantité de monde , qui se tronveroit livré sans cela à la rage & à la sureur des Turcs.⁸ [...]

[...] Nous sumes informés par le Général Doxat Commandant à Nissa, que les ennemis au nombre d'environ 400 avoient attaqué & pris à dos les Raziens, qui étoient posté à Zaribroth , & poursuivi un Corporal & 6 Houssards , qui avoient été envoyés patrouiller de ce coté là , que ce Corporal étoit retourné lui seul dans son poste , & que sur ce rapport le Capitaine, qui y commandoit,

⁷ *Mémoires secrets*, 51-53.

⁸ *Mémoires secrets*, 55-56.

s'étoit rendu lui même à l'Endroit, où cette Patrouille avoit été attaquée & qu'il y avoit trouvé les 6 Houssards morts, & quelques Turcs , sans pouvoir découvrir où l'ennemi s'étoit retiré.

Le 16. Septembre nous reçûmes des lettres du Comte de Wallis portant, que le Major de Hagenbeck n'avoit été attaqué à Karacka qu'après avoir repoussé les ennemis dont ao resterent sur le Champ de Bataille, & un fait prisonnier , il les avoit chassé jusqu'au delà de l'Alanta , où plus de 40 s'étoient noyés en voulant passer cette rivière. Monseur de Thungen Colonel à la suite du Régiment de Neuperg, mourût dans le Camp le j 6. Septembre ; comme c'étoit un Officier de mérite & d'une grande espérance il fut universellement regretté. Mr. Alberti Stansky Capitaine des Guides , qui avoit été détaché de Nissa à la fin d'Août arriva au Çamp le 17. Septembre & rapporta, queles ennemis n'avoient aucun Corps considérable aux environs de Sophia. Le même Capitaine des Guides avoit enlevé aux ennemis & ramené dans le Camp les Butins qu'il avoit fait à Zaribroth.⁹ [...]

[...] Le 23. Septembre le Lieutenant Colonel St. André , qui étoit arrivé la Veille de Nissa rapporta, que les ennemis au nombre de 500 hommes avoient attaqué le Poste de Pirost, dans 'lequel il y avoit un Lieutenant & 40 hommes d'infanterie allemande commandés par le Partisan Bethune, qui après une défense de quelques heures avoit été contraint de capituler ; qu'il avoit eu la même Capitulation , que nous avions accordé à la Garnison de Nissa , qu'on les avoit escorté jusqu'à cette place.

Mr. de St. André dit , qu'il étoit à craindre que les ennemis ne s'en tinsent point à un si petit avantage & qu'ils ne pussent à Nissa ou tout au moins occuper la Communication avec le Danube; il représenta en même temps de la part du Général Doxat, qu'il étoit absolument néceslaire de pourvoir à quantité des choses, qui lui manquoient , & qui étoient indispensables, sur quoi on sit marcher à Rauna deux Régimens de Cavalerie. Tous les Généraux de Cavallerie , qui étoient au Camp , étoient malades, il avoit ordre de tacher de remplir le Magasin que nous y avions, & d'envoyer à Nissa le plus de Provisions , qu'il se pourroit. On écrivit en môme temps au Maréchal Khevenhüller d'envoyer par la route de Bagna quelques Régimens de Cavallerie pour renforcer Nissa. Nous reçûmes le même jour 23. Septembre un rapport du Colonel Lentulus contenant , qu'il avoit été reconnoître Usitza, dont le Chateau étoit allez fort, tant par lui même, que par la situation, quoiqu'il fut commandé par les hauteurs, qui étoient aux environs, & que le Bourg contenoit jusqu'à 1 500 maisons , que les ennemis s'étoient retirés à son approche dans le Chateau , & que lors qu'il s'étoit retiré avec son Escorte , les Turcs avoient tiré des coups de Canon , ce qui vraisemblablement devoit être un signal. Les 4 Canons & les 6 petits mortiers, que nous attendions de l'Armée

⁹ *Mémoires secrets*, 64-66.

du Comte de Khevenhüller arrivèrent au Camp.¹⁰ [...]

[...] Le 25. Septembre nous reçûmes des lettres du Général Doxat , portant qu'un Houssard venoit. de Badojowar près de Sophia , qui avoit rapporté , que la Compagnie L'avoit chargé : qu'on avoit tué une Centaine, fait deux Prisonniers , mais ayant été avertis, que les ennemis suivoient au nombre 1 de 7000; ils avoient eu l'imprudence de se retirer dans la redoute de Bajadowa, où ils avoient été bientôt entourés des Turcs & que les Capitaines Sarechuz & Joannes , qui étoient dans cette redoute; lui avoit fait exposer leur état , & demander un prompt secours, attendu qu'ils n'avoient ni pain ni eau, mais qu'il lui étoit impossible, de les secourir de Nissa.

On envoya le 26. Septembre le Capitaine Reichel des Ingénieurs, & le peu, que nous en avions à Usitza au Maréchal Philippi, pour diriger l'attaque de cette place. On recommanda en même temps à ce Maréchal de se précautionner, autant qu'il feroit possible , contre les entreprises des ennemis, qui étoient aux environs.

Le Général Doxat manda du 23. Septembre que le Capitaine Joannes , qui s'étoit enfermé dans la Rédoute de Badajowar avec les Raziens & ne voyant point , qu'il pourroit être secouru, il avoit pris la résolution de se faire jour à travers les ennemis , qu'il avoit assemblé tout son monde à cet effet, & attaqué les Turcs, avant qu'ils fussent en plus grand nombre, étant fuivis de plus que 2000 ; qu'ils leur avoit tué 20 hommes, fait un Prisonnier, & s'étoit rendu heureusement à Nissa. Le même Officier avoit rapporté au Général Doxat que les Turcs massacroient impitoyablement tous ceux qu'ils rencoutroient, sans épargner ni femmes, ni enfans.¹¹

[...] Le 17. le Colonel Graf rentra dans le Camp avec son Détachement sans avoir pu parvenir à s'emparer de Zolletock, les ennemis l'ayant attaqué en chemin, & forcé de se retirer, nous eûmes avis ce jour là, que l'Armée du Maréchal Khevenhuller avoit été attaquée le 29. de Septembre par les Turcs , et qu'elle avoit été obligée de se retirer à Orsowa après avoir perdu beaucoup de monde ; que les ennemis avoient dispersé ensuite le Bataillon de Bayreuth posté à Passo Angusto , & forcé le Détachement que nous avions à Pirot Georgofchessky & Mustapha Palangue d'abandonner ces Postes, ainsi que plusieurs autres. Le 18. & 19. d'Octobre le Maréchal Seckendorff fit des nouvelles dispositions , pour envoyer des Vivres à Usiza.

Le 20. d'Octobre le Capitaine Mayer de la Garnison de Nissa & du Régiment de Maxim. Hesse arriva au Camp avec la cheuse nouvelle ; que les Turcs étoient devant cette Place. Comme nous perdîmes par la reddition de cette Place tous les fruits de là Campagne , le Lecteur trouvera ici tout ce qui se passa à cette occasion. Les ennemis ayant forcé , ainli qu'il a été dit ici-

¹⁰ *Mémoires secrets*, 68-69.

¹¹ *Mémoires secrets*, 70-71.

devant, le Maréchal Khevenhuller à se retirer, & chassé nos Troupes de tous les Postes. qu'elles occupoient, marchèrent droit à Nissa au nombre d'environ 20.000 hommes , commandés par le Bacha Ali , & arrivèrent devant la Place le 11. d'Octobre, entre 9 & 10 heures du matin. Le Bacha fit sommer en arrivant le Général Doxat de lui rendre la Place dans le moment, aux mêmes Conditions , qu'elle avoit été rendue aux Troupes Impériales. Le Général répondit à cette sommation, & demanda un delai de 15 jours, pour avoir le temps , de recevoir les ordres du Maréchal de Seckendorff: mais le Général Turc ayant refusé de lui accorder ce delai, le Général Doxat, pour gagner du temps lui sit dire , qu'avant de se rendre à la sommation , il étoit en droit de prétendre , que toute l'Armée fut devant la Place , puisque la Garnison turque l'avoit exigé avant même de faire la Capitulation. Le Bacha répliqua à cette reponse, que l'Armée au nombre de 150.000 hommes y seroit en trois jours, devant Widdin, Sophia, Casowa & autres endroits; on convint en attendant d'une suspension d'Armes , qui devoit expirer à l'arrivée de l'Armée , ou après la réponse du Maréchal Seckendorff, supposé , qu'on la reçut avant. Le Bacha sit faire le 15. d'Octobre une nouvelle sommation au Général Doxat portant , que l'Armée , qu'il commandoit , étant de plus de 80.000 hommes, tant d'infanterie, que de Cavallerie , il ne vouloit plus garder la Trêve , & attendre plus long temps la réponse du Maréchal Seckendorff. Le Général Doxat voyant, qu'il n'y avoit pas moyen d'obtenir un plus long delai , sit assembler chez lui tous les Officiers de la Garnison , pour délibérer avec eux sur une affaire de cette importance & leur faire signer leur avis. Il leur dit premièrement, qu'il y avoit pour 6 Semaines de Vivres dans la Place, mais qu'il savoit aussi , que les eaux des puits étoient devenues si malsaines , qu'il avoit été obligé de faire sortir de la Place avant l'arrivée des ennemis plus de 600 Malades , & que par la Visite, qu'il avoit fait faire de ces mêmes puits , on lui avoit rapporté , qu'ils seroient défaits dans 3 ou 4 jours que les ennemis ne manqueroient point de leur ôter la Communication avec la Nissowa ce qui rendroit par ce moyen toutes leurs provisions inutiles , qu'il savoit aussi , que l'honneur & le devoir d'un Commandant ou Gouverneur de Place exigeoit, qu'il la défendit jusqu'à la dernière extrémité , mais , qu'il étoit certain , qu'au cas que la Garnison prît la partie de s'enterrer sous les ruines de la Place , elle ne trouveroit pas moyen de tenir contre des forces supérieures , it le nombre augmentoit tous les jours , qu'ausi il croyoit, qu'il étoit de la prudence de sacrifier une vaine gloire à la sureté d'uné Garnison que les maladies & les circonstances, où elle se trouvoit, assoiblisioient d'un moment à l'autre, & à laquelle toute espérance de secours étoit interdite par la retraite du Maréchal Khevenhüller, & par le grand éloignement de celle du Maréchal Seckendorff, qui ne pouvoit point marcher à leur secours tant à cause des mauvais Chemins, que faute de pouvoir ramasser les vivrez pour la subsistance de l'Armée pendant la marche.

2me: Qu'on savoit à n'en point douter que les ennemis sa proposoient, ainsi qu'ils savoient déclaré , de prendre la Place d'assaut, sans s'amuser à

la battre en Breche , quoiqu'ils eussent dans leur Camp plus de 40 Pièces de Campagne, & 6 Mortiers, que le' Capitaine Flandrini , du Régiment d'Oglivy assuroit , d'avoir vu , pendant qu'il étoit en ôtage dans l'Armée ennemie , ce qu'il offroit d'affirmer par ferment.

3me: Que les Ennemis pouvoient d'autant plus aisément donner un allaut à la Place , que nous n'étions point en état , de pouvoir defendre le Chemin couvert , où ils se pourroient loger dans le fossé, & faire dans très peu de temps une Breche au Corps de la Place, par le moyen des mines, puisque faute de gallères nous ne pouvions point arriver jusqu'à son mineur , ni empêcher , qu'il ne s'ouvrit un Chemin dans la Place.

4me: Que nous n'avions point allez de monde , pour garnir les ouvrages intérieurs même à un seul homme de hauteur, ayant plus de 30 malades par jour , sans compter ceux , qu'il falloit pour le Service de l'Artillerie, ce que l'ennemi n'ignoroit point, & que si nous étions allez heureux, pour le repousser au premier assaut , nous ne ferions tout au plus que différer nôtre perte de quelques jours. Mr. le Général Doxat concluoit de toutes ces raisons , qu'il croyoit , qu'on devoit accepter les offres , que les ennemis faisoient à la Garnison , afin de ne pas tout perdre & s'exposer témérairement à priver S. M. I., de tous les braves gens, qui la composoient , & qui la pourroient servir plus utilement dans d'autres occasions , étant en état avec les munitions de guerre & de bouche, qu'elle avoit de se rendre à Belgrad ou à Passarowiz. Tous les Officiers de la Garnison ayant délibéré sur ces raisons la dessus , le plus grand nombre fut d'avis d'accepter les proportions de l'Ennemi, en consequence de quoi elle ait le 18. d'Octobre la Capitulation Suivante.

Article I

La forteresse de la Ville de Nissa sera rendue par la Garnison Impériale à l'Armée Ottomanne ainsi & de la manière qu'elle lui fut rendue le 25. de Juillet par la Garnison turque. C'est à dire que les habitans , qui s'y sont établis depuis le dit jour 25. Juillet auront la liberté d'en sortir , avec leurs meubles , effets , femmes, enfans , Esclaves & domestiques, que la Garnison sortira Tambour battant, & avec tous les honneurs de la guerre , armes , meubles , & généralement tout ce qui lui appartient, toutes les pièces de Canon, Provisions de guerre & de bouche , tout ce qui y a été mis , depuis qu'elle est en possession de cette Place: afin que la dite Garnison & les habitans pussent faire transporter leurs effets jusqu'à Passarowiz ou à Belgrad, les Chevaux & Chariots nécessaires leur seront fournis par l'Armée ottomanne , à quoi il sera joint une Escorte turque , pour qu'il ne leur soit fait aucun dommage ou insulte pendant leur marche.

Article II

S'il arrivoit , que d'un coté ou de l'autre il fut tiré par hasard quelques coups de fusil , ou de Pistolet , cela ne fera point réputé contraire à la présente Capitulation.

Article III

S'il arriroit que l'escorte donnée sit quelque dommage aux Impériaux , l'Armée ottomane sera tenue de les réparer , à quoi les Impériaux s'engagent aussi de leur coté envers l'escorte.

Article IV

Les Impériaux évacueront la Place partiront dès qu'on leur aura fourni les Chevaux & les Chariots nécessaires , & jusqu'à ce moment il ne sera permis à aucun Turc d'y entrer, & moins encore de faire aucune Incommodité ou insulte, à qui que ce soit de la Garnison, ou des habitans.

Article V

Pendant la marche ainsi que dans les Campemens la Garnison & l'Escorte fe fourniront réciproquement les choses , dont ils auront besoin, & qui feront au pouvoir des uns & des autres.

Article VI

Tontes les Provisions de bouche , munitions de guerre , Arsenaux , Canons Mortiers , Poudre , Plomb , Boulets , Bombes, Grénades , qui étoient dans la place, lorsqu'elle fut rendue à l'Armée Impériale, & qui s'y trouvent actuellement en nature , comme aussi les Mines & Souterrains seront rendus & indiqués sans aucun endommagement sans en rien détruire.

Article VII

Les Deserteurs, Prisonniers, Femmes & Enfans seront rendus de part & d'autre sans rançon.

Article VIII

L'Archevêque de Petschka, Walicka, de l'Albanie ainsi que tous les Raziens, & Juifs, qui sont dans la Place & dans le Territoire conquis, jouiront de

la présente Capitulation, principalement le Patriarche, & qui anront non seulement une entière abolition du passé, mais jouiront encrepre paisiblement de tout ce qui leur appartenoit avant la guerre.

Article IX

Il sera permis aux Officiers Impériaux de prendre leurs Chevaux & Chariots à eux appartenans, qui se trouveront entre les mains des Raziens de l'Armée ottomanne.

Article X

Dès que la présente Capitulation aura été signée & changée, ainsi qu'il est d'usage, on livrera la partie extérieure d'une des Postes aux Troupes de sa Majesté Impériale, mais la partie intérieure sera gardée par les Troupes de sa Majesté Impériale jusqu'au moment de la sortie de la Garnison & de leurs effets.

Article XI

La présente Capitulation sera signée de la part de l'Armée ottomanne, par le Bacha qui l'a commandé, & autres Bachas & Agas, & délivrée au Général Doxat, qui en remettra une double signée de lui, ainsi que des Officiers de l'Etat Major & autres de la Garnison. Le tout pour être exécuté fidèlement le lendemain matin., les ôtages restant de part & d'autre jusqu'à l'exécution entière des Articles ci-dessus. Fait à Nissa & au Camp devant Nissa le 18. d'Octobre 1737.¹² [...]]

Превод на српски језик гласи¹³:

Дневник похода 1737. године

Куће у Нишу су грађене типично турски, само на једном нивоу, покривене црепом. Готово у свакој четврти има неколико купатила, као и прилично лепих вртова са павиљонима. Улице су биле покривене, што је изазивало грозан смрад. Било је безброј мува, мачака и паса. У близини је вис са којег се заповеда тврђавом, где маршал обавља своју дужност. Целокупно подручје је у домету топовске ватре. Ту се налазе и мала узвишења, потом

¹² *Mémoires secrets*, 90-98.

¹³ Превод: Алекса Поповић

и прилично високе планине на 3 или 4 врсте¹⁴ удаљене од места. Чим смо успели да заузмемо градска врата, господину грофу Пертусатија, пуковнику и главном ађутанту, наложено је да цару пренесе вести. Сазнали смо 29. јула да је непријатељ напустио пролазе на путу наше војске између Ниша и Софије, али да се убрзо предомислио и вратио се на раније положаје. Да би се стекао тачан увид, тамо су послати хусари у извидницу. Писма, која смо из Трансилваније добили од грофа Валиса, указују на то да је кнез Молдавије предузео све да би се добро бранио, да је послат одред хусара по наредби генерала Гиланија да уклоне овог кнеза и да су се ови хусари истакли на заузимању манастира *Campolungo*, где су се Турци били добро бранили, да је један био убијен, двоје рањених и 50 заробљених. Истог дана чули смо да је у Босни дошло до врло снажног судара непријатеља и Царских трупа и да је генерал Мафлинг, који им је командовао, био тешко рањен. Генерал Лојтрум постављен је за команданта у Нишу са пет батаљона распоређених у гарнизону, наиме 3 од Макс.(имилијана, прим. прев.) од Хесена, један од Шметауа и два од Огилвија. .

На дан 30. јула примили смо писма пуковника Лентулуса у којима се наводи да је сместио гарнизон у Нови Пазар, а како је истовремено тражио да се његов одред појача коњицом и пешадијом, послали смо му одред од 300 коњаника којим је командовао г. Пфеферкорн, пуковник, наређено је команданту Ражња да одвоји 300 људи од снага под његовом командом и да их упуту на марш кроз Сталаћ и Крушевац, где ће се састати са пуковником Лентулусом. Притиснути смо 31. јула од Турака који су се повукли из различитих места, а који су се удружили и сачинили корпус од око 4000 људи, и кренули ка Мустафа-пашиној Паланци¹⁵. Капетан који је заповедао Георговчевском, казао је да су га неки хришћански свештеници и сељаци обавестили да је неколико паша окупило много људи у близини Видина и да су послали велики одред да маршира обалом реке Тимок, вероватно са намером да спали сточну храну, која је била тамо. По овом савету послат је велики одред војске којим је командовао маршал Кевенхилер да оде назад до Видина и како се истовремено веровало, да је угрожен положај који је држао Георговчевски, послао је 6 чета кирасора из корпуса маршала Кевенхилера, под командом пуковника Холија, коме је наређено да спречи непријатеља да спали сточну храну, као и да у случају потребе подржи гарнизон Георговчевског. Послато је наређење генералу Шанглосу који је са 1400 људи био у Ражњу да исти напусти, остављајући тамо 200 људи само да чувају складишта које смо тамо имали и да крене да се споји са Георговчевским и да тамо сачека војску.

¹⁴ 1 врста (lieu) = 13.200 стопа краљевских (pied du Roi) ~ 4.288 метара

¹⁵ Данас Бела Паланка.

Ми смо били мишљења да је слободна чета Срба или нерегуларних трупа напала и заузела варош и тврђаву Пирот 12 врста од Ниша и заробила 4 припадника градског гарнизона. Одлучни смо били да пошаљемо трупе да заузму ово место, како због безбедности војске, тако и да би заузели Бугарску.

Фелдмаршал Кхевенхилер је 1. августа кренуо према Видину са 6 коњичких пукова, 100 хусара и 20 гренадирских чета са 4 пољска топа.

Маршал Кевенхилер је стигао истог дана 3. августа, као и Георговчевски са корпусом којим је заповедао.

Овај корпус је 4. августа појачан са два драгунска пука. Војска је истог дана променила логор и улогорила се у две врсте. По заузимању Ниша¹⁶, отпеван је *ТЕ ДЕУМ*. Војвода од Лорене приредио је овом приликом велику вечеру свим генералима и свим официрима главног штаба, а увече је све трупе ставио под оружје. Дозвољено је да испале три пута из мускета, потом и да испале три артиљеријске салве.

Преузета су писма која су примљена од турског курира из Влашке.

Маршал Шекендорф је 20. августа у пратњи кнеза од Модене, који се добровољно пријавио за кампању, као и још неколико генерала, кренуо ка Софији да извиди терен. Посетио је Мустафа-пашину Паланку и Пирот, који су наше трупе утврдиле. Клисуру Жежевицу, недалеко од Софије¹⁷, заузели су наши Срби¹⁸, чиме је затворен пут за Цариград. Између Ниша и Мустафа-пашине Паланке постоји мноштво гудура где 100 људи може зауставити 2 или 3000. Стаза је планинска и каменита, стога врло лоша, да би се могла проћи са артиљеријом и великим пртљагом.

Мустафа-пашина Паланка је стара тврђава, окружена чврстим бедемом и кулама са свих страна. Над њом је једна узвисина, коју није могуће заузети, нити угрозити без артиљерије. Пирот је веома леп град и добро је изграђен, али је тврђава уска, стара и запуштена. Њиме доминира једна планина или стена, која је у његовој близини. Било је неопходно заузети ово место, у које је послато и 60 припадника немачке пешадије да подржи Србе који су били тамо и бранили место и који су заузели све пролазе кроз које су Турци могли прићи граду. Како је било касно да се врате у логор исте вечери, маршал Шекендорф је провео ноћ у Мустафа-пашиној Паланци.

Маршал се 21. августа вратио у логор, где је примио обавештење да је 3000 Турака ушло у Видин, да су свој успех обележили топовским салвама и пуцањем из мускета. Пуковник Лентулус је 27. новембра из Новог Пазара послао вест да је добио помоћ и муницију коју смо му ми послали и да су му хришћани кlementинци послали таоце да би га уверили у своју верност, тражећи од њега усрдно да им пошаље немачке војнике за заштиту.

¹⁶ Ниш је хабзбуршка војска освојила 28. јула, Пирот 31. јула, а Мустафа-пашину Паланку 1. августа 1737.

¹⁷ Код Драгомана.

¹⁸ Срби у саставу хабзбуршких војних јединица.

Двадесет и првог се Господин Алберти Шланке, капетан извиђача и пољски племић, који је био послан пре 10 дана са 106 изабраних људи, вратио у логор. Био је чак до Перивола¹⁹, даље од планина Зеленграда, где је претрпео напад великог турског корпуса, те се повукао у једну кућу, одакле се бранио више од 8 сати. Мада су га напустили Срби који су заузели околне висове, њихова непрекидна ватра толико је угрожавала Турке, на које је он (Шланке, прим. прев.) правовремено ударио, узео једанаест застава и другог плена и пуно коња; капетан Пирота је изнео мишљење да су се непријатељи приближили околини тог места, али се та мишљења нису слагала у погледу бројева, од којих су неки нарасли на 4000 људи, а други до 14 000. Тада је исти капетан извиђача, који је управо стигао са 60 пешака, био послат да заштити Србе који су чували гудуре на тој страни и бранили их колико год је било могуће, како би заштитио један број људи, који би иначе били предати на милост и немилост Турака.

Генерал Доксат, командујући Ниша, обавестио нас је да је непријатељ, у броју око 400 људи, с леђа напао Србе који су били смештени у Цариброду и гонио каплара и 6 хусара који су одатле послати у патролу, те се овај капар вратио у своје место сам и да је по овом извештају капетан, који је тамо заповедао, сâм отишао до места где је нападнута ова патрола и да је тамо пронашао 6 мртвих хусара, и неке Турке, а да није успео да открије где се непријатељ повукао.

Дана 16. септембра примљена су писма грофа Валиса да је мајор де Хагенбек нападнут код Гроцке (Kragaska) након што је одбио непријатеље, од којих је 80 остало на бојном пољу, а један заробљен. Он их је гонио све до *Allanta*, где се више од 40 утопило покушавајући да пређе ту реку. Господин Тунген, пуковник у пратњи Најперговог пука, умро је у логору 6. септембра. Пошто је био заслужан официр великог потенцијала, за њим је била општа жалост. Господин Алберти Стански, капетан извиђача, који је крајем августа упућен из Ниша, стигао је у логор 17. септембра и известио да непријатељи нису имали значајнијих снага око Софије. Исти капетан извиђача се са пленом који је отео од непријатеља вратио у Цариброд.

Дана 23. септембра, потпуковник Сент-Андре, који је дан раније стигао из Ниша, известио је да је непријатељ, који је бројао 500 људи, напао Пирот, где се налазио поручник и 40 припадника немачке пешадије под командом присталица *Bethune*, који је након одбране од неколико сати био приморан да капитулира, те се предао под истим условима, под којима се нама предао Нишки гарнизон, као и да су их спровели до тог места.

Господин Сент-Андре је рекао да се верује да се непријатељи неће држати тако мале предности, а да не пређу у наступање ка Нишу, или бар да поседну комуникацију са Дунавом; он је истовремено иступао у

¹⁹ Данас Добра Лука код Ђустендила.

име генерала Доксата, да је било апсолутно неопходно обезбедити многе ствари које су недостајале и које су биле од суштинског значаја, на шта је он наредио марш ка Ражњу двома четама коњице. Сви коњички генерали који су били у логору били су болесни. Наређено је да се покуша са тиме да се напуне складишта која смо тамо имали и да се пошаље што више потрепштина у Ниш. У исто време, писано је маршалу Кевенхилеру да путем до Бање пошаље коњичке пукове да појачају Ниш. Истог дана, 23. септембра, добили смо извештај пуковника Лентулуса који је садржао опис Ужица, чије је утврђење било јако и само по себи и по ситуацији, мада су над њим доминирали висови у близини, да је град имао до 1.500 кућа, да се непријатељ повукао при његовом нападу у утврђење и да су Турци, када се повукао са својом пратњом, пуцали из топова, што је, по свој прилици, морао бити сигнал. Четири топа и 6 малих минобацача, које смо очекивали од војске грофа Кевенхилера, допремљени су у логор.

Дана 25. септембра примили смо писма од генерала Доксата који је са собом водио хусаре из Јохар Бање близу Софије, који је известио да га је чета теретила да су убили стотину, узели два заробљеника, али упозорени да су непријатељи побегли у броју од 7000; неопрезно су се повукли у редуте Јохар Бање, где су њих једанаесторицу убрзо опколили Турци и да су капетани Царшиц и Јоанис, који су били у овој редути, принуђени да објасне њихово стање и наложена је хитна помоћ, видећи да немају ни хлеба ни воде, али му је било немогуће да им помогне из Ниша.

Дана 26. септембра, инжињерски капетан Рајхел и неколицина који су били у Ужицу, послати су маршалу Филипију да поведе напад на ово место. Истовремено, овом маршалу је препоручено да предузме мере предострожности што је више могуће против непријатељских активности у близини.

Генерал Доксат изнео је 23. септембра да капетан Јоанес, који се затворио у редуту Јохар Бања са Србима и не видећи да би могао бити спасен, донео одлуку да изађе на непријатеља, те је окупио све своје људе и напао Турке, пре него што су побегли у већем броју. Пошто их је више од 2000 побегло, убили су 20 људи, узели заробљеника и срећно се вратили ка Нишу. Исти официр је известио генерала Доксата да Турци немилосрдно кољу сваког на које наиђу, не штедећи ни жене ни децу.

Седамнаестог се пуковник г. гроф вратио у логор са својим одредом, а да није успео да заузме *Zolletock*, а непријатељ га је на путу напао и присилио на повлачење, тог дана је владало мишљење да су Турци напали и војску маршала Кевенхилера 29. септембра и да је она била принуђена да се повуче у Оршаву након што је изгубила већи део људи; да је непријатељ тада растурио батаљон Бавараца стациониран на *Passo Angusto* и приморао одред Георговчевског који смо имали у Пироту и Мустафа-пашиној Паланци да напусти ове положаје, као и неколико других. Током 18. и 19.

октобра, маршал Шекендорф врши нове припреме како би послао животне намирнице у Ужице.

Двадесетог октобра командујући капетан нишког гарнизона и пука Макс.(имилијан, прим. прев.) Хесенски је стигао у логор са новостима да су Турци били испред овог места. Како смо предајом овог места изгубили све тековине кампање, читалац ће овде пронаћи све што се том приликом догодило. Непријатељи су приморали, као што је овде већ речено, маршала Кевенхилера да се повуче и одбацили наше трупе са свих места која смо заузели, марширали су право до Ниша у броју од око 20 000 људи, којима је командовао Али-паша и стигли пред место 11. октобра, између 9 и 10 сати. По доласку, паша је изнео генералу Доксату да му врати место у исто време, под истим условима, као што је и предато царским трупамa. Генерал се одазвао овом позиву и затражио период од 15 дана, како би имао времена да прими наређења маршала Шекендорфа, али будући да је турски генерал одбио да му одобри овај период, генерал Доксат је, да би добио на времену рекао да је пре одговора имао право да тврди да је цела војска била испред места, пошто је турски гарнизон то захтевао и пре него што је извршио капитулацију. Паша је на ово одговорио да ће војска, која броји 150 000 људи, бити тамо за три дана, испред Видина, Софије, *Casowa* и других места. У међувремену је договорено да обустава непријатељстава, која је требала истећи по доласку војске, или након одговора маршала Шекендорфа, претпоставља да је примљена и раније. Паша је 15. октобра послао нови позив генералу Доксату с тим да војска, којом је заповедао, има више од 80 000 људи, и пешадије и коњице, да више не жели да задржи примирје и да дуго чека на одговор маршала Шекендорфа. Генерал Доксат, видећи да не постоји начин да се постигне даље одлагање, сазвао је све официре гарнизона да са њима расправи о стварима од значаја и да се изнесе мишљење свих. Најпре им је рекао да у месту има хране за шест недеља, али да је такође знао да је вода из бунара постала толико нездрава да је морао да пре доласка непријатеља из места уклони више од 600 оболелих и да му је приликом обиласка бунара саопштено да ће бити поражени за 3 или 4 дана. Веза са Нишавом која ће на овај начин учинити све њихове непотребне одредбе, за које је такође знао да захтева част и дужност команданта или гувернера места, да ју је бранио до последњег, али, да је било сигурно, да ће у случају да Гарнизон, закопавши се под рушевинама, неће наћи средства за издржавање против надмоћних снага, чији се број повећавао сваким даном, тако да је веровао да је разборито жртвовати испразну славу на сигурност гарнизона у коме су болести и околности у којима се налазио сваког тренутка слабиле исти и којем је повлачење маршала Кевенхилера отклањало сваку наду у помоћ, као и велика удаљеност од маршала Шекендорфа, који због лоших путева нису могли да им брзо дођу у помоћ, те и због недостатка сваке могућности да током марша прикупе храну за издржавање војске.

Друго: Да смо без сумње знали да су му непријатељи изнели, да су знали, да ће опсадом заузети место, без напора који би уложили у битку, иако су имали више од 40 пољских топова и 6 минобацача, те да је капетан Фландрини, из Оливијевог пука, уверавао да је видео, док је био талац у непријатељској војсци, да оно што он нуди треба да буде потврђено ферманом.

Треће: Да би непријатељ утолико лакше могао да изврши напад на место, јер нисмо били у стању да бранимо пут, где би могао да се отвори у јаму и за кратко време минирањем пробије у срце места, будући да због тешког стања нисмо могли да дођемо до непријатељског тунела, нити да спречимо да он отвори пут ка месту.

Четврто: Да нисмо могли рачунати да са људима којима располажемо обезбедимо положај, као и само са једним високим лицем, а више од 30 оболелих дневно, не рачунајући оне који су били потребни као артиљеријске посаде, чега непријатељ није био свестан, као и да бисмо, ако би нас срећа послужила да непријатеља одбацимо у првом налету, свој пораз одгодили само за неколико дана. Господин генерал Доксат је из свих ових разлога закључио да треба да прихватимо понуду коју је непријатељ упутио гарнизону, како не бисмо изгубили све и неразумно ризиковали лишавање Његовог Царског Величанста²⁰ свих храбрих људи, који су се тамо налазили и који би му корисније служили у другим приликама, у добром стању и са муницијом и топовима, које је био принуђен да врати у Београд или у Пожаревац. Сви официри из гарнизона су разматрали горе наведене разлоге. Већина је прихватила непријатељске захтеве, што је 18. октобра за последицу имало следећу капитулацију:

Капитулација гарнизона²¹ у Нишу²²

Члан I

Тврђаву града Ниша царски гарнизон вратиће османској војсци као што ју је 25. јула предао турски гарнизон, што значи да ће становници који су се тамо настанили од поменутог дана 25. јула, имати слободу да са својим намештајем, средствима, женама, децом, робовима и слугама, напусте Гарнизон уз лупање бубњева, са свим ратним почастима, оружјем, намештајем и уопштено свим оним што му припада, свим деловима топова, ратним и сточним залихама, свим

²⁰ S.M.I. - Sa Majesté Impériale.

²¹ Хабзбуршког гарнизона.

²² У заглављу странице.

оним што је тамо смештено од када држи ово место. Поменути Гарнизон и становници могу да превозе своје ствари у Пожаревац или у Београд. Османска војска ће им обезбедити потребне коње и кола, којима ће бити придодата и турска пратња, тако да им никаква штета или увреда током марша не буде нанета.

Члан II

Ако се догоди да је на једној или другој страни случајно буде опаљено из пушке или пиштоља, то се неће сматрати супротним тренутној капитулацији.

Члан III

Ако се догоди да дата пратња нанесе било какву штету Царској војсци, османска војска је дужна да је надокнади, на шта се и Царска војска такође обавезала према пратњи.

Члан IV

Царска војска ће евакуисати место чим јој буду обезбеђени потребни коњи и кола и до тог тренутка Турцима неће бити дозвољен улаз, а још мање да чине било какве непријатности или увреде било коме из гарнизона или од становника.

Члан V

Током марша, као и у камповима, гарнизон и пратња ће једни другима пружати што им је потребно и што буде у власти једних или других.

Члан VI

Сва сточна храна, муниција, арсенал, минобацачи, барут, олово, меци, бомбе, гранате, које су затечене када је место враћено Царској војсци и које су тренутно тамо, као и лагуми и подземни пролази, биће враћени и показани без икакве штете и без икаквог уништавања.

Члан VII

Дезертери, затвореници, жене и деца биће враћени на било коју страну без откупнине.

Члан VIII

Архиепископ Пећки, Влашки и Албаније (тј. патријарх, прим. прев.), као и сви Срби и Јевреји, који се налазе у месту и на освојеној територији, уживаће по садашњој капитулацији, нарочито патријарх, и којима ће бити аболирани и мирно уживати све оно што им је припадало пре рата.

Члан IX

Царским официрима ће бити дозвољено да узму своје коње и кочије, који ће бити у рукама Срба из османске војске.

Члан X

Чим ова капитулација буде потписана и размењена, као што је то уобичајено, спољни део места ће трупе његовог царског величанства предати, али ће трупе његовог царског величанства унутрашњи део чувати, све до тренутка изласка из гарнизона и њихових снага.

Члан XI

Ову капитулацију потписаће у име Османске војске паша који јој је командовао и остале паше и аге, и предати је генералу Доксату, који ће издати дупликат који су потписали он, као и штабни официри и други из гарнизона. Сви ће бити тачно извршено следећег јутра, а таоци ће остати са обе стране до пуног извршења горе наведених чланака. Састављено у Нишу и у логору испред Ниша, 18. октобра 1737.

*

* *

Карта бр. 1: Територијално уређење југоисточне Европе у време рата 1737-1739²³

²³ Theatre de la guerre en Hongrie, Bosnie, Servie, et Tartarie, Crimee, en II grandes feuilles dedie à S. E. Monsieur Comte de Bathiany Feldmarechal Lieutenant et Colonel dun regiment de dragons. Ayant plusieurs obligations a votre excell. je me suis fait un devoir de donner au puplic le theatre de la guerre en Hongrie sous ses auspices et j'espere quelle voudra bien le proteger et suis avec un tres profond respect de V. E. : P. S. Cette carte originale est très utiles non seulement aux officiers generaux mais même a tous ceux qui suivent le parti des armes elle contient depuis Ratisbonne jus'qua Constantinople, Bender, Oczakow et Tartarie Crimee avec toutes les marches et contre marches de la campagne de 1737 depuis Belgrade jus'qua Nissa.... 1738., www.galica.bnf.fr (20.12.2020.)

Карта бр. 2: Неоаквистичке земље Хабзбуршке Монархије
(Земље освојене од Османског Царства 1683-1718)²⁴

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

²⁴ Homann, Johann Baptist (1663-1724). Cartographe. Regnorum Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Bosniae et Serviae cum Principatu Transylvaniae maximaque Parte Valachiae nova et exacta Tabula / ex Archetypo Mulleriano, ... ; à Io. Bapt. Homanno. 1724, www.gallica.bnf.fr (20.12.2020.)

Извори и литература

Објављени извори

Comte de Schmettau, général à l'Armée du Roi de Prssie ; *Mémoires secrets de la Guerre de Hongrie, pendant les campagnes de 1737, 1738. et 1739. Avec du réflexions critique*, Francfort 1786. <https://ia800200.us.archive.org/0/items/mmoiressecretsd00schmgoog/mmoiressecretsd00schmgoog.pdf> (на дан 22.12.2020.)

Theatre de la guerre en Hongrie, Bosnie, Servie, et Tartarie, Crimée, en II grandes feuilles dedie à S. E. Monsieur Comte de Bathiany Feldmarechal Lieutenant et Colonel dun regiment de dragons. Ayant plusieurs obligations a votre excell. je me suis fait un devoir de donner au puplic le theatre de la guerre en Hongrie sous ses auspices et j'espere quelle voudra bien le proteger et suis avec un tres profond respect de V. E. : P. S. Cette carte originale est très utiles non seulement aux officiers generaux mais même a tous ceux qui suivent le parti des armes elle contient depuis Ratisbonne jus`qua Constantinople, Bender, Oczakow et Tartarie Crimée avec toutes les marches et contre marches de la campagne de 1737 depuis Belgrade jus`qua Nissa.... 1738., www.galica.bnf.fr (20.12.2020.)

Homann, Johann Baptist (1663-1724). Cartographe. Regnorum Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Bosniae et Serviae cum Principatu Transylvaniae maximaque Parte Valachiae nova et exacta Tabula / ex Archetypo Mulleriano, ... ; à Io. Bapt. Homanno. 1724, www.galica.bnf.fr (20.12.2020.)

Литература

von Poten, Bernhard, *Schmettau, Friedrich Wilhelm Karl Graf von*, Allgemeine Deutsche Biographie, Band 31, München 1890, 640–641.

Aksan, Virginia H., *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Beseigned*, London - New York 2013;

Hochedlinger, Michael, *Austria's War of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, London - New York 2013;

Историја српског народа IV-1, Срби у XVIII веку, (ур. Гавриловић, Славко), Београд 1994.²

Aleksa Popović
Université de Niš
Faculté de philosophie

PONIŠAVLJE PENDANT LA GUERRE DE L'ANÉE 1737. EN REPORT DU COMTE DE SCHMETTAU

Résumé: La guerre russo-austro-turque de 1735 / 1737-1739 représente l'un des événements les plus importants de l'histoire européenne et aussi du peuple serbe. Outre un grand nombre de sources documentaires, les informations sur les événements de guerre de cette période sont fournies par des sources épigraphiques (les titres et les inscriptions) et des sources narratives. L'article présente un passage faisant référence à la région de Ponišavlje pendant la guerre de l'année 1737. de l'œuvre du comte Schmettau, *Mémoires secrets de la Guerre de Hongrie, pendant les campagnes de 1737, 1738. et 1739. Avec des réflexions critiques*, publié en 1786. années à Francfort, sur la base de notes de terrain et d'interprétations des faits. L'importance de cette publication est également représentée par le fait que l'auteur a séparé clairement les faits qu'il a notés de ses interprétations de ces faits.

Les mots clefs: La Monarchie de Habsbourg, l'Empire Ottoman, la guerre austro-russo-turque de 1735-1739, les sources narratives, le XVIIIème siècle.

Лола Ђурђевић¹
Београд

БЕЛОПАЛАНЧАНИ ЗАТОЧЕНИЦИ НЕМАЧКОГ ЛОГОРА „ЦРВЕНИ КРСТ“ СТРЕЉАНИ НА БРДУ БУБАЊ У НИШУ (1942-1944 ГОДИНЕ)

Сажетак: Из немачког логора Црвени крст стрељано је 53 белопаланчана на брду Бубањ, брду смрти. Хапсили су и на лице места убијали или у логор одводили наше људе: љотићевци-војна формација под командом Недићеве владе, српска жандармерија, Бугари, Немци, специјална полиција, четници Косте Пећанца, фелдјандармерија, нишки Гестапо. Међу страдалницима је било скојеваца, бораца партизанских одреда и четника који се нису мирили са окупацијом, већ су се борили против немачке солдатеске, Рома и Јевреја. Већина Белопаланчана је стрељана током 1942. и 1943. године, а само неколико њих 1944. године. Двојица су умрла 1945. године у концентрационом логору Маутхаузен. Скоро половина страдалих су били из Беле Паланке и Моклишта, остали из паланачких села.

Кључне речи: Немачки логор Црвени крст у Нишу, Бубањ, брдо смрти, Гестапо, Други светски рат.

Увод

Концентрациони логор Ниш, (нем. *Anhaltelager Nisch*-Прихватни логор Ниш), налазио су у магацинској згради коњичког пука „Милош Обилић”. Формиран је априла 1941. године за привремени смештај ратних заробљеника југословенске краљевске војске. Од јуна 1941. године, то је концентрациони логор за противнике Рајха. Званично је формиран средином јуна од стране SS капетана Хајнриха Бранта (Heinrich Brandt), који је вршио дужност шефа нишког Гестапоа и официра за везу са главним станом у Београду. У логору је до септембра 1944. године било затворено око 30.000 логораша из свих крајева Србије. На брду Бубањ код Ниша стрељано је 10.000 – 12.000 затвореника из тог логора. Хапшења су започета одмах после априлског слома и уласка немаца у Ниш 9. априла 1941 године. Наредбом генерала Бемеа од 10. октобра 1941. године започет

¹ kalac948@gmail.com

је системски прогон, терор и истребљење становништва у Другом светском рату од стране Трећег рајха и његових савезника у окупираној Србији. Наређење је гласило: „Муњевитим акцијама треба у свим гарнизонима у Србији најхитније спровести као таоце све комунисте, све мушкарце на које пада сумња, све Јевреје и извешан број националистички и демократски настројених становника“. Стрељања су почела јануара 1942. године и окончана су пред само ослобођење Ниша. Често је дневно стрељано и по неколико стотина људи, а највише је стрељано 16. и 17. фебруара 1942. године, после бекства групе од 105 логораша које се одиграло 12 фебруара. Том приликом је стрељано више од хиљаду људи, а само 17. фебруара је стрељано 850 логораша Срба, Јевреја и Рома. Окружни начелник Нишког округа, Чедомир Младеновић, (збораш), известио је 22. фебруара 1942. године Градско поглаварство у Нишу о следећем: „Достављам Вам 400 плаката саопштења од 19. о.м. о стрељању 400 комуниста, с тим да се ове плакате одмах излепе на погодним местима и да што дуже могу остати”.

Пред расформиравање логора и одлазак Гестапоа из града 14. септембра 1944. године, стрељана је претпоследња група логораша на месту где су се налазили велики кратери, ископани експлозијом авионске бомбе на северној страни логорског круга.

У нацистичком концентрационом логору на Црвеном крсту затварани су сви противници Трећег рајха, а такође и недужни људи да буду таоци у случају убиства или рањавања немачких и бугарских војника. Таоци су служили за стрељање у случају одмазде: за једног убијеног окупаторског војника 100, а за једног рањеног 50. Међу логорашима били су заробљени партизани (припадници месних партизанских десетина, одборници партизански активисти, родитељи активних партизана), политички противници, и виђенији грађани као таоци из града и околине, Роми, жене са децом, осуђеници на смрт, службеници, ђаци и студенти, припадници ЈВуО и њихови сарадници, предратни припадници демократских партија као носиоци антинемачке политике, свештеници (као народне вође). Припаднике партизанског покрета су стрељали због одмазде или су их слали у логоре у Немачкој и Норвешкој. Они који нису стрељани на Бубњу, транспортовани су у логоре широм Европе и то посебно у Немачку, Аустрију и Норвешку, где су многи оставили своје животе. Неки транспорти логораша упућивани су у Трепчу и Бор на принудни рад. Међу затвореницима је било припадника Војске Краљевине Југославије, који су такође слати у немачке логоре или стрељани као таоци. Ову групу логораша углавном су доводили Немци и Бугари после саслушања у полицијским и војним затворима или право из акција где су били заробљени или ухапшени. Сви интернирци са подручја југоисточне Србије прошли су кроз логор на Црвеном крсту. Потицали су из Ниша, Лесковца, Топлице, Заплања, Беле Паланке, Сврљига, Лебана, Бојника, Медвеђе, Власотинаца, Зајечара и других места.

Наредбом број 1 од 28. априла 1941. године тадашњи војно-управни командант за Србију наредио да се у већим местима формирају немачке војне фелдкомандантуре, које су биле потчињене непосредно њему. Према тој Наредби, у Нишу је формирана Фелдкомандантура 809 Ниш, која је обухватала територију нишке административне области. Ова команда је имала војну, управну, привредну и политичку надлежност. Фелдкомандант Фелдкомандантуре 809 у Нишу био је барон Карл фон Ботмер, Од почетка децембра 1941. године, па до краја рата, Фелдкомандантура 809 управља непосредно подручјима Ниша и околине, Беле Паланке, Сврљига, Житковца, Алексинца и Сокобање. Био је то почетак злочина окупатора на подручју Фелдкомандантуре 809, који је требало да делује застрашујуће на становништво и устанике на ширем подручју. Казнене експедиције немачких и квислиншких оружаних одреда често су одлазиле на терен и отуда доводиле многе ухапшене грађане. Предратни затвори Управе полиције у Душановој улици, Казнени завод, затвор у Среском суду и немачки у Тврђави били су пуни, па су зато отварани нови. Развојем отпора народа против окупатора и његових помагача, број затвора је нарастао на 22. У свим већим насељима, среским и окружним местима, где су биле стациониране окупаторске и квислиншке формације, били су и њихови локални затвори, а Ниш, као велики политичко-административноекономски и војностратегијски центар, са јаким окупаторским и квислиншким војним формацијама и многим затворима, постаје и највећи центар за хапшење и ликвидацију приадника покрета отпора, чланова њихових породица и других талаца за подручје Фелдкомандантуре 809, а некад и целе Србије.

Немачка команда Југоисток, унастојању да у пролеће 1942. године спречи настајање општег устанка у Србији, предузела је мере за уништење партизанских одреда на простору јужно од Нишаве и западно од Јужне Мораве. За извршење овог задатка ангажовала је јаче бугарске снаге, добровољачке одреде и четничке одреде Косте Пећанца. Напад на слободну територију Запања и Бабичке горе из правца Власотинца, Лесковца. Ниша и Беле Паланке почео је 21. фебруара 1942. године. У извештају Команданта СДС Министарству унутрашњих послова од 5. маја 1942. године о стању у земљи наводе се ове акције: „Командант Нишке области извештава, да је у току друге половине месеца априла о. г. отпочела интензивна акција чишћења од комуниста територија Нишке области, а нарочито крајева око Сврљига, Књажевца, Соко Бање и Беле Паланке, јер су ови крајеви највише угрожени како од комунистичких бандита са наше територије, тако и оних, који прелазе са бугарске територије.“ Љотићевци су на свом походу од Сврљига преко Сврљишких планина и Зеленог Врха, па све до Беле Палакке, терорисали народ и извршили многа хапшења. После борбе код Бабиног Кала 27/28. маја 1942. недићевци из Беле Паланке су ухапсили и спровели у Логор на Црвеном крсту 40 грађана из овог села.

Убрзо затим су под непосредним руководством Милана Аћимовића, старешине Комесарске управе за Србију, 12. јула уследиле нове акције против партизанских одреда на подручју ОК КПЈ Ниша и Зајечара. Позната је и као „Аћимовићева“ офанзива због његове руководеће улоге. Њен циљ је био да се униште одреди на Сврљишким планинама и на Јастрепцу, јер тамо „није дошло до смиривања“ устанка, како је констатовано у извештају команданту Југоистока. Око 2.000 припадника љотићевог „Збора“ и одреда СДС предузело је напад у два правца: према Сврљишким планинама. Аћимовићева офанзива је званично завршена 10. септембра 1942. године.

Стрељања логораша на брду Бубањ

Према доступним подацима, поред 61 Белопаланчана заточених и страдалих у немачким логорима на северу Норвешке, 55 Белопаланчана је заточено у логору Црвени крст у Нишу. Од Белопаланчана из Норвешке у домовину се вратила 33 логораша. У исто време из логора Црвени крст стрељано је 53 Белопаланчана на брду Бубањ. Хапшења су вршили: СДК-Српски добровољачки корпус (љотићевци-војна формација под формалном командом Недићеве владе, а стварно под немачком), СДС (Српска државна стража), бугарске и немачке окупационе снаге, специјална полиција, четници Косте Пећанца, фелдјандармерија, нишки Гестапо. Међу страдалницима је било скојеваца, бораца партизанских одреда и четника. Већина Белопаланчана је стрељана током 1942. и 1943. године, а само неколико њих 1944. године. Двојица су умрла 1945. године у концентрационом логору Маутхаузен. Страдали родољуби из Беле Паланке и околних села: Бела Паланка 15, Моклиште 9, Долац 4, Букуровац 3, Горња и Доња Коритница 3, Вета, Космовац и Шљивовик по 2 страдала.

Немци су имали намеру да униште белопаланачке Роме, али се, по сведочењу Вере Ђурђевић, томе успротивио председник општине Раче Ђорђевић, који је лично разговарао са челницима немачких окупатора. Објаснио им је да су Роми наши лојални грађани, да су занатлије и ковачи и да сиромашна белопаланачка општина пољопривредно-занатског типа, не би могла да опстане без њих. То није дало потпуни резултат и Роми су ипак одвођени у логор.

Попис Белопаланчана стрељаних на Бубњу

У периоду од 1942. до 1944. године, страдали су следећи Белопаланчани заточеници немачког логора Црвени крст:

- АЛИЈИЋ Демира БАРЧА, Ром, радник у Белој Паланци, рођен 1899. године у Белој Паланци. Ухапшен од Немаца 1942. године и доведен у логор. Стрељан 21. октобра 1943. године на Бубњу код Ниша.
- АЛИЈИЋ Селима МЕМИШ, Ром, ковач, рођен 1913. године у Белој Паланци. Ухапшен од Немаца октобра 1942. године у Белој Паланци и доведен у логор. Стрељан 21. октобра 1943. године на Бубњу код Ниша.
- БАБИЋ Васе СПАСОЈЕ, саобраћајни службеник на железничкој станици у Белој Паланци, рођен 10. марта 1913. године у Берану (Црна Гора). Ухапшен од Специјалне полиције 1942. године као члан Месног комитета КПЈ-а у Белој Паланци. Из нишког логора конфиниран у логор на Бањици и стрељан 9. марта 1943. године у Јајинцима код Београда.
- БЕЋИРОВИЋ Меље ЈАШКО, Ром, ковач у Белој Паланци, рођен 1906. године у Белој Паланци. Ухапшен од Немаца јануара 1943. године у Белој Паланци и доведен у логор. Стрељан 27. марта 1943. године на Бубњу код Ниша.
- БЕЋИРОВИЋ Леке САЛИЈА, Ром, ковач у Белој Паланци, рођен 1919. године у Нишу. Ухапшен од Немаца 1942. године и доведен у логор. Стрељан 21. октобра 1943. године на Бубњу код Ниша.
- БОЖИНОВИЋ ВЛАСТА из Шљивовика, стрељан 8. септембра 1942. године заједно са још 100 заточеника из собе бр. 13. Других података нема.
- ВЕЉКОВИЋ МОМИР пољопривредни радник, из Кулине, рођен 1922. године у Мокри. Управна група Фелдкомандантуре 809 објавила је 14. новембра 1942. године да је пресудом Војног суда од 11. октобра исте године осуђен на смрт и стрељан зато што је учествовао у једној саботажи на железничкој прузи Ниш-Међурово 21. јула 1942.
- ДЕСПОТОВИЋ Драгутина НИКОЛА, саобраћајни чиновник на железничкој станици у Белој Паланци, рођен 1911. године у Белој Паланци. Ухапшен од Специјалне полиције 1942. године као секретар Месног комитета КПЈ-а у Белој Паланци. Из нишког логора конфиниран у логор на Бањици и стрељан 12. априла 1943. године у Јајинцима код Београда.
- ДУРМИШЕВИЋ Салије БОЖИДАР – БОШКО, Ром, ковач, рођен 1906. године у Моклишту код Беле Паланке. Ухапшен од Немаца 1942. године и доведен у логор. Стрељан 21. октобра 1943. године на Бубњу код Ниша.

- ДУРМИШЕВИЋ Мирка ЗАРКО, Ром, ковач у Вети код Беле Паланке, рођен 1922. године у Вети. Ухапшен од бугара јануара 1943. године у Вети приликом потере за четницима и одведен у нишки логор. Стрељан 24. фебруара 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ДУРМИШЕВИЋ Јашка МЕМИШ, Ром, ковач, рођен 1891. године у Белој Паланци. Ухапшен од Немаца октобра 1942. године у Белој Паланци и доведен у логор. Умро 10. марта 1944. године у логору.
- ДУРМИШЕВИЋ Салије МИРКО, свирач, рођен 1915. године у селу Моклиште код Беле Паланке. Ухапшен октобра 1942. године као припадник ромске популације. Стрељан априла 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ДУРМИШЕВИЋ Селима МИРКО, Ром, ковач, рођен 1919. године у Моклишту код Беле Паланке. Ухапшен од Немаца 1942. године и доведен у логор. Стрељан 21. октобра 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ДУРМИШЕВИЋ Мирка ПЕТКО, Ром, ковач у Вети код Беле Паланке, рођен 1898. године у Вети. Ухапшен од бугара јануара 1943. године у Вети приликом потере за четницима и одведен у нишки логор. Стрељан 24. фебруара 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ДУРМИШЕВИЋ Леке САЛИЈА, Ром, ковач у Белој Паланци, рођен 1900. године у Поповцу код Ниша. Ухапшен од Немаца октобра 1942. године у Белој Паланци и доведен у логор. Стрељан 26. марта 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ЂОРЂЕВИЋ Цветка СТАНИМИР, земљорадник, рођен 1917. године у Шљивовику код Беле Паланке. Стрељан 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ЂУРИЋ Димитрија ЖАРКО, кројачки радник у Нишу, рођен 25. новембра 1894. године у Белој Паланци. Заробљен од СДС 1942. године као борац Сврљишког партизанског одреда. Стрељан 8. септембра 1942. године на Бубњу код Ниша. Према сведочанству логораша, на путу за Бубањ искочио је из камиона заједно са Рацом Благојевићем и Вукадином Аранђеловићем, али су га Немци убили из митраљеза.
- ЈОЦИЋ Манасија САВО, земљорадник, рођен 1914. године у Витановцу код Беле Паланке. Из нишког логора изведен на Бубањ и стрељан 1942. године.
- ЈОЦИЋ Пенче ВИДЕН, земљорадник, рођен 1925. године у Моклишту код Беле Паланке. Стрељан 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ЈОЦИЋ Косте ВОЈИСЛАВ, земљорадник, рођен 1902. године у Моклишту код Беле Паланке. Стрељан 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ЈОЦИЋ Никодије ГВОЗДЕН, земљорадник, рођен 1908. године у Штрбовцу код Беле Паланке. Из нишког логора изведен на Бубањ и стрељан 1943. године

- КАСУМОВИЋ Сулејмана ЈЕЛЕНКО, Ром, ковачки радник у Мокри код Беле Паланке, рођен 1890. године у Цариброду. Ухапшен од Бугара јануара 1943. године у Мокри приликом претреса терена и потере за четницима и одведен у нишки логор. Стрељан 24. фебруара 1943. године на Бубњу код Ниша.
- КРСТИЋ Живојина ВЛАСТИМИР, студент у Нишу, рођен 1924. године у селу Лесковик код Беле Паланке. Ухапшен од лесковачке фелдјандармерије априла 1943. године у Лесковцу као припадник четничког покрета Драже Михаиловића. Био је курир између Беле Паланке и Лесковца и припадник равногорске омладине. Из лесковачког затвора конфиниран у нишки логор и стрељан 7. јуна 1943. године на Бубњу код Ниша.
- КРСТИЋ Алексе МИЛУТИН, земљорадник, рођен 1883. године у Долцу код Беле Паланке. Према послератној пријави градском НОО, стрељан 1942. године на Бубњу код Ниша.
- КРСТИЋ Благоја ЈОВАН, земљорадник, рођен 1862. године у Шпају код Беле Паланке. Ухапшен од бугарске војске децембра 1941. године због скривене пушке у подруму. Погинуо 12. фебруара 1942. године приликом великог бекства логораша у Нишу.
- КРСТИЋ Никодија ТИХОМИР, земљорадник, рођен 1919. године у Букоровцу код Беле Паланке. Заробљен од СДС 1942. године као борац Сврљишког ПО и осуђен на смрт. Стрељан 8. септембра 1942. године на Бубњу код Ниша.
- ЛИЧИЋ Демира ИБРА, Ром, индустријски радник, рођен 1909. године у Моклишту код Беле Паланке. Ухапшен од Немаца 1942. године и спроведен у затвор Среског суда у Нишу где је умро 5. августа 1943. године.
- ЛИЧИЋ Османа ОСМАН, Ром, ковач, рођен 1908. године у Белој Паланци. Ухапшен јануара 1943. године и спроведен у логор као таоц. Стрељан 24. фебруара 1943. године на Бубњу код Ниша са великом групом нишких и алексиначких Рома.
- МИЛИЋ Јована ЂОРЂЕ, земљорадник, рођен 1919. године у Долцу код Беле Паланке. Био је припадник четника Косте Пећанца а потом је прешао у ЈВУО. Заробљен од бугарске војске августа 1943. године у Долцу и предат немачком логору у Нишу. Стрељан септембра 1943. године на Бубњу код Ниша.
- МИЛИЋ Николе ЖИВКО, земљорадник, рођен 1922. године у Долцу код Беле Паланке. Био је припадник четника Косте Пећанца а потом је прешао у ЈВУО. Заробљен од бугарске војске августа 1943. године у Долцу и предат немачком логору у Нишу. Стрељан септембра 1943. године на Бубњу код Ниша.
- МИЛИЋ Јована СЛОБОДАН, земљорадник, рођен 1918. године у Долцу

код Беле Паланке. Био је припадник четника Косте Пећанца а потом је прешао у ЈВУО. Заробљен од бугарске војске августа 1943. године у Долцу и предат немачком логору у Нишу. Стрељан септембра 1943. године на Бубњу код Ниша.

МИЛОШЕВИЋ Матије ТОДОР, земљорадник, рођен 1892. године у Горњем Рињу код Беле Паланке. Ухапшен од бугарске војске јуна 1942. године у Горњем Рињу због сарадње са партизанским одредима. Стрељан децембра 1942. године у кругу логора у Нишу. Име му је било истакнуто на излепљеним плакатима 29. децембра 1942. године.

МИТИЋ С ЈАЊА - ЉУПЧЕ, земљорадник из Моклишта, члан СКОЈ и борац Сврљишко-Нишавског одреда; Стрељан 17. октобра 1942. године на Бубњу код Ниша.

НИКОЛИЋ Ранђела БОРИВОЈЕ - МАНАС, бравар мостовске радионице у Нишу, рођен 1920. године у селу Црнче код Беле Паланке. Ухапшен од Специјалне полиције 28. јануара 1942. године у Нишу као активиста СКОЈ-а. Стрељан 10. марта 1942. године на Бубњу код Ниша

НИКОЛИЋ-МИЛАДИНОВИЋ Крсте БРАНКО-МИЛАДИН, земљорадник, рођен 1920. године у Моклишту код Беле Паланке. Заробљен од СДС 27 јула 1942. године између Витановца и Козје као борац Сврљишког ПО. Осуђен на смрт од Преког суда СДС у Нишу и предат немачком логору у циљу одмазде. Стрељан 17. октобра 1942. године на Бубњу код Ниша.

НИКОЛИЋ Александра РАДИСАВ, маневриста на железничкој станици у Нишу, рођен 6. септембра 1912. године у Глоговцу код Беле Паланке. Ухапшен од нишког Гестапоа 26. фебруара 1944. године у Глоговцу као припадник железничко-саботајне организације Драже Михаиловића. Био је главни курир између Ниша и Беле Паланке. Из нишког логора интерниран у концентрациони логор Маутхаузен где је убијен 3. децембра 1944. године у подлогору Гузен.

НИКОЛИЋ Војислава СВЕТОЗАР, трговачки помоћник, рођен 1922. године у Крупцу код Беле Паланке. Из нишког затвора конфиниран у логор на Бањици и стрељан 9. марта 1942. године.

НИКОЛИЋ Ђорђа ТИХОМИР - ВУК, земљорадник, рођен 1921. године у Буковцу код Беле Паланке, члан Партијског повереништва КПЈ за белопаланачки срез. Заробљен од СДС августа 1942. године као борац Сврљишког ПО. Осуђен на смрт од Преког суда СДС и предат немачком логору. Стрељан 8. септембра 1942. године на Бубњу код Ниша.

НИКШИЋ Абдулаха ЋАЗИМ, пописивач кола на железничкој станици у Белој Паланци, рођен 23. марта 1907. године у Новом Пазару. Ухапшен од нишког Гестапоа 23. фебруара 1944. године у Белој Паланци заједно са отправником возова Златомиром Илићем

као припадник железничке организације Драже Михаиловића – саботерско-диверзантска група „Гордон“. Из нишког логора интерниран на принудни рад у концентрациони логор Маутхаузен где је умро од глади априла 1945. године.

ПЕЈЧИЋ Никодија ВЛАДИСЛАВ - Влајко, земљорадник, рођен 1921. године у селу Космовац код Беле Паланке. Крајем јула доведена је у Казнени завод читава месна десетина из Космовца, док је Влајко Пејчић предат немачком логору. Према послератној пријави породице, из нишког логора интерниран је на принудни рад у Немачку где је нестао (престао да се јавља) после 5. маја 1944. године.

ПЕНИЋ Дамњана МИЛАН, индустријски радник у Нишу, рођен 1891. године у Моклишту код Беле Паланке. Стрелан 1942. године на Бубњу код Ниша.

ПЕТКОВИЋ Петра ЉУБОМИР - КРУМ, земљорадник, рођен 1924. године у Моклишту код Беле Паланке. Био је борац Сврљишког ПО. Заробљен је од СДС августа 1942. године у Моклишту где се лечио од уједа змије. Осуђен на смрт од Преког суда СДС и предат немачком логору. Стрелан 17. октобра 1942. године на Бубњу код Ниша.

РАДЕНКОВИЋ Д. СВЕТИСЛАВ - СИБИРСКИ из Букуровца код Беле Паланке, напредни омладинац и ученик пољопривредне школе, стрелан је 8. септембра 1942. на Бубњу. Светислава Раденковића - Сибирског рањеног су предали Немцима сарадници окупатора из Гулијана, а бугарска казнена експедиција му је спалила кућу.

РАЛИЋ Селима НИКОЛА, земљорадник, рођен 1894. године у селу Козја код Беле Паланке. Пре рата издвајао казну у нишком Казненом заводу. Стрелан 16. фебруара 1942. године на Бубњу код Ниша.

РАНЂЕЛОВИЋ Милана ИЛИЈА, земљорадник, рођен 1912. године у Доњем Рињу код Беле Паланке. Ухапшен од бугарске војске јуна 1942. године у Доњем Рињу као сарадник Сврљишког ПО (запаљена му је кућа). Предат немачком логору у Нишу и стрелан 15. децембра 1942. године на Бубњу код Ниша.

РИСТИЋ Стоиљка ЈОВАН - ИВКО, земљорадник у Новом Селу код Беле Паланке (живео као призећен), рођен 1892. године у Космовцу код Беле Паланке. Ухапшен од бугарске војске децембра 1941. године у Новом Селу због скривања пушака и муниције које је покупио када се краљевска војска повлачила у априлу 1941. године. Из затвора у Белој Паланци конфиниран у нишки логор где је погинуо 12. фебруара 1942. године приликом великог бекства.

СИМИЋ Ноке ТАСА, земљорадник, рођен 1899. године у Мирановцу код Беле Паланке. Ухапшен од Бугара марта 1942. године у Мирановцу као сарадник Сврљишког ПО и спроведен у логор. Стрелан 20. маја 1942. године на Бубњу код Ниша.

- СПАСИЋ Никодија СТАНИСЛАВ, земљорадник, рођен 1907. године у Горњој Коритници код Беле Паланке. Из нишког логора изведен на Бубањ и стрељан 11. новембра 1943. године.
- СТОЈАНКОВИЋ Ђорђа ДРАГОМИР, пописивач кола на железничкој станици у Белој Паланци, рођен 7. маја 1926. године у Белој Паланци. Ухапшен од нишког Гестапоа 19. марта 1944. године заједно са магационерима Живојином Стојановићем и Вукадином Живковићем на железничкој станици у Белој Паланци као припадник железничке организације Драже Михаиловића. Из нишког логора интерниран на принудни рад у КЛ Маутхаузен где је умро априла 1945. године.
- СТОЈАНОВИЋ Војислава БУДИМИР, земљорадник, рођен 1924. године у Топоници код Беле Паланке. Заробљен је у своме селу када се вратио из одреда. Стрељан новембра 1942. године на Бубњу код Ниша.
- ТОШИЋ КРСТА - ЈОВА, правник, рођен 1904. године у селу Моклиште код Беле Паланке. Ухапшен од српских жандарма 10. марта 1943. године у Белој Паланци као партизански сарадник. Стрељан 1943. године на Бубњу код Ниша.
- ТОШИЋ Ћире МИРКО, земљорадник, рођен 1891. године у Шљивовику код Беле Паланке. Пре рата издржавао казну у нишком Казненом заводу. Стрељан 16. фебруара 1942. године на Бубњу код Ниша.
- ЋИРИЋ Антона ЖИВОЈИН, земљорадник у Дивљани код Беле Паланке, рођен 1911. године у Доњој Коритници код Беле Паланке. Стрељан 15. октобра 1942. године на Бубњу код Ниша.
- ЦВЕТКОВИЋ Саве ДРАГОМИР - ШИЛЕ, кројачки радник, члан СКОЈ и борац Сврљишког ПО, рођен је 1914. године у Белој Паланци. Ухапшен од СДС 4. августа 1942. године у Дражеву код зета, где се лечио од рана. Осуђен на смрт од стране Преког суда СДС и предат немачком логору као таоц за одмазду. Стрељан је 8. септембра 1942. године на Бубњу неколико дана по довођењу у Ниш, а онда је из затвора пуштена његова мајка..
- ЦВЕТКОВИЋ Стојана ЈОВАН, земљорадник, рођен 1912. године у Горњој Коритници код Беле Паланке. Из нишког логора изведен на Бубањ и стрељан 1942. године.
- ЦВЕТКОВИЋ Витана ПЕТАР, земљорадник, рођен 1905. године у Вргудинцу код Беле Паланке. Из нишког логора изведен на Бубањ и стрељан 1943. године.

ПРИЛОЗИ

Слика бр.1: Логор смрти на Црвеном крсту, данас „Меморијални центар 12. фебруар“

Слика бр. 2: Унутрашњост логора: једна од великих соба у приземљу и ћелије у поткровљу

Слика бр. 3: Хапшење и одвођење Јевреја, Рома, комуниста, припадника ЈВУО.
фото: YT/prinscreen “Priča o slobodi”.

Слика бр. 4: Група ратних заробљеника Југословенске војске, на лечењу, премештена из логора Црвени крст у дворишту хируршког одељења Војне болнице у Нишу под будним оком немачког стражара

Слика бр.5: Немачки официри из Фелдкомандантуре 809 Ниш на челу са пуковником Феном (у средини) из 1. брдске дивизије у Нишу 1944. године.
(НмН, инв.бр.66)

Слика бр. 6: Бугарски војници чувају жене таоце пред стрељање. Србија 1942

Слика бр7: Стрељање таоца на брду Бубањ.

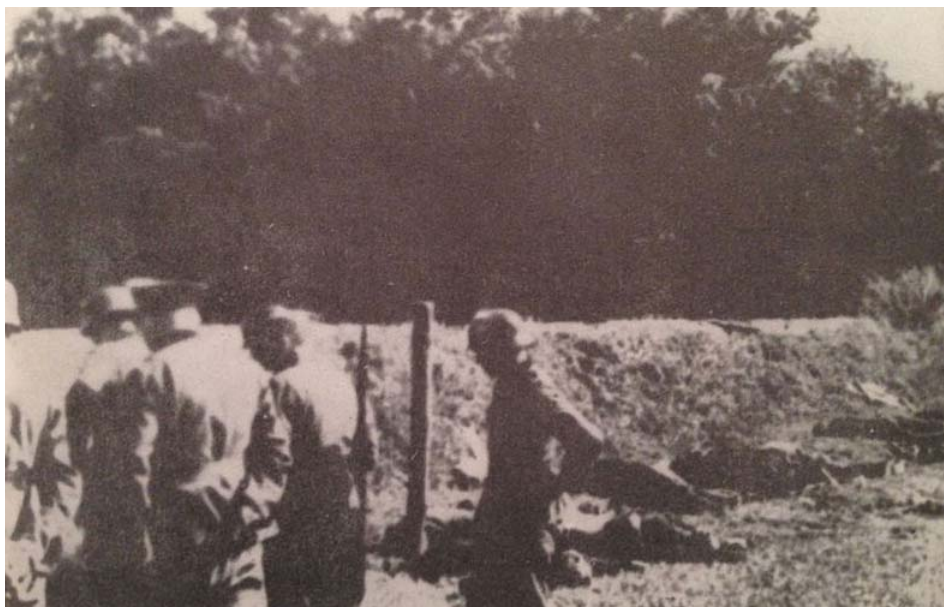

Слика бр.8: Масовно стрелјање родољуба на Делиском Вису код Ниша од стране бугарског окупатора 1942. године.

Извор= Музеј Историје Југославије, Инв.бр. 15023.
https://sh.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Streljanje_Ni%C5%A1.jpg

Слика бр.9: Немци стрелјају логораше, из Логора Црвени крст на брду Бубањ код Ниша.

https://sr.wikipedia.org/wiki/Датотека:Streljanje_na_Bubnju.jpg

Слика бр.10: Стрељање заточеника из немачког логора Црвени крст.
Извор: <http://logorcrvenikrst.wikidot.com/kvislinski-zatvor>

Слика бр.11: Управна зграда Специјалне полиције у Нишу Душанова улица бр. 52

Слика бр.12: Ратни злочинци пред судом у Београду 30. октобар 1949. године: Никола Губарев, Светозар Вујковић и Бошко Бећаревић. Сви су осуђени на смрт вешањем као ратни злочинци због службе Гестапоу, мучења и убијања ухапшених родољуба.

Извор:https://sh.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Sudenje_Nikola_Gubarev,_Svetozar_Vujković_i_Boško_Bećarević.jpg

Слика бр.13: Спомен парк Бубањ, подигнут у знак сећања на 10.000 стрељаних затвореника из логора Црвени Крст. Свака од три песнице је различите величине и оне представљају симбол мушке, женске и деčје руке, које пркосе непријатељу, због тога што су стрељане и читаве породице.

Одабрана литература

- Ашковић, М., Маринковић, Б., Петровић, Љ. (1979). У логорима у Северној Норвешкој. Издавач Српска књижевна задруга. 447 страна.
<http://www.rasen.rs/2016/09/srpski-logori-logori-za-srbe-logori-smrti-u-severnoj-norveskoj/#.W7KG8vmxU1Y>
- https://sr.wikipedia.org/sr/Сврљишко-нишавски_партизански_одред
- Маринковић Г. (2003). Бабин Кал. Библиотека Хронике села, изд. Музеј понишавља Пирот и Културно-просветна заједница Републике Србије, Београд. 519 страна.
- Маринковић Г. (2016). Два угледна Гламца-отац и син: Живојин и Јован Нешић. Белопаланачки зборник, 12, стр.181-192.
- Мирчетић Драгољуб Ж. и Велимир Костић, Сврљишко-нишавски партизански одред, Општински одбор СУБНОР-а Ниш и Издавачка установа »Градина«, Ниш, (1978).
- Милентијевић Зоран (1974). Интернирци југоисточне Србије у Норвешкој, „Народни музеј Ниш”, Ниш.
- Милентијевић Зоран (1986). Логор Црвени крст. Народни музеј Ниш, Ниш.
- Миловановић М. Мирослав, (1983). Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу. „Институт за савремену историју-Општински одбор Субнор Ниша-ИРО-Народна Књига”, Ниш-Београд.
- Озимић, Н., Динчић, А., Груден-Милентијевић, И., Симовић Б., Митић, И. (2014). Жртве лагер Ниша (1941.-1944.). Издавачи: Бојана Симовић, Славиша Поповић, Владица Манић, Ниш. страна 582.
<http://narodnimuzejnis.rs/wp-content/uploads/2015/07/ZRTVE-LAGERA-NIS.pdf>
- Озимић Н. Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије- Том I, књига 21.- Том XII, књига 1-4.- Том XIV, књига 1-4. Народни музеј Ниш, Издавач Народни музеј Ниш.
- Озимић Н., Динчић. А. 2014. Припадници Југословенске војске у отаџбини у нацистичком логору на Црвеном крсту (1941-1944). https://www.academia.edu/9388207/N_Ozimić_A_Dinčić_Pripadnici_Jugoslovenske_vojske_u_otadžbini_u_nacističkom_logoru_na_Crvenom_krstu_1941_1944_
https://sr.wikipedia.org/sr/Сврљишко-нишавски_партизански_одред
- Маринковић Г. (2003). Бабин Кал. Библиотека Хронике села, изд. Музеј понишавља Пирот и Културно-просветна заједница Републике Србије, Београд. 519 страна.
- Маринковић Г. (2016). Два угледна Гламца-отац и син: Живојин и Јован Нешић. Белопаланачки зборник, 12, стр.181-192.
- Мирчетић Драгољуб Ж. и Велимир Костић, Сврљишко-нишавски партизански одред, Општински одбор СУБНОР-а Ниш и Издавачка

установа »Градина«, Ниш, (1978).

Ђурђевић Лола Калац и Маринковић Градимир (2019). Белопаланчани у немачким логорима на северу Норвешке од 1942.-1945. године. Белопаланачки зборник, 15, 83-140.

Последња хапшења, интернирања и стрељања. <http://logorcrvenikrst.wikidot.com/poslednja-hapsenja-interniranja-i-streljanja>

Драгољуб Ж. Мирчетић, „Аћимовићева офанзива у јужној Србији (2. јул-август 1942. године)“, Лесковачки зборник, XIX, 1979, стр. 53–72.

<http://logorcrvenikrst.wikidot.com/knjiga-logor-crveni-krst>.

Александар Динчић (2013.). Специјална полиција против четничког – равногорског покрета. <http://www.pogledi.rs/specijalna-policija-protiv-cetnika/>

Милован Писари 2014. Страдање рома у Србији за време холокауста.

Београд, издавач Форум за примењену историју, Београд. https://www.cpi.rs/media/publications/Stradanje_Roma_u_Srbiji_za_vreme_Holokausta.pdf

Златић Јован, 1990. Страдање Јевреја и Цигана у Нишу 1941-1943, Nissa, 3-4/ стр. 87-94. http://www.znaci.net/00001/244_7.pdf

Бранислав Божовић. Специјална полиција и страдање јевреја у окупираном Београду 1941-1944. <http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/id/406/jim0802branislavbozovicspecijalnapolicija.pdf>

Стратиште на Бубњу: https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Стратиште_на_Бубњу
Бугарска војска у Југославији 1941—1945. Б. Митровски, В. Глишић, Т. Ристовски. http://macedonia.kroraina.com/bvj/bvj_1.htm#5_2

Квислиншки затвори: <http://logorcrvenikrst.wikidot.com/kvislinski-zatvori>

Lola Đurđević
Belgrade

DETAINEES FROM BELA PALANKA IN THE GERMAN
CONCENTRATION CAMP "RED CROSS" SHOT ON THE HILL BUBANJ
IN NIŠ (1942-1944)

Summary

From the German Red Cross concentration camp, 53 people from Bela Palanka were shot on Bujanj Hill, the hill of death. They arrested and killed our people on the spot or took them to the camp: Ljotić's military formation under the command of Nedić's government, the Serbian gendarmerie, bulgarians, germans, special police, Kosta Pećanac's chetniks, the gendarmerie, the Niš Gestapo. Among the victims were communists, partisan detachment fighters and chetniks who did not reconcile with the occupation, but fought against the german soldiers. Enemies arrested the roma and sent them to the camp without any guilt. Most of the people from Bela Palanka were shot during 1942 and 1943, and only a few in 1944. The two died in 1945 in the Mauthausen concentration camp. Almost half of the victims were from Bela Palanka and Moklište.

Key words: German Red Cross Concentration Camp in Niš, Bujanj, Hill of Death, Detainees from Bela Palanka, The Gestapo, The Second World War.

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

ПРИЧЕ ИЗ БЕЛОПАЛАНЧКОГ БУЦАКА
(Други део)

Током проучавања прошлости северног дела белобелопаланачког краја аутор овог прилога је водио теренске записе у разговору са великим бројем људи из више села. Део тих записа, сабран је, обрађен и објављен у претходном броју *Зборника*, а овде се доноси други део.

Наслов чланка није сасвим адекватан јер садржи и приче из села која не припадају Белопаланачком Буцаку у целини. Такође, овде се не ради о класичним причама већ о разним приповедним облицима, казивањима, сећањима и коментарима о разним појавама и догађајима међу којима има и трагичних и комичних, трагикомичних, а неки су и анегдотског карактера.

Неке од ових прича дуго су се преносиле од једног до другог, с генерације на генерацију, и, као што бива са усменим предањима, њима су временом додавани нови садржаји, неки првобитни детаљи су изостављани или су, помешани са неким сличним догађајем, добијали сасвим други обрт. Овде су забележене само неке варијанте тих прича, најчешће састављене од фрагмената из разговора са више казивача уз неопходна појашњења и допуне ради успостављања целине.

Сврха ових написа је да се представи бар једна страна духовног живота овога краја и покаже да народ Буцака није био само нем и пасивани објекат преживљавања, већ и радознао посматрач живота, који је размишљао о свету и околини која га окружује и коментарисао на себи својствен начин. То је и логично пошто су људи стално били у непосредном контакту са природом и што су се морали или прилагођавати или борити се са њом и користити је за своје потребе. Земља – обрадива и она остала, иако плитка, посна, подложна ерозијама и тешка за обраду, због суштинског значаја за живот и опстанак људи, била је предмет многих прича, као када се радило о споровима око међа, сеоских утрина, око испаше за стоку и коришћења воде. Коментарисани су и међусобни односи људи, проблеми који су се јављали и како су решавани, а такође и догађаји из турског периода и из ратне прошлости наше земље, који нису заобилазили ни овај крај.

Већина прича даје се у дијалекту, углавном онако како се говорило и како се још увек говори у овом крају, па се на тај начин може стећи и представа о карактеристикама тог говора. Ти дијалекатски текстови су, у већини, акценатовани. Тумачење непознатих речи се овде не даје јер се оне

могу лако схватити у контексту.

У овом делу збирке унете су приче које су настале на основу казивања следећих људи: Николете Маринковић (1910.) и Светомира Минчића (1918.) из Бабиног Кала; Витомира Петровића (1927.), из Горње Гламе; Андре и Маринка Ђорђевића (1941.), Светислава Петковића (1930.) и Стратимира Петковића из Доње Гламе; Добрисава Митића (1920.), из Витановца; Јована Петковића (1933.), из Козје; Стратимира Николића (1925.), из Мирановца; Воје Младеновића (1915.) и Александра Тричковића (1936.), из Пајежа.

Нејинско злато

У време Карађорђевог устанка у сврљишком селу Перишу живела је породица Митровић. Устанак је 1805. године захватио и овај крај, па су устаници од Сврљига преко Пандирала често продирали ка нишавској долини, према Пироту и Паланци. Гога Митровић, из Периша, више пута је са једним устаничким одредом прелазио Бабину главу ради извиђања праваца ка Ак Паланци. Једном приликом склањајући се са пута од Турака, нашао се у долини Љубатовачког потока, у Гајбуци, и провео тамо читав дан да би се током ноћи вратио својима. Тај дан му се дубоко урезао у сећање. Нашао се на невеликом нешто заравњеном простору на коме је било и шума, и њива са заруделим житом, више винограда, доста трешања, вишања и другог воћа. Чуо се цвркулт и пој птица, чуо је жуборење потока, па се кришом спуштао да се напије хладне воде. Када се вратио у Периш више пута је причао својима о том месту престављајући га као један мали рај на земљи. Неко му је рекао да Гајбуца значи – родна долина.

Устанак је угушен, Турци су опет дошли и опустошили цео крај, па су многе године пролазиле у ишчекивању и нади да дође слобода и за овај део Србије.

Гога Митровић је већ остарио, а стасао је његов син Неја. Отац му је нашао место да буде слуга у једном хану код Сврљига.

Једне вечери те године у хан код Сврљига сврате три Турчина да преноће и одморе се да би сутрадан продужили пут.

Неја је послуживао Турцима јело и пиће, носио њихове ствари, хранио им коње. Учинило му се да су некакви трговци. Вечера уз пиће и разговор продужила се у ноћ. Турци су разговарали о свачему. Помињали су Видин, стоку, со и друге ствари. Али кад је неко у том разговору поменуо Периш, Неја се сав претворио у уво. Он се непрекидно мувао око Турака доливајући вино час једном час другом. Његово узбуђење је постајало све веће када је разабрао да се један од њих хвали како су негде изнад Периша ухватили хајдука, како су га мучили и сазнали од њега где је хајдучка дружина сакрила благо које су опљачкали од Турака. Запамтио је да је закопано испод корења велике букве у шуми, у некој Снежној долини изнад Периша, где

има јак кладенац добре воде.

- Чим завршим посао у Видину, кренућу да тражим то место - говорио је Турчин.

Сутрадан су Турци наставили пут, а Неја је замолио ханџију да оде на виђење код својих у Перишу. Отац Нејин, Гога, нађе се у чуду кад виде сина, а кад му овај рече да неће више да буде слуга веома се разљути и запрети му да ће га дати за говедара ако се не врати у хан. Неја је радо прихватио да буде говедар. Знао је да се стока напасала баш близу оног места које су Турци помињали говорећи о злату.

Много времена, док су говеда пладновала, Неја је провео претражујући места за које је сматрао да одговарају причи Турака. Другим чобанима говорио је да иде да тражи згодно дрво за рало и за руду за кола. Загледао је сваку букву.

- Од гране не видиш небо, под теј буће не може кап кише да падне – сећао се Неја Турчинових речи. Копао је Неја на неколико места и ништа. Поново је враћао земљу и заравњавао место лишћем. Најзад је поред једне букве крамп ударио у чврст камен. “Удри лево, идри десно – дзвни.” Мало помало открила се велика камена плоча, тешка за једног човека и да је помери а камо ли да је подигне. Подметао је трнакоп, ломио држаље, правио ново, дуже, правио и подметао прљеве док се плоча није мало померила. Видео је Неја да се тај посао не може завршити у једном дану. Набацио би нешто земље па затим лишће и с нестрпљењем чекао следећи дан. Уз много напора, зноја и псовки промрмљаих кроз стисиснуте зуби, Неја је попридигао један крај плоче и учинило му се да тамо испод ње има нечега. Могао би некако да досегне руком, али се бојао да плоча не склизне и притисне му руку. Подметнуо је повеће, чврсто камење испод подигнутог дела плоче и одлучио се да направи подкоп према средини плоче.

- Можда се у ову јазбину што копам нешто и нађе – мислио је Неја, кад удари у нешто што пропрати некакав метални звук. Он се прекрсти. - Дај боже да ми мука не буде узалудна. - Тај тупи метални звук даде му нову снагу и он убрзо схвати да је испод плоче један повећи бакрач.

Притиснут плочом и земљом бакрач се није дао лако извадити. Али, Неја није мислио ни на умор ни тешкоће, Копао је, гребао прстима, вукао док га најзад не извуче. Преко бакрача били су већ натрунули бисаси. А кад њих одбаци виде да је бакрач до преко половине напуњен златним дукатима и разним накитом.

Док је извлачио казан имао је већ план. Исте вечери послао је поруку оцу. - Одма доведи колесарће горе код кладенац. Сабрал сам дубари да ји превеземо дом за зиму. -

Чекајући да му стигне отац мислио је и о томе шта да ради са толиким златом. Како један сиромашак да одједном има толико пара. - Мора да је украо - рећи ће неко. - Ма убио је неког и опљачкао га – рећи ће други.

И ко зна шта све може да буде. Треба негде даље да почне све испочетка. Сећао се и оне очеве приче: - Тај Гајбуца – то је рај. -

Кад је отац стигао, довео га је до места где је закопао котао.

- Па где су ти, бре, дубари? - пита отац. - Слушај, тато, - рекао је Неја. - Ово што ћу да ти кажем и што чеш да видиш има да си знамо само ти и ја. Закуни се... Е, тако... Дај ми с'г твоју шубару... Отац се чуди али скиде шубару... Неја се сагне, открије бакрач и напуни му шубару - Еве ти овај шубара – погледај! Тој сам ти спечалил с говеда овде у планин. Има да имаш док си жив. И да ћутиш. А ово остало, - он му показа на бакрач - тој је за мене. Да натоваримо овој, па одозгор че дубари. И њи сам навадил, - па у нашу шуму доле изнад село.

Успут ка селу Неја се распитивао да му отац тачно објасни где је тај мали рај о којем му је много пута причао.

Пошто су сакрили злато у шуми близу куће, Неја се упутио преко Бабине главе до Гламе, па у Гајбуцу – тамо како му је објаснио отац. У Родној долини је заиста било родило. Допало му се. И жито и воће и грожђе... Све је онако како му је отац причао... Радили су чивчије – боси, поцепани... Рекли су му да је то чифличко имање Али-бега из Мирановца, који држи многе добре парцеле, шуме, ливаде, воденице... У овом крају а и с оне стране Нишаве...

У Мирановачкој кули Неја је нашао бега и понудио му да купи земљу у Гајбуци.

- То имање има доста да те кошта, влаше. Имаш ли ти те паре? - питао је строго.

- Бил сам там, беже - спремно је одговорио Неја. - Место је добро, али земља је пескуљава, настрањичава, вода има ју снесе у поток, ако се не брани. Ал' за бољу ја немам паре. За ову мислим да чу да најдем. Еве, ако се погодимо ја ти одма давам капару - и стави један смотуљак на сто испред бега. - А кад ми извадиш тапију и добијем ју у руће – одма ти исплаћујем све.-

Турчин је био у неким дуговима, па кад зачу познати звекет метала у Нејином смотуљку, није се много премишљао ни ценкао.

У зиму, негде пред Божић, све је било сређено.

Током те зиме, бар једном недељно, Неја је одлазио из Периша у Гајбуцу. То је доба године када се снегом завејаним путевима и пољем мало ко кретао, па је Неја ретко кад неког сретао. Идући, гледао је далеко напред, околу, а и освртао се, и кад би видео неког, посебно Туреке, на време се склањао у шуму, јаругу, жбуње и чекао док прођу. Ишао је обучен у дроњке, поцепаних опанака, понекад и бос, необријан. Изгледао је јадно и бедно – сиротиња, па нико није ни обраћао посебну пажњу на њега. На леђима је носио пртени дачић набијен мешаним брашном, а у брашну, у средини, увек је стављао по једну кесу дуката. Носио је и секирицу са дугим држаљем и

њиме се подупирао у ходу. Преко рамена имао смотан конопчић.

На имању, у Гајбуци, Неја је изабрао место за кућу, за стоку, гумно, одлучио где ће шта да сеје и сади. Али прво је нашао сигурно место где ће сакрити злато. И то не једно већ три места. И кад год би дошао остављао је кесе са дукатима на тим местима. Одмах је направио и сточарску колибицу, да би могао да преноћи, добро је покрио грањем, и стално је дограђивао и проширивао.

У пролеће, Неја је купио нова кола, волове, коња, тридесетак брави ситне стоке, потоварио најнужније ствари и преселио се у Гајбуцу. Године су биле родне, а он је вредно радио и напредак је био приметан свима који су туда пролазили.

Већ на самом почетку, а и много пута касније, Неји су постављали питање, како тако брзо успева да се закући и запати толико стоке. Увек је било нагађања: - Ма, мора да си ти донел нећи капитал из Периш, не мож' баш од ништа да оволко створиш. -

Неја, никад није одрицао. Говорио је. - Па, донел сам нешто, нејé да несам. Служил сам у ан, печалил сам, чувал. Ал' не може, бре, тој да траје вечно. Ништа нема без работу. Што сам имал тој сам потрошил и да не работим, зар би могао да имам. -

Када је Неја остарио и предао домаћинство сину Ђорђу, бивало је да се понекад расприча о тим кесама дуката и то његово казивање често је личило као да разговара сам са собом, као да некоме али и себи самом објашњава шта је све доживљавао и преживљавао.

- Народ мисли само на тој да је злато богатство. Да не работиш – само да уживаш. А, нејé текá... Јес', боље је да га имаш него да немаш. Али злато ти је и голém терет, големá брига. Злато – тој су ти големí страови. Да га не истрóвиш, да ти га нећí не отне, да те за њега не убију. Јел' злато ти је многостранасто. Мож'да се коти ако си паметан и у нештó корисно га претвориш, ал' мож' и зачас да се измигóљи...Од њега мож' добро да се живи, ал' мож' и у смрт да те наkáра. И да ви кажем – неје, бре, злато за свакога... -

Много се причало по селу, па и околини, како су хајдуци долазили да га опљачкају, како је он успео да се извуче из куће и побегне, и како је мучена његова жена да каже где је злато.

- Ма, каквí, бре, ајдúци!? Тој су Турци протурíли и подтурили да су били кобајаги ајдúци, да заварају народ и да код народ омрзну ајдуци. Нема по ајдúци од Турци, слушајте што ви ја казúјем... Турци су тој били, неје ајдуци. И тој овија наши. Амзи-ага. Договорил се с нећи башибозук, јел' с онија Черкези што се доселили доле у Црвену Реку, у Глоговац ли... Ма, турско масло. Ене, на Амзи-агу неје доста што ни óте земљу, ене онам што се с'г зове Амзин-дел, - све је било наше – Неинско. Него и да му покóсиш и óжњеш и овршеш и да му возиш жито с кола у Паланку. Не мож'ти од

њи да најдеш заветрину... Све намиришу. Псета су ти тој. Амзи ага тој неје човек, тој је ти је змија од човека. Малко, малко, те ти га његов поклисár ..? - Газда Нејо, прати ме ага да му дадеш једно јагње, па рече да че се после намирите. А тој после никад неје дошлó. Јел', друђи пут: „Газда Нејо, иде ага из Чифлик преко Љубатовицу, па че ти сврне на вечеру, немóј да се обрукаш...“ И све текá. Знам ја, слушајте ви мен.

- А женá, знала ли је жена за златóто, јел' неје? – било је неизбежно питање.

- Да су је мучили – мучили су ју крвничћи, све им там на свет - причао је Неја своју птичу. - И бијење и чупáње косу и ритáње с нође где стигну. А онá се упрла и само мрдáла с уста: „Не знам, ништа ја не знам.“ Ништа друго неје причáла... А изнад огњиште виселе вериђе. Како у сваку ижу. А они наврљају у огњиште суварђе, огањ се разгори, вериђе се напечу, а њу уз огњиште. – „Е, с'г че видимо знајеш ли где су дукати, је' не знајеш.“ Па двојица откаче вериђе, па њој на шију. Коса засмуди, горелштина засмрди, она вриска, отима се, а не мож' да се огне... Јед'н Турчин ока: „Казуј, курво!“ Друђи ока: „Мотај око грло“ ... Она кркља, онесвести се, скљока се ... -

- Окање и вриска дооди и до мен, онам преко рóвину, на бабинокалску страну, где сам се скутáл. И ја не мого више да издржим од жал и опалим из кубуру. Кад су чули кубуру и њи уватил зорт, а мислили си, ваљада, и да је баба умрла, па они доватили што је било под руку и одјурили с коњи низ потóк, к'м Љубатовицу.. Ете, тека... -

- Па, женá ти, знала ли је где су дукатити? – поново би питали Неју.

- Е, тој ја никад нема да прежалим, ни сам на себ' да опростим. А и бог има да ме казни, и ако че, и тако и требе – заслужи́л сам. Женá је знала само за једно место где су дукати. А имал сам ји, и кутáл сам ји на три места – тој знајете... И што ја на жену не реко: „Ако, не дај боже, дојду нећи да плъчкају и питу́ју за злато, ако дојде до 'стани-пани', да је глава у питању. Казуј! Казуј, спасавај главу! Што вој тој не реко? Што ју тој не научи?“

Јербо, кад сам кутáл златóто на три места ја сам и на тој мислел. Да, ако баш запне, да кажем за једно место, да сачувам главу, а и да не изгубим све. А на њу тој нес'м рек'л... Не научи ју... Нек ми бог суди... А она је знала за једно место и ћутáла. Били ју, скубли вој косу, ритáli ју, а она ћутáла. Пекли ју, а она ћутáла. И тај слабачка женица, спечена од бригу за децу и од работе, испаде појака од мене мужа, испаде тврда ко камен, испаде по́човек од мнођи нас – мужје... Бог да вој душу прости. -

- Ана остаде жива. А остаде вој и ружна белега, смежурена кожа, около шију. Испод шамију ретко је кој видел туј њóјну муку. Само је њу болело и мен је болело тој место кад год се види. И неје много прошлó по тој – и умре јадна. Бог да вој душу прости. -

Докле је трајало нејинско злато – то се не зна. После Неје старешина куће је био Ђорђе, а после његови синови: Неја - млађи и Јосиф поделише

се и преселише; један у Горњу, други у Доњу Гламу. Мора бити да им је остало нешто од дедовине и очевине када су били у стању да за кратко време покупују доста њива, шума и ливада све до Влашког дола и да држе понајвише стоке. И Јованче, после њих, који је био „нај-газда“ у Глами и познати трговац стоком, млеком и качкаваљем, сигурно није почео баш од нуле. Зна се и то да газда Јованча није био познат само по смислу за трговину, већ и по томе што није жалио новац када су жене биле у питању. Колико је на њих потрошено нејинског злата, то сигурно ни газда Јованче није знао.

Даље се не може ништа поуздано рећи. Углавном, од једне куће у Гајбуци, после стотинак година у Глами је било пет нејинских кућа: две у Горњој и три у Доњој Глами. И данас у Глами живе три нејинска домаћинства. Ако не злато, од Неје је сигурно до данас остао назив фамилије - Нејинци, од Ђорђа презиме – Ђорђевић, које сви у фамилији носе, а од првог кућишта у Гајбуци – породични надимак – Гајбуџанци. Нејинци-Гајбуџанци!

Бежанија

Од тридесетак гламских фамилија само за једну је остао назив по једној жени. Позната је као баба-Д'нка. А фамилија – Д'ншинци.

Баба Д'нка из Доње Гламе је дуго живела и много што-шта „преко главу претурила“. Причала је, поред осталог, како су они из Гламе и околних села више пута бежали пред Турцима. Бежало се после сваке буне и размирице. Најчешће се бежало поред Силугате ка Гулијанској планини, па су преко сврљишких села и Соко Бање стизали чак до моравске долине. Неки од њих се из тих бежанија нису ни враћали, већ су се населили око Параћина и у другим местима поред Мораве.

У Првом српско-турском рату, после пораза српске војске, 1876. године, за становнике белопаланачког краја и Буџака настала је једна од највећих бежанија. У паници, испред војске, са војском и иза ње почела је бежанија са тешким, трагичним последицама. У наступању Турци и Черкези су починили гнусна зверстава, убијали децу, палили села и имања, одводили људе у ропство.

Било је лето – пред жетву. Престарела баба Данка је тада рекла:

- Ја с'г одовде нигде не мрдам. А и не могу више. Нејé ми једно бежање било... Овде сам се родила и овде има да ка'пем. Па, каквó ми буде. А ви, беж'те, склањајте главе и чувајте се. Че даде бог да се пà врнете. -

- И све што је у Гламу могло да оди, и љуђи и стока и псета, све је кренуло да бежи уз Габар, и Папрат, и Карловци, па преко Силугату у рињско и гулијанско, и даље бог те пит'л куде - док нећи несудигли у Мораву. Само да побегну од Турци... -

Тако су се Гламци сећали тог времена.

А те исте године баба Јелена Живић, из Козје, кренула је са осталима у бежанију, па је касније причала:

- Бежали смо низа Србију оди Турци. Све, и љуђи и стока и деца, само да се спаси глава. Мене си моја јадна мати у љуљћу носила... А Турци по нас. А на једну жену се бебе разрове... А мужји окају: Умири га, бре, све му на свет, че чују Турци и сви че изђинемо...! А она му, сиромá, на детето стискаáла, стиска́ла уста да не ровé, да не чују Турци, па че ји најду и че ји све побију. Бегáла стиска́ла, бегáла стиска́ла, па кад негдé застану́ла, а оно вој бебéто умрлó, у њојне руће се угушíло. -

Те године пострадало је или је напустило села северобелопаланачког краја много људи и породица. У Козји је до данашњих дана остало још једно сећање на то време.

- Од фамилију Петровци сви су избéгли из селó преди Турци. Три Петрова сина: Мита, Цветко и Илија, са жене и с децу. И са све стоку: стотину овце и козе, говеда, магаретија, свиње, псета – све што је могло да оди – све терáли преко Гулијанску планину и преко границу - у Србију. Ч'к су до Јагодину били стигли.-

Књажевачка војска је на Пандиралу и Доброславици заузела положаје за одбрану са циљем да ту брани границу Кнежевине Србије. Испред њих су горела села Буцака: Витановац, Мирановац, Пајеж, Козја. Ипак, после вишедневних борби ослабљена одбрана није могла да задржи своје положаје и одступила је ка Тресibaби. Турци су заузели и Тресibaбу, Књажвац, па и Зајечар.

После извесног времена склопљено је крхко примирје, па су у позну јесен неки становници почели да се враћају у села. А села су била спаљена.

- Протутњали су Черкези, све живо су посекали, све поарáli... – говорили су ретки сведоци.

Било је и оних који су се склонили у збегове и разна склоништа, где су чекали да се ситуација смири. Деда Величко из Витановца причао је да су из Пирота били послати свештеници да иду од села до села и да са брда вичу:

- Почуј народе, вратите се у своје куће и предајте се. Цар је свима опростио! -

Многи су сумњали да је то истина и дуго се колебали. Међутим, њих је у збеговима затекла кишовита јесен и хладна зима, а појавила се и глад, јер је летина пропала. А у збеговима су се хранили само качамаком и скробом од измешаних житарица, и друго што се нашло у шуми. Прво су се враћали старци и бабе, па постепено и други. А кад су се вратили имали су шта да виде.

- Остáле само три нагореле куће у Витановац. Све остало, и куће и кошáре, и амбари, плевње – све претворено у пепел. Све опљачкано. У Бабин Кал је само скоћинска кочина остала читава. -

Петровци су у Козји, затекли само згаришта и на месту где је био амбар још је помало димило нагорело жито. Слично је било и у другим попаљеним селима.

Кад су се Д'ншинци вратили из бежаније у Доњу Гламу, поред пепелишта њихове куће, на једном нагорелом трну, од баба Д'нке су нашли само комад лобање са окрвављеном кожом и њеном седом косом.

Била је то последња бежанија пред Турцима. Већ крајем следеће, 1877. и почетком 1878. године Турци су протерани и овај крај је дочекао слободу.

Милутин се повампирил

Милутин Петковић – Д'ншин, био је мобилисан 1912. године као и десетина других сељака. То је био Први балкански рат, када су Турци коначно протерани са југа Србије, Косова и из Македоније. Милутин је ратовао у Трећем пешадијском пуку – пиротском и с њим прошао и Кумановску и Битољску битку 1912., а 1913. године нашао се на Брегалници. Е, то је већ био Други балкански рат. Са Бугарима.

Милутин је причао о жестоким борбама, када се често ишло на нож, на бајонет, прса у прса.

- Биле су там кржаве борбе, све му насвет' - права кланица. Ровови су били пуни и српских и бугарских војника – прободје један другог бајонетом и оба падну у ров. -

У једној таквој борби код Штипа, Милутин је рањен и онесвешћен остао на бојишту међу погинулима. Његови из јединице су мислили да је погинуо и тако је и јављено команди. Међутим, Милутин се из тог кркљанца некако извуче али је заробљен од Бугара и одведен у логор.

Милутинови дуго нису имали никаквих вести. Село, као и читав крај трпело је и сналазило се да преживи под бугарском окупацијом. Од неких Милутинових исписника у Гламу је стигла вест да је погинуо. Прошла је још једна година у нади, али других вести није било, па родитељи и Милутинова жена, Сара, одлуче да обаве сахрану. Направе сандук, покупе Милутинову одећу и неке друге предмете, ставе их у сандук, на гробљу се очита опело и обави погреб.

Прошло је још неколико тешких ратних година и најзад 1918. – крај рата и ослобођење. У село су се почели враћати преживели ратници. Почели су се враћати и заробљеници. Ослобођен је и Милутин и једног дана, долазећи из Паланке, на улазу у село, на Стубал, где су биле многе сеоске баште, угледа и своју жену. Угледала и она њега, али се одједном укочила и зинула од страха, па се окренула и почела да бежи узвикујући само:

- Леле, боже! Леле, боже! -

Дотрчала је кући пребледела, срела свекрву и лелечући рекла:

- Леле, нано, Милутин се повампирил, ене га доле у градине. -

Појавио се и деда Мина, отац Милутинов, и док су они премишљали шта ће и како ће, Милутин је прешао поток и кренуо узбрдицом ка кући. Деда Мина се први прибрао, прекрстио се, пошао сину у сусрет са сузама у очима једва изговарајући:

- Е, бре, сине...е, бре, сине...остаде жив, остаде... Вала господу богу... -

Дотрчала је и баба Цвета и плачући грлила сина:

- Сине мој, сине ...и ми дочекамо да ни огреје сл'нце... Нека ни се бог смилује... Ми се, сине, много огрешимо с теб'... Ми те, сине, живог саранимо... -

Радост је била велика што се син вратио жив и здрав, испричали му шта је све било, а сутрадан Милутин узме трнакоп, лопату, секиру и оде на гробље. Ископа сандук, разбаца ствари из њега. Види да су даске још читаве, па их раскове и донесе кући. Те даске просуши, иструже, па их искористи да у амбару направи "пресеци за жито". Касније је, гледајући пресеке и показујући на амбар, много пута говорио:

- Етё, ни на мен ни на њи нејё билó суђено да трунемо ўзем, него да ни још погрёје сл'нце. -

Казнена експедиција

Видовдан, 28.јуна 1942. године остао је у сећањима становника Буцака као један од најстравичнијих дана у њиховим животима. Тога дана из правца Јаловик Извора, преко демаркационе линије, у села Белопаланачког Буцака упалала је казнена експедиција, једна бугарска јединица. Било је време огртања кукуруза и већина људи била је на њивама. Злочини и терор почели су од Витановца. Наређено је да се сви мушкарци сакупе у сред села.

- Док смо се ми сабирали - сећао се Добрисав Митић - бугарсци војници су се растрчали по куће да пљачкају и силују жене и девојке. Чуло се само окање, лелекање, врискање и плакање. Кмета Живадина одма оптужише да држи везу сас „шумкације“, тако су они звали партизани, и запалише му кућу а њега изведоше из кућу само у кошуљу и гаче и стрељаше га туј изнад село.

Нас некол'ко натераше да палимо куће по село, а остали сељање узеше за таоци и поведоше горе у планин, где су Перишћи кладенци и чешме.

Тија д'н ми је још у живци. Ја сам овде пред пиштољ и пред пушку пет куће запалил..."Како, бре, братко", молим ја и кумим старешину, Бугарина, „како да палим кућу на брата, на кума, на пријатеља, како?“ А он на мен с пиштољ у чело и на онија друђи: „Че палите ли ил да ви затёпамо како кучишта?“ Зло големо! Код Војислава нова кућа па нече да гори. А

Бугарин ока, мува ме с пиштољ у слабине, оче да ме убије што се пламен не разгорује. Дојдомо до пријатеља Илију. Терка му била за мојега брата. Кукњава до бога. Бугарин нам даде пет минута да изнесемо из кућу што можемо, па после запалимо рогожу и за петнаест минута сва његова мука отиде у пламен. Код Ђорђију Јовановог четри његове ћерке се пружнуле на земљу и извијају у глас. Ја исеко штранге на волови и најури и' из шталу, остало однесе огањ. Дим, кукање по село, а нас Бугари потераше у планину.

У Мирановцу је најпре запаљена школа са примедбом Бугара да је то „дом на шумкације“, јер су у њу навраћали партизани када су долазили у село. Онда је запаљена и сеоска зграда. Учитељ Божа је душмански тучен јер није хтео да призна да су у школи боравили партизани. -

Страта Николић је био скојевац и одржавао везе са покретом.

- Чим сам приметио бугарске униформе одлазим у шталу са намером да пустим краве у пашу и да се некако са њима извучем из села. Приметило ме је једно Циганче и прстом показао Бугарима на мене. И одведу ме на саслушање. Неки крупни војник, звали га Голем, ухвати ме за косу, окрене два-три пута око себе, одбаци ме па поче да бије и рукама и ногама. Чуо сам говорио је: „Сад ми је пало да наплатим за деду што га Срби убише на Брегалници 1913. године.“ -

Пајеженци су били сакупљени и опкољени пред зградом општине, а бугарски војници су се разишли по селу, пљачкали све што нађу, јурили жене да их силују, палили куће, амбаре, плевње. Сутрадан су поведени ка Глами, где је, наводно, требало да се одржи збор. Воја Младеновић памтио је много детаља о догађањима тога трагичног дана.

- Ујутру рано врзаше ни руће и натоварише ни да носимо муницију. Кад стигомо под Бабину главу дојдоше два Бугарина и зовнуше Ранка Виденовића. Један буљав војник узео од другог пушку и поче да гура Ранка у страну, а на нас наредише да наставимо пут к'м Бабин Кал. Један од њих виче: „Кој се обрне, има га одма застрелимо!“ Пукоше две пушке и убише човека. А онда, после кад приближимо до Гламу нећи поручник Бангалов, тој сам име добро запамтио, позва Рајка Виденовића: „Дођи овама да те нешто питам, па че те пуштимо да си брвиш к'м к'штата.“ Осталима запрети да се не обртају. Само што одмакнумо дваестину корака, чуше се два пуцања. „Убише, душмани, краснога дечка.“ -

Пред опасношћу која се ваљала по селима људи су се сналазили како су знали и умели. Бабинокалац Влада Минчин се сећа тих дана:

- Пред палећину сврну код нас кмет Влада из Козју. Погледа у амбар, у пресеци, па ми рече: „Зло је време, видиш и сам. Него, овој жито што имаш у пресеци да га пречиниш и чисто склони негде на сигурно, а овој друго што је главњичаво врни у пресек, да не буде празан.“ Ја пречиним жито па га сипем на дно у парамансхи ковчег, а одозгор сложимо премену за облачење, ал такво постаро. Те бог да помогне од тој жито, нема јако да

гладујемо кад ни попаліше, амбар изгоре и све друго. -

У горњогламској школи, где су се људи из околних села сакупљали, није био никакав збор како су окупатори најављивали. То је, у ствари, био сабирни центар у коме се вршила „тријажа“ приведених људи. Бугари су наредили да се људи прибију уза зид школе што ближе један другоме да их, како су рекли, не би промашили пушкомитраљези који су у њих били уперени. По списковима прозивани су људи и увођени у учионице на саслушање. Саслушање су вршили уз батинање.

- Влада Живић излэзе сав крвав - причао је Светомир Минчић, - Пребили га због сина Живојина који је био у партизани. Знам да издвојише нашега Бабинокалца Драгутина Васиљковића и Јована Ђорђевића из Козју и одведоше и' кам Долњу Гламу и там ји стрелјали. -

А у току саме паљевине, у настојању да се спаси што може, одигравале су се многобројне личне и породичне драме. У Бабином Калу, Милутину Стаменковићу спаљено је све: кућа, амбар, штала и плевња. И док су кућа и амбар били у пламену, жене, које су једине биле ту од укућана, покушавале су плачући да нешто извуку из куће, и поред тога што су их бугарски војници у томе спречавали. Нешто даље од куће била је плевња покривена сламом, а у доњој половини је имала подрум који је служио као штала. Бугарски војници су запалили ниску сламену стреху са горње стране и пламен се брзо почео ширити. Уплакане жене су још увек покушавале да извуку из куће шиваћу машину. Одједном, Милутинова ћерка, Надежда, седамнаестогодишња девојка сети се да су у штали, у подруму плевње коју је захватио пламен, волови и у страху да не изгоре појури да их истера. Волови су били везани за јасла. Узнемирени димом они су се трзали и затегли чворове на штрангама. Девојка је покушавала да их одведе али то никако није могла. Очи су јој биле пуне суза од жалости, од бриге што не може да их одведе, од страха и од дима који је све више пунио шталу. Излазила је до врата штале да неког зове, па кад никог не би видела враћала се и опет покушавала да разведе чворове. Два бугарска војника, који су ишли њивом према плевњи, молила је, плачући, да јој помогну, али су је они одгурнули и прошли... Када је, не зна већ који пут, извирила на врата штале, одоздо њивом прилазио је један постарији бугарски војник. Надежда је потрчала њему ухватила га за рукав:

- Чичо, чичо, волови че ми изгорé, не могу да ји одвржем... Молим те ко бога, помогни ми! -

Војник се осврну лево и десно, извади нож из ножнице за појасом, уђе за девојком у шталу, пресече штранге и без речи оде својима. Надежда је изашла за воловима из штале, заклањајући се марамом од јаре пламена, бришући сузе и вичући: „Ајде Зеко, ајде Сивчо! Беж'те, бре, беж'те!“

Један од хиљаде

- Таман сам постао пунолетан – 18 година и ухвати ме мобилизација. У јесен 1944. године. Обука у Моклишту, па на фронт – на Дрину.

Јануара 1945. године, око Горажда су се две-три недеље водиле тешке борбе са Немцима. Био сам на положају само стотинак метара од немачког рова. Видим Немца поред једног повећег камена, који му је служио као заклон. И вребам га, држим на нишану кад ће да се открије. Али видим – и он вреба мене. Ја сам код једног дрвета и час се појавим с једне стране да испалим на њега, час са друге стране, а он исто тако маневрише код оног камена. Питање је ко ће кога да превари, да изненади. Мала је раздаљина и тешко је да се промаши. Видим ја да он добро гађа. Само прозвизди метак поред уво. Или - тап! - у дрво. Огули кору, а кора пада мени на главу. Засмрди на нагорело.

Ја сам био млад али сам био добар стрелац. Само што немаш времена да се намешташ и дуго нишаниш. Мора брзо и добро да нанишаниш, опалиш и спустиш се у заклон. А то ти већ није баш лако. Чекаш га да се појави на једно место. А он се појави на друго. Знаш? Чува и он своју главу.

Не знам колко бисмо ми ловили један другог и ко би кога, али у бригади решили да нема ту да се тапка, него напред. И паде команда: Јуриш! И кренемо ти ми, а оно ко да се проломи небо од грмљавину. Дочека нас Шваба из митраљеза и све што је имао. Видим падају наши и лево и десно и одмах ту и мене нешто дрмну, тресну ме ко маљ да се сручи на мене и више не знам ништа. Пао сам и ја.

Кад се некад просвестим једва као кроз маглу на једно око видим да сам у неком шатору. Лево око боли и не могу да га отворим. Не могу апсолутно да оторим уста, ни „а“ да кажем. Једва сам некако проумљао своје име када су ме доктори питали. - Витомир Петровић. Тек касније, један од оних што су ме извукли из борбе каже ми: „Био си бре Вито таква наказа да не може да те гледа човек.“ А лекар ће: „Мој друшкане, са таквом раном само један од хиљаде преживи. Буди срећан – ти си тај један од хиљаде.“

И стварно: погодило ме у десну вилицу с доње стране нешто испод и два-три сантиметра даље од десног увета, па разбије доњу вилицу, па прође кроз уста, па пробије језик, па пробије непце, захвати лево око и изађе изнад левог увета. Сав сам био крвав, изобличен, ма права наказа – како рече онај мој другар. Да човека страх ухвати кад ме види. Много сам крви изгубио док су ме нашли, извукли и превили. Чудо је како се нисам угушио у сопственој крви. Ма, чудно је ту било много што-шта. И стицај много срећних околности.

И док сам тако лежао по болницама често сам се сећао оног Немца иза камена с којим смо се вребали на положају и питао се да ли је то он дочекао да изађем из заклона и погодио ме у главу – само што ме не закла.

Или неко други? Или залутали метак. Како ли је онај Немац завршио?

Али, хвала лекарима, знали су шта раде, па ме пребаце у болницу у Београд, па операције, лечење и спасише ме. Лево око нису могли да спасу. Ма, нису имали ни шта. Просвирано је било наскроз. Али остаде једно, остадох жив, школовах се, оженим се, два сина сам подигао, одрадио сам 33 године, пензију доживех и ево је осамдесет и трећа година. Још сам на ногама. Четри унукe имам. Да су живе и здраве. То ти је људска судбина. -

Старачке ноћи у самоћи

- Пробудим се ноћу, па ме с'н не вата. Сама сам, нема с куга да врéвиш, нема на куга да се жалиш. Како тен'ц. Па неје јед'н д'н, неје једна ноћ. Овој је четиријес године како с'м без сејбију. Деца постигоше, излетеше, уватише свет. Дóјду, па си отиду. А ти си сам како тен'ц. Д'н и ноћ. Па, д'н – којé како. Рабóтиш некаквó, залимаш се. Ал' само ноћ да не дооди. Ноћ – големá.

Проспим се малко, па се пробудим. Па се превртам, па се превртам. Па си претурам по главу, претурам. Одлúта ми главá у млáдос'...Там по њиве, по ливаде, по шуме...Там где сам врзувала љуљху у орéј, у Голу падину, да ми детé спи док копам морóзу, где смо сносили сено по Бркóвицу, где смо денúли лисници горе по Поздрáвац.

Па, у Кован трап жњемо жетву и спимó на њиву. Жњемо до касно увечер, по лавовину, па легнемо нáзем, покре снопје, поред крстине, проспимо се малко, па се дизамо. Оно, тој ли је спањé, али млади смо били, па уморни од рабóту, па си заспимо. Па, т'г се дигнемо, а оно месечина: жлтије се од небо, а и њиве се жлтију од жито, а узујáло се од скакавци, зрикавци, попци...Па, кад станемо да малко пред'немо, а оно доле к'м потóк, где су Јóђинче њиве, само чујеш срп: рп-рп-рп! И они се дигли, и они рабóте. И док с'вне ми óжњемо Кован Трап и прéјдемо на Цáрину.

Боже, боже, где све не лутам...Не знам само одóкле ми дојáни душá. Кад се само сасéтим колко сам поносила, колко сам посецáла, колко је било крање и прескакување, и трња́ци, бре, и купиња́ци и рóвине... Мáни се, мани... Ама стрá да те увáти од тóлко рабóтење и мучéње и сасипува́ње... Само си човéк много може. Живинче толко не може колко човéк може. Колко сам пут, и колко године, пестувáла градину у Óблачицу! Еј, где је Óблачица!? Из селó, уз Врли дол – úбрдо – на Стубал, па прéјдем Церови́к, па се спу́штим низбрдо у Јасен, па, пá узбрдо на Óблачћи дел, па, пá низбрдо у Облацицу. Па отúдака, пá текá. Сваћи друђи д'н. А из градину кад појдем на Óблачћи дел – како уз сид. А на грбину - цедилка, носиш свакакво: пипéр ли је, краставице ли су, петли́цáн ли је, лист од цвекла, траву за свиње. А úруће канте и корпа, и у њи тóриш нештó да понесéш... Да ти, пак, неје мáлко. Ма, мани се мани. Па, те увáти облак, па си мокар, јел те упечé звезда,

па си п̑а мокар. А где и како да се пресвлчеш, где да се омијеш? Него како сто́чица се там по ћошетија снебиваш, промијеш на́-две на́-три ру́ће и но́ђе, плуснеш шаку-две воду на лице, па ајд' на другу ра́боту. Нема стањува́ње... Нема одмара́ње..

Ма, кој че ми ђавол с'г купатило! Тегáј је требáло. Него, нејé си народ знал; неје ли умејáл, глúпав ли је бил, нејé ли мог'л, неје ли имáл с кво!? Куј ти га знаје!? Него си ће текá – како стока.

Па кад човека ночу прика́ра нужда да иде понадвóр, припре га па требе да излезне у двор, там негде уз крај, уз шталу ли, при грман ли нећи, оно је тека било, несу љуђе имали ни нужник да се склониш како требе, него си ће тека...Каквó купатило, какве там згóце какво с'г? Сечам се мој покојни свекар беше стар и слаб. Целу ноч кашље, рка, плује... А ми сви у једну собу. Десетина ни беше. Диза се ночу, јечи, ока: „Ајде бабо, не могу сам.“ А и она јадна, свекрва ми, слаба па се споречкају, излазе, клецају, спотицају се, саплитају се, г'гњу некто, г'гњу. А надвóр буде и ћиша па мокро, љизгаво, бљузгаво, јел па ветар и мрзлица, снег до колена, и ти ајд' с'г, ал' мораш. Муће живе. Добре су проживели и тој колко су живели...

Само си, бре, народ бил здрав и од малена навикнува́л на муку, на работéње, а и на нема́ње. И нејé билó овéј заразе, овија прашкови, овија отруви. Ја се, бре, уморим, па, преко Јасен преóдим преко потóк, а оно водá бистра, бистра, па се види сваћи каменч'к, свако зрнцé пес'к, па се прелива, лештú се на с'лнце. Морé, ја се сл'гнем, па заватим с руће водúту из потóк, па се добро напијем, па си продужим. И, ич ми ништа нејé билó. А код кла́денац у Јасен, там под Бабину главу, седнем, па с главу и уста у водúту, па пијем, пијем. А оно одоздóл из земљу брбóри, брбори водá и пес'к, како год да ћипи. А водáта ладна ли је, ладна... И с'лнце се у њу лештије, како да се там удавúло.

Па, етé текá, све тој претурам по главу, претурам. Па текá, тека, умори ли ми се памет од лута́њето по мóјити живóт, кво ли је, уморим се како да сам кола тегљила, ће, некакó ме превóљи с'н, па малко предрémем, па, се п̑а пробудим. Па ми с'г, п'к, одбеснéје мис'л по свет, по децу, там по Ниш, Зајечар, по Београд, где су се све размилéли мојити: да им се у туј гужву нештó не деси, да не упадну у лоше друство, да ји нећи нештó не сл'же, да ји не превáри – не дај боже! Морé, одбеснéје ми памет ч'к там у друђе држáве, úсвет далекó, где ми и у с'н нејé доодило да чу да будем. Унуци, унуће там отóде, а ја, п'к, по њи, с мојуву замлатену главу, у овóлће моје године. Млатим си главу, како ли се там у тија народ снаóде, како тој на тија њин језик с тија љуђи причају, па ме стрá вáта како се тој возе у авио́њи, па се бојим што иду по море, тој ми дојде много страшно, иако га никад нес'м видéла.

Ма, мани се мани... Каквó све на човека на памет не дојде у ноч, кад је сам, и кад с'н нече да дојде. Па, си највише од мýку мислим. Оно, билé су

и свадбе, и славе, и седѣнђе, и ђро, амá ми тој некакó по недооди на памет какóвó мýђете. А намучила сам се, бре, какó Истос. Одокле још трајем – ни сама не знам!? Колко ми се одбило од главу...мани, мани. И рáботе, бре, и мушђе и женђе, и паљевине, и делидбе, и селидбе, и парничење за имање, и болештине, и самување...Па мречђе, бре, и жалови. Девојче ми се потика, првенче. Па сам извијала, извијала, тела сам да умрем од жал. Па, муж нестаде. Тој ме докраиса до крај. Боже, боже,... Па с'г не могу, слаба сам. Добро и оволко могу. Бог ли је тека пресудил, судбина ли је. Куј ти га знаје!? Ал', ете, још се држим и одим позем.

Па си мислим: мора да има туј нећи ред. Ја сам много памтѣла. Памтела сам што ми пóстари и попаметни љуђи казују: немој тој, немој тека, авак је побоље, и све текá. И запамтѣла сам да човек требе да си знаје ред, за д'н'с, за јутре: кво че работиш, кво понапред, а какво попосле. И кад работиш немој да запуцаш, па не стањујеш док не паднеш. Неје текá. Работиш, па се малко одмориш, па па работиш, па тека...И требе човек да си води рачун од само себ'. Да се сам пропитујеш. Зашто ми крче црева, зашто ме боли овде, зашто ме боли онде, што сам јел, што сам пил, какво сам работил, када је тој било? Да неје тој болѣње од овој, да нејé од оној? Мора да научиш и запамтиш од кво ти шкоди и од кво ти годи и да се пазиш и да си угацаш колко можеш. И да се не прекарује ни с једење, ни с пијење, па ни с работење. И да не будеш лењ да се омијеш, да се опереш, да си спремиш некво за једење. Некакву чорбицу увек можеш да свариш да ти згреје стомак. Чорбá јунаци рани! – тој је стара реч. Чула сам ју од стари љуђе.

Нада, ћерка ми, вели: „Мани с'г работѣње, доста је било, наработила си се. Што се савијаш по башту? Тој што имаш за тебе једну је доста. И ми че ти купимо, че ти донесемо.“ Е, сине, мислим се ја. Још ти не знајеш што све на човека требе. Требе му некаквá залимација, ал' неје ће тека, него залимација да је од корис'. И да му пројде време и да некакво уработи. Ете, баштицата требе да се сади, требе да се окопа, требе се пољева, да се плеви, да се скубé травољак, да се брани од свакакве напасти. Одавна тој неје имало, а с'г такво свакакво, па мора да га чистиш, да прскаш. И, ете, стално си имам мис'л. И да знајеш: кад изгубиш да имаш нећи мис'л и смис'л што живиш – пиши пропало! Готово је. Тој више нејé живот.

Па се сетим каквá сам будáла билá. Па, нејé само ја – сви смо си такви били. Збѣremo се ми, жене, па идемо у дрва, ўпланин, у Вртешку, Силугату, па, там по шíбу сабирамо сувáрђе, па се увржемо у тканице, па на грбину, па сѣцај, па, клѣцај, клѣцај, дор доле у селó. Натовáрим се с дрва какó маѓáре, па, док слѣзнем низ Кључевдел, низ Стаменове њиве доле у селó, онó ми се нође тресу ко питије, једвá стојим на њи. Па, ће, у двор, код дýњуну, где је дрвник, чучнем, скљокам се ко куче те се извржем. А тканицете ми се урезáле у рамена, па све модрó буде кад стýрим дрвáта.

Ама, снакажеш се, бре, како стока. С'г видим да с'м била будала... Ал' што ми вреди. Куј ми је кабát? Тегáј је требáло да нећи узне мотку, и тој неје обичну мотку, него говњиву мотку, па да бије, бије и да не гледа где удара, па да ме убије ко куче. Ветар ти так'в живót. Кој че ми ђавол так'в живót, кад се скакажеш па никакав неси. Носим дрва изпланин, а гледај туј, пред врата, у Јованшу, колкá је шиба! Туј, бре, на три корака! А ја бијем нође, и снагу сасипујем по Рињску планину...

Е, ал' у Јованшу шиба прáва, úбава. Син че да постúгне, па че кућу да прави, па че му требе тај шиба, требе да се чува... А оно испáло да нејé требáло и да је требало да сам све посéкла, па да се грејем, а нејé да се мучим какó Истос. А и старци, домаћиње, гледају да им говéда не бију нође по планин – че се расковú, па требе да ји терају на ковање у Смакову. Гледају и да се кола позачувују, да се не строше, а нејé л'ко да се попрáве. Знам ја све тој. И тој ми се одбивáло од главу. Ама, п'к, од тој што че си ми, жене, потрóшимо нође, од тој, бре, нићи и не помишлáва. И ми, будале, несмо помишлувáле.

А, мислим се, нес'м ли ја имáла поље, па виноград, несе'м ли ја имала стоку: свињу, кокóшће? Па, имала с'м овце, говéда. Па, све тој преко мојé руће иде. А ја још по планин сабирам и сецам суварће. Боже, боже, боже, па нес'м ли имáла грснице, нес'м ли имáла влну. Па колко пут сам сецла грснице у Реку да ји тóпим, па ји вадим, па ји сушим, па ји пá доносим дом. Па текá и влну носим на прање на Литицу.

А и водá за пијење неје како с'г, туј му, у двор, у кујну бре, а ја сам носила од кладенац, од Цеварје. Кот'л и кову на кобилку, а у руку још голему стовну, па сецај, сецај по врвину, по врвину има пола сат да одиш, а зими и кад је мокро прзальá, па ти се преврта у мешину од стра да се не прзалиш и да се не убијеш, да не потрошиш судови. А каквá те брука дом чека, тој не питуј.

А с'г, бре, младиња, све му туј при дупе, и водá, и струја, и купатило, све туј, нема за што да излазиш, па им све нешто тешко, све се жале, једно детенце роди и тој им терет голем. Море, мотка, бре, ништа њим друго не помага.

А колко сам имала ткање, а плетéње, а крпéње? Зими се дизам с први петли, оно несú били сатови, само петлóви, па на гасáрче зрљам, зрљам, - предém, врткам, плетém, везém... Лампу не смејеш да палиш, много гас че се поарчи. Сачувај боже... Лампа се пали само за славу, јел за нећи празник, кад дооде госје... Па тегáј прање, па мешéње леб, па с леб. Закладém огањ у огњиште, а оно чúри, чúри док се не разгори. Бришеш с'лзе па се размáжу по лицé. Црепње сецаш, вршњаци нагрéваш да опечéш леб. Мука жива. Ама све, све да ти се, бре, одбије од главу и од руће. Страота, бре, од работéње. Премишлáвам све тој у кревет, па се растресém, узбúним се и с'г од туј страоту, па не могу да заспим. Не могу, па тој ти је.

Ма, млого је било работёње и мучёње, ал' видим с'г, п'к, да се не мре од работёње. Чини ми се, понапред отидоше онија који несú б'ш наваљува́ли на ра́боту. Ал' тој се не зна, сва́ћи си има своји дни. -

Братислав Петровић
Бела Паланка

СУВОПЛАНИНСКИ ЛИКОВИ (Други део)

Илија Стојковић овчар из Космовца

Ко год дође у реон Пасарела на Сувој планини чуће лавез паса, а ако су пси отишли са овцама чуће сигурно пој петла или кокодакање кокошке која се управо хвали да је снела јаје. То је сигуран знак да сте близиу Илијине појате и пастирског царства на планини.

Илија Стојковић из Космовца, рођен 25. јула 1943. године од оца Стојана и мајке Персе родом из Вете, је цео животни век провео на Сувој планини. Од малих ногу је почео чувати овце на планини. Као млад, здрав, леп и јак момак је и своју животну изабраницу нашао, а где другде, на планини. Косару, а сви су је звали Косана, рођену 1941. године у заплањском селу Велики Вртоп, је срео на планини где су обоје чували овце. Две младе горштакче душе, те давне 1962. године, су се загледале преко својих буљука и из љубави узеле.

Са Илијом сам често разговарао и као службеник у својој професији и као планинар:

- Илијо, бре, ти си ретка сорта љуђи куји су нашли жену упланин... Сви и наоде по села на прела, по градови, по кавићи, на игранће... а ти упланин. Изгледа да си б'ш божји миљеник бил!

- Еее... тој сад тека, у моје време чељад из кућу су работила, љуђи су и рацали да би имал кој да работи. А љубав кад се роди, на брвно да се сретну има се вану за руће и че крену у живот. Тека ја и моја бобо Косана... Одма сам ју оценил! Добро девојче... Да знаш, синко, жена мора да буде *чиста, вредна и верна!* Е, таква је била моја Косана!

Косана је, нажалост, Илију прерано напустила... Умрла је 2008. године. У браку су изродили два сина: старијег Момчила 1963. и младђег Мирослава 1969. /који је трагично настрадао 2013. године).

Цео живот је Илија са Косаном провео на Сувој планини чувајући овце. Каже за себе да је имао два дома: породичну кућу и газдинство у Космовцу и појату на Сувој планини. На појати је имао све за један нормалан живот, колико може бити нормалан на суровој а уједно прелепој нашој Сувој: и радио, и телевизор на акумулатор и радио станицу, потом и мобилни телефон. Појата му је била једна од најпристојнијих за становање.

Имао је и башту где је Косана узгајала кромпир, паприку, парадајс...

- Ми, упролет кад кренемо да се селимо упланин, све си понесемо па ч'к и кокошће. Човеку малко требе да се израни, само ако умеје да се организује. Кокошће снесу неко јајце, малко компирч'к... ако нема компири, на букву човек најде скрип'ц (врста печурке), а туј су и овце: помузеш млеко и ете 'рана за човека.

Нису се они оскудно хранили, то знам из једне личне анегдоте. Сада већ давне 2002.године нас петорица планинара изађосмо на планину. Сместимо се на Смрдану код Данета. Он није био ту, али знамо где му стоји кључ. Ја и још један друг одлучимо да пешице идемо удесно ка крчимирским појатама а друга двојица да „ладом нивом“ крену ка Три локве и доле ка Коритњичким ливадама. Када смо били код стазе одакле се из Космовца изилази на Смрдан сретосмо Илијиног сина Момчила, иде са коњима да претера сир са појате у село. Замоли нас:

- Браце, Илија ми поручил да дојдем по сирење, ама ја закасни, отиш'л је сас овце а мати је сад сама на појату. Че појдете ли да ми погнете да натоварим канте сас сирење?

И ми, наравно, пођосмо. Косана сама на појату, затекосмо је како управо пере крпе којим је процеђивала млеко.

- Брацо – каже уз смех – ти тачно знаш када да дојдеш. Јагње једно јучер скршило ногу и Илија га закла, а ја га опеко.

Лепо се почастисмо на појати. Имао је Илија и разног пића од ракије до вина. Каже Косана:

- Вино има, ама овде на планину нема вода... Мора да га пијете чисто! Јагњетина, млад лук из Косанине баште, свеж ваздух и добро вино... Са колегом и Момчилом једва натоварисмо канте на коње. Оде Момчило за Космовац, а ми кренусмо. Ми хоћемо, ама ноге неће! Једва изађосмо на пут повише паланачке млекаре. Каже колега:

- Ја брате не могу да мрднем! Мора мало да одремамо под букву... Легосмо а ја размишљај како да се вратимо у логор. Уби нас добро јело и вино... Кад чујемо звук мотора... Како се приближава препознајем звук „ландровера“. Кад ето га Дане.

- Шампионе, шта је било?! – виче раздрагано, па кад виде у чему је проблем, настави - Па зар ја морам из Бању да доодим да вас купим попланин и вртам у логор!

Сада је цело Илијино газдинство спало само на њега и Момчила. Издржавају Мирославову породицу, унучад. Момчило, који се није женио, сада изилази на појату на планину. Смањили су и овце, чувају свега стотинак брава.

Иначе, о Илији су често писале новине а и снимане документарне емисије на телевизији. За свој рад на унапређењу сточарства је одликован 1982. године ондашњим југословенским орденом: Медаљом рада.

Илија нам је испричао и да је слушао на планини од старих из Космовца и Заплања о Црновунцима и хајдуцима:

- Било је Црновунаца, ама је било и 'ајдука... То су биле организоване 'ајдучке чете које су чак из Македоније долазиле, да на Сувој планини, где су ретко Турци залазили, по задатку чувају овце и производе сир и качкаваљ.

Илија, који полако залази у девету деценију живота, а преко седам деценија је провео на Сувој планини са сетом каже:

- Жена и овце су ми очи отвориле...

Слика бр.1: Илија Стојковић

Павле Кавалер, кречар из Малог Крчимира

Још ми је слика пред очима од пре 40-ак година: ја млад, тек почео каријеру, милиоционар у Љуберађи код Бабушнице, у патроли. Тутњи камион кроз Љуберађу, а онда цвилење кочница. Камион, популарно звани „дајц“, на коме се од прашине једва разликују боје. Сам стаје, а кроз спуштено стакло до пола на возачевим вратима које је подупрто шрафцигером са жутом пластичном дршком, вири чупава глава чије је лице необријано те су длаке претиле да прерасту бркове. Руке, чије су вене набрекле, су чврсто стискале волан, а на прстима су се јасно уочавали подрасли нокти. Нисам га на време уочио, тако да га нисам ни заустављао. Чупави возач камиона је сам стао.

- Синко, ти мора да си нов чим те чича Павле Кавалер не познава?! Ја га збуњено гледам, јер ми је интересантна појава човека чија је црна боја косе помешана са белим прахом као да је управо из млина изашао. Отвара врата и изилази из камиона. Одело му је скоро па бело.

- Друже из воденицу ли идете? – збуњено га питам.

- А-аа из воденицу... Мељем камење! – шеретски се насмеја, ухвати ме под руку и поведе ме ка посластичарници преко пута. – Идемо да поручкамо неки колач! Не волим сам ни да умрем, а камо ли да си душу сам частим.

У посластичарници ми необичан човек рече да је аутопревозник, а да му је основна делатност производња креча на Сувој планини. Видело се по лицу да је преморен и да му се спавало. Обично на планини се лепо спава те ме чудило да је неиспаван.

- Што сте тако неиспавани? – питам га.

- Креч, синко, кад се прави нема спање! Кречана се ложи шес' д'на и шес' ноћи!

- Ту уз прекрасне и најбоље љуберашке колаче у целој лужничкој околини сам први пут сазнао о производњи креча и кречарима са Суве планине од Павла Кавалера.

Павле Вељковић „Кавалер“ је рођен 26. јуна 1932. године у Малом Крчмиру, општина Гацин Хан, од оца Прохора и мајке Трајке. Иначе, надимак Кавалер му је фамилијарни јер целу фамилију зову Кавалерци. Тај дивни надимак фамилија је добила по деди Марку. Марко је био Солунац и заједно са Драгутином Матићем познатим у српској историји као Око Соколово из Калетинца (Заплање), је прешао сва бојишта у Србији а потом и албанску голготу у Великом (Првом) рату. Бог га сачувао од страдања и када се вратио, већ 1920. године је Марко отворио кафану у Малом Крчмиру. Био је народни човек, није много гледао на динар, умео је да части, да обрадује сиромаша и због тога је добио надимак Кавалер, тако да су каснији потомци сви тај надимак са поносом носили.

Иначе, Павле Кавалер је већ као дете живот почео на Сувој планини, прво са оцем чувајући стоку, претежно овце, а онда је поред оца изучио ужасно тежак кречарски занат. Да би лакше развио креч по нишком, лесковачком и пиротском крају купио је камион „дајц“ и пријавио аутопревозничку делатност.

- Планина ни је, синко, чељава! Нече жито, нече царевица (кукуруз) на њу... Једино габрак и камен колко оч! И кво човек друго да праји него да пече креч! – говори Павле Кавалер. - Тежак је тој занат! Прво смо коњима излазили на планину, све на њи понесемо: и 'леб и с 'леб и воду... спимо под ведро небо, а после у врече на коњима скарујемо креч и продавамо... Било, не врнуло се! И деца су се на планину рацала! Туј, поред кречану!

Павле, а и остали кречари, су имали своје кречане свуда по Сувој

планини: на Три локве, на Јечмишту, Ракошу... Сада, у задње време су им кречане махом у селу, полако и они напуштају нашу лепу Суву планину.

Често смо се са Павлом виђали током његове и моје каријере. Сећам се једне згоде са Суве планине: Ја са екипом био на неком увиђају близу Три локве. Враћамо се „ладом нивом“, и близу Коритњичких ливада сустигнемо Павлов „дајц“. Лето, сунце упеокло... прашина коју камион диже гуши... На камиону ретровизори поломљени од грана... Пустио би нас Павле али нема на шта да нас види. Сама помисао да ће мо морати за њим до Бежишта да идемо, уплашила нас је. И кажем колеги возачу:

- Стани да изађем!

Изађем из „ладе ниве“ и трком дођем до камиона. Павле отворио прозор и онако дремљиво се клати за воланом. Буквално је камион сам научио пут. Станем на праг камиона, ухватим се за отворен прозор и тако се возим а Павле ме не види, гледа напред да би обилазио рупе на планинском путу. Ја викнух:

- Павле!

Павле се окрену... па ко да је видео неман:

- Ааа-аааа...! Па зар вас и овде у планину има! – онда успори, скрену камион удесно да би нам направио пролаз.

Павле за крај каже:

- Оди Нишаву па до Мораву је било моје кречарско царство! Нема кућа, нема зграда на коју нема наш сувопланински креч. И да упамтите, еве, сад пуним деведесету годин'... Без љуђи нема ништа! Ја сам сас љуђи жив остал! Односи се не мере на кантар, да би љуђи боље живели требе се некада ћиј'ц попусти, а некада погура... Тачна мера, синко, туј не мож да буде! Ја нес'м човеку воду замутил, а кам ли, бре, да сам му неква лоше помислел! Љуђи су најголемо богатство!

Слика бр.2: Павле Вељковић
Кавалџер

Дане из Бање на Смрдану

Први пут сам на Суву планину изашао, отац ме водио, на Ђерман (25. мај) 1985. године. Иако је ова прелепа планина била насупрот мог родног Шљивовика, ето, ја сам је посетио први пут тек са моје 24.године. Ишли смо на излет јер је Ђерман велики верски празник у мом крају и тада се ништа није радило. Празнује се од громава. Наши људи и када не раде, раде: наиме, отац је хтео да искористи тај дан када се ништа у пољу не ради да одради велики посао, да на белопаланачкој млекари на Провалији наручи овчији мајски сир. Тада је ПИК Бела Паланка имао своју теренску млеку на Сувој планини која је била у саставу млекарне ПИК-а. Млекарна, која је на лицу места на планини откупљивала млеко од пастира, имала је своју производњу сира и качкаваља. Белопаланачка млекарна је била на месту званом Провалија, а Гацин Хан је имао своју млеку у месту званом Три локве.

Провалија је добила назив по дубоком пропасу који су карактеристика за кречњачке планине. Пропас Провалија је био дубок око двадесетак метара и на дну се скоро целог лета задржавао снег. Око Провалије су биле израсле баш високе букве. Иначе, пропас је био левкастог облика са отвором пречника око десет метара. Странице нису толико окомите, тако да су вештији људи могли сићи на дно. Е, поред тог пропаса, а одмах до планинског пута који је водио ка Пасарелу, налазила се теренска млекарна белопаланачког ПИК-а. Постоље за млеку је било од бетона а сама барака је била од дасака и терпапира. Састојала се од три просторије: велика просторија где се производио сир и качкаваљ са казанима у којима се грејало млеко, једна мања просторија као магацински простор и једна просторија за раднике млекарне. У то време млекарни су били: Зоран Савић (Коштинци) из Шљивовика и Н.Н. из Пирота. Сада, нажалост, та млекарна не постоји. Види се само бетонско постоље.

Ту, на Провалији у млекарни сам први пут јео белмуж, специјалитет нашег краја од младог сира, зачињен љутим папричицама. Верујте, боговско је то јело! Зоки нас је домаћински дочекао. После ручка смо кренули ка Пасарелу и Смрдану. Када смо избили на смрданску ливаду, десно у дну ливаде угледали смо монтажну бараку од пластичног материјала зелене боје хангарског типа. Баш нас је зачудило одакле ту и ко је власник овако лепе бараке која се уклапала у предивну околину Смрдана. По повратку Зоки нам је рекао да је цео комплекс на Смрдану купио неки Нишлија.

После годину дана, на путу за Мало и Велико коњско изнад Дивљане, био сам у патроли са службеним „ландровером“. Тих осамдесетих година прошлог века тим путем су могли да се крећу камиони Шумске секције Бела Паланка и теренска возила. Кад, у сусрет нам иде цивилни цип марке „ландровер“. Зауставимо га ради контроле. Тада утврдисмо да је возач Слободан – Дане Живадиновић, рођен 21. априла 1946. године у Нишкој

Бањи где и живи, а његова сапутница пријатељица Живадинка – Живка Петровић рођена 1946. године, из Ниша. Тако сам упознао Данета. Враћали су се са Смрдана. Од тада, када год сам изилазио на Суву планину одседао сам код Данета у његовој бараци на Смрдану. Шифра за кључеве је била: Кућица за псе! Ту је остављао кључеве од бараке за пријатеље.

Дане је први пут изашао на Суву планину у лову са својим пријатељима из Ниша 1982. године. Када је угледао Смрдан, десила се љубав на први поглед. Посебно са окомите смрданске литице, са које је пуцао невероватан приказ на Козју падину, Трем, Девојачки гроб, Соколов камен и села Космовац, Вета, Топоница... Па на Плочу... А посебно шта је било велика погодност, а то је на безводној Сувој планини злато – Смрдан је имао и свој извор питке воде. Извор Смрдан је посебно чудо природе: извирао је на само метар од окомите стене где је и отицао. Дане, до тада угледни привредник, имао је и свој бродих са којим је опловио многе реке, језера и мора, одмах је све заменио за сурову лепоту Суве планине.

Када је Дане купио посед на Смрдану од власника из Космовца, одмах је наручио бараку. Потом је очистио, озидао и дрвеним талпама покрио кладенац Смрдан како не би упадало лишће и друга прљавштина у чисту и ледену воду.

Убрзо су Смрдан и Данетова барака постали место окупљања љубитеља природе и планинара из ондашње Југославије. Ма, и пастира са бачија на Сувој планини. Ко год да је изашао на планину посетио би Смрдан и са његовог кладенца се крепио чистом водом. А, ако би Дане био на бараци (а оставио је и свој посао да би могао што више боравити на Сувој планини), те посете би се претварале у дивне седењеке уз логорску ватру, песме и забаву. Планинари су ту остављали вишак хране, претежно конзервиране као и пиће. Тако да је путник, невољник, могао да се смести у бараку и окрепи од вишка хране. Потом је Дане од четинарских облица направио до бараке и сушару за лековито биље. Та сушара је била тако са укусом конструисана да је невољник могао у њој на сувоме и у завету да преспава. Потом је осигурао шуму од пожара градњом камене ограде око места где се ложила ватра. Мислио је Дане на све. Дане је, буквално, оставио лагодан градски и бањски живот да би дане проводио на Смрдану од првих пролећних дана па до касних јесењих. Почео је и преко зиме боравити на Смрдану. Изилазио је пешице и из Космовца и из Дивљане по снегу до појаса. На Данетовој бараци на Смрдану боравили су многи из света образовања, науке и јавног живота. Дане је био народни човек, тако да је поред угледних људи, ту боравио и обичан свет: планинари, пастири, шумари, полицајци, кречари...

Негде средином деведесетих година прошлог века, Дане креће са градњом дома за љубитеље природе, од чврстог материјала. Ископао је велики подрум и избетонирао плочу а зидове је озидао од камена. Права

земуница, али је била спас у односу на бараку од пластичног материјала за сирову Суву планину: лети пријатна хладовина а зими бањска топлина. Иначе, сам са другарима је направио пут од Провалије до Смрдана у дужини од скоро 1,5 километар по коме су могла теренска возила долазити на Смрдан.

Седимо ми тако са Данетом уз логорску ватру, пијуцкамо ракију која је неизбежна на планини, мезимо неки роштиљ и ја га питам:

- Дане бре... много кубика камења си уградио у овај подрум... Отелио си се од раду!

- Шампионе – тако ме је звао – било је густо... Хахахахаха... али су ми помогли златари! Хахахаха...

- Како?! – гледам га зачуђено.

- Били неки златари, јер верују да овде на Смрдану постоји хајдучко закопано благо и жале ми се да им фолија из пакле од цигарета активира њихове детекторе... И ја се досетим: све пакле које попушим сачувам, а онда их гурам у пукотине стена... Када дођу, па укључе детекторе, а они зује ли зује... Хахахахахаха... Шампионе, бију са ћускије и пијуци, ма и динамит је радио... а бата Данету пада камење ђабе!

Иначе, заиста се верује да на Смрдану постоје магазе са закопаним хајдучким благом по па Мартина, те је и мени Смрдан био мотив у мом роману „Цариградски друм“.

Потом је почетком овог века, Дане кренуо са градњом дома за љубитеље природе где је од цигала изгредио два спрата и поткровље, а негде 2010. ставио дом под кров. Првобитну бараку није порушио но је уклопио у архитектонску целину објекта.

И дан данас Смрдан и Данетов дом на гребену Суве планине дочекују љубитеље природе и посетиоце ове планинске лепотице.

Слика бр.3: Слободан - Дане Живадиновић

Слика бр.4: Данетов замак на Смрдану (гребену Суве планине), 2013. г.

Слика бр.5: Планинарке са Данетом на Смрдану, 2015. г.

ДОКУМЕНТА ПОРОДИЦЕ ТОДОРОВИЋ ИЗ ГОРЊЕГ СТРИЖЕВЦА (1880 - 1940)

Анстракт. Рад представља извод из знатно обимнијег приказа документације предака породице Тодоровић, из Горњег Стрижевца, која се односи на период 1880-1940. Намера аутора у овом истраживачком раду је да аналитичким приступом упозна читаоца са сачуваном документацијом, да основне биографске податке о власницима и расветли карактеристичне детаље у купопродаји непокретности, као што су: учесници купопродајних уговора, коришћење платежних новчаних средстава, називе – микротопониме простора као места одређења парцела која је предмет купопродаје, затим, начин одређивања њеног положаја и поименичне представнике власти који су потврђивали правоснажност уговорене купопродаје. Важно место у раду представља приказ пореских књижица и евиденција пореских обавеза у њима кроз поједине ставке у оквиру укупног годишњег пореског задужења, које су својеврстан печат тог времена, друштвених и економских прилика. Аналитичким приказом потврђен је став да брижно сачувана породична документа могу бити важан извор за изучавање економске позиције породице и њене зависности од друштвених прилика.

Кључне речи: Квита, пореска књижица, топоними, уверење, уговор.

У току прикупљања грађе из прошлости Горњег Стрижевца, средином деведесетих година прошлог века, боравио сам у кући породице, покојног Живојина Ј. Тодоровића (1903-1993), из фамилије Вазлијинци.² Разумевањем ове породице добио сам 33. документа, који су брижљиво чувани у кеси од конопљиног конца – ”пртено”, димензија 16,5 x 21.5 см, чији се вертикални спој завршава са две наспрамне омче, на којима је ова кеса могла да се окачи о зид у водоравном или искошеном положају. Кесу овакве израде и величине народ овог краја зове „ћесуљица”, али и „цаклица”. Документација обухвата период од 1880 до 1940 године.³ Једно од важних

¹ Контакт e-mail : v.pejcic@yahoo.com

² Ова породична лоза са Бовелинцима, Јовинцима и Цветковићима припада роду Врпчањи. Више у : Н. Тодоровић, *Горња Лужница*, Бабушница 2012., 289.

³ Целовита обрада овог материјала је знатно обимнија; уважавајући програмске захтеве ове публикације, овде ћу донети приказ 18 докумената, који га, надам се, на најбољи начин репрезентују.

обележја овог временског распона од 60. година је велики демографски успон села. По наслеђу из прошлих векова, породица је у добром делу овог периода била организована, углавном, у форми породичне задруге, али, то је и период који обухвата и почетке њеног распадања на самосталне породице. Само функционисање породичних задруга, као и њихова деоба, нужно се одражавао на динамичан ток купопродаје непокретности почев од плацева за изградњу кућа и окућница, до њива, ливада и шума, а самим тим и до појаве нових пореских обвезника. Управо сва ова документација најнепосредније сведочи о томе. Њен садржај чине тапије⁴, уговори, уверења, спискови имања, потврде, признања - признанице, одлуке, порески листови, пореске књижице, квите⁵, једна обвезница⁶, један војни сточни лист, једна судска пријава и одлуке и један позив за рочиште.

Слика бр. 1: Платнена кеса са документима породице Тодоровић
(Фото: В. Пејчић)

Значај ове породичне документације је несумљив; из њеног садр-

⁴ **Тапија**–Тапија је јавна исправа о праву власништва на некретнине, коју на захтев странке издаје надлежни првостепени суд.

⁵ **Квита**–докуменат о измирењу дуга, признаница, потврда.

⁶ **Обвезница** – хартија од вредности којом издавалац (држава, локалн органи власти, предузеће, банка) признаје дуг према повериоцу уз одређену каматну стопу. У конкретном случају, држава је била емитент обвезница у циљу прикупљања дугорочних новчаних средстава, издате 1. априла 1937.г. а којом је извршена замена обвезница 7% Инестиционог зајма из 1921. г.са роком отплате од 50 година по номинали.

жаја: тапије, уговори и уверења пружају информације о правној регулативи у купопродаји непокретности, а којим се потврђивала својина и њено преношење на другог власника. За разлику од садашњих геометарских доказа о једној парцели и њеној припадности одређеном власнику, инересантно је упознати како се онда одређивала позиција једне парцеле, при чему се упознајемо и са микротопонимијом – називом њеног простора где се налазила, такође, са власницима суседних парцела, али и са сеоским, општинским, среским и окружним преставницима власти који су документацију састављали и оверавали.

Поред тапија, саставни део овог породичног архивског свежња чине и **пореске књижице**⁷. Почетак њихове употребе у пракси државне управе датира из периода Краљевине Србије у XIX веку; у случају ове породице, евиденцију наплате пореза у њима, могуће је пратити почев од 1906. године. Административне ставке у пореској књижици су одређивале оквир пореских задужења према имовном стању и приходима из евентуалне предузетничке активности обвезника. Њих девет, сачуваних примерака, пружају обиље интересантних и важних информација, које је могуће пратити у солидном континуитету до 1938. године, са изузетком периода 1909-1915 и поратне године 1919., када јеу овој потоњој коришћен порески лист. Међу њима је и пореска књижица бугарске окупационе власти за период 1916-1918, која сведочи о територијалним претензијама Бугарске према овом делу српске територије у време Првог светског рата, као и о изабљивању тада незаштитеног српског народа. Пореску књижицу за период 1909-1914., која недостаје у породичном свежњу, државна администрација је користила за период 1920 -1923., независно од тога што је по завршетку Првог светског рата дошло до формирања нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

За период 1924-1929 коришћено је ново издање пореске књижице, штампано ћирилицом. И ако је у унутрашњој насловној страници стајао грб новостворене државе она се ни у чему није разликовала од пореских књижица из периода Краљевине Србије. У њој је било предвиђено осамнаест пореских задужења од којих је ова породица плаћала порез на земљиште, на принос од личног рада, државни порез, инвалидски порез, порез на ратне добитке, свештенички бир, особни порез за путеве по 2. дин., додатни порез за путеве, збирна ставка - порез свих осталих пореза, мостарина и две ставке пореза чија намена није наведена. У додатку ове књижице испланиране су рубрике за порез на пословни промет, општински прирез и војницу⁸. Године

⁷ **Пореска књижица** је штампана према захтевима Министарства финансија за потребе пореских обвезника, коју су пореске управе општина користиле за евиденцију задужења и исплате пореза у току једне године.

⁸ **Војница, ж.** - а. порез који су плаћали неспособни за служење у војсци; б. порез који је неки ред грађана или појединац плаћао држави зато што је био ослобођен учествовања у рату; в. новчана накнада

1930., очигледно, у очекивању нових књижица, прилагођених већ давно основаној држави, а онда и са промењеним називом и новој територијаној подели на бановине⁹, пореске обавезе су исказане у форми потврде; а њен садржај су сачињавале следеће ставке: текући порез као највећа номинална пореска обавеза, затим, самоуправни прирез, бановински текући прирез, свештенички бир, 6% камате, и егзекутивни трошкови. Наплата општинског приреза је потврђивана квитом, рукописном цедуљицом, потписаном од стране благајника и овереном печатом општинске благајне.

Пореска књижица која је била у употреби почев од 1931. је први пут носила јасна обележја новостворене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно, тада већ Краљевине Југославије. Она је штампана у знатно већем формату од пређашњих, који је био 15,5 см x 21,3 см, што је требало да обезбеди њену прегледност, а оно што је посебно издваја од свих дотадашњих је: што је сав текст у њој штампан паралелно ћириличким и латиничким писмом. Ова књижица је коришћена до 1934. а онда је за период 1935-1938. издата нова са битно усложњеним распоредом графикона, код којих се преглед о задужењу пореза попуњавао вертикално, а самоуправни прирези у хоризонталним графиконима. Због повећаних административних захтева образац ове књижице је штампан у формату 24 x 16,5 см, а новине су биле и те што је, према напомени на последњој страни, доспели порез могао уплатити чековном упутницом пореске управе код било које поште, као и то да је поред благајника, који је примао новац, уведен и ликвидатор, који је књижио наплату порезе у пореској књижици, и на крају обојица својим потписима и печатом пореске управе потврђивали уплаћени износ пореза. Према овој књижици, могућа пореска задужења су била: земљарина, кућарина, течевина, порез од ренте, порез на пословни промет и порез на нежење; а у самоуправни прирези су сврстани: бановински прирез, прирез трговинске коморе и свештенички бир. Наплата општинског приреза је и у овом периоду потврђивана квитом.

Приказ осталих докумената дао сам у хролошком следу њиховог појављивања.

Уверење-тапија из 1880. године, браће Стевана Гмитровића (1829-

коју је плаћао имућан војни обвезник неке да место њега иде у војску, у рат. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига II. САНУ, Институт за српскохрватски језик. Београд 1962., стр. 764.

⁹ **Бановине.** Законом о називу и подели Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 3. октобра 1929. год., установљена држава 1. децембра (18. новембра) 1918. год., је преименована у Краљевину Југославију. Истим законом ранија територијална подела на 33 области је преиначена формирањем 9 бановина и Управом града Београда као посебном управном јединицом; при чему је Пиротски округ припао Моравској бановини, који је према предходној подели био у оквиру Нишке области.

1900)¹⁰ и Јање Живковића(1836-1926)

Овај документ је најстарији од сачуваних, који је сачињен 10. марта 1880. године уканцеларији стрижевачке општине. Њиме издаваоци Х¹¹ Ђорђе Тодоровић и Х Стојан Стевановић, обојица из Братишевца, као сведоци јамче, јер из периода турске владавине није било других доказа, да је ливада са браником у месту званом Полопатица¹² својина браће Стевана Гмитровића¹³ и Јање Живковића¹⁴, која им је од оца у наслеђе остала. У тапијама стандардних образаца и уопште у ондашњим слободно формулисаним купопродајним уговорима о непокретности тј. о парцели која је предмет купопродаје, увек су бележени и подаци о власницима суседних парцела, у локалном говору “меџници”, као и дужине граничних међа, што је потврђивао да парцела стварно постоји, чиме је прецизно одређивана локација парцеле и њена величина. У првим оваквим правно обавезујућим актима наводила се дужина међа изражених у хватима¹⁵ и њихов положај према странама света. У овом случају власници суседних парцела су били: Стојан Стевановић, Живко Митић, Стеван Гмитровић, Коста Стојановић,

¹⁰ Датоване животне периоде појединаца, који се спомињу у овом раду, преузео сам из дела: Н. Тодоровић *Горња Лужница*, Бабушница, 2012.

¹¹ Х – По ослобођењу од Турака, писменост је била општа карактеристика становништва; број писмених у селима се у највећем броју случајева онда сводио на једноцифрене бројеве, а било је и насеља у којима није било ни једног писменог лица. У ондашњој администрацији испред имена и презимена неписмених стављан је знак икс - Х, а потписивао их је општински писар или неко писмено лице присутно у моменту када је њихов потпис био неопходан.

¹² **Полопатица.** Овај топоним се у народу изговара различитом комбинацијом самогласника **а** и **о**, при чему се, као такав, среће и у овој документацији; у овом случају Полопатица али и Палапатица Палапотница Полапатица, а његов прави назив је Полапотница, који чува успомену на место где се одвијао у прошлим вековима прастари обичај убијања старих људи познат као **лапот**, о коме је у Лужници сачувано више легенди. Види : С. Тројановић *Лапот и проклетије*, Искра, Београд 1898. стр. 342.; Др. Т. Р. Ђорђевић *Наш народни живот*, СКЗ, Београд 1923. стр. 147.; В. Пејчић *Лапот и у Лужници?* Слобода. Пирот 1989, стр. 7.; Д. Јовановић, Постекологија, *Полапотница* НИИ, Београд 11. октобар 2018. стр. 68. Поред овог топонима у овим документима спомињу се и: Батеј, Бербеч, Брод, Балановдол, Венац, Врбје, Голубача, Дол у Д. Крњину, Житарова падина, Јамје, Јасенов дел, Јаћина падина, Јеремија, Лозје, Калиње, Копито, Крст, Ограња, Пањевје - али и као Пањеви, Петрова страна, Појатиште, Равниште, Редак, Росуља, Рудина, Ућовац у месту званом “Пањевје – и као потес Ујновица, и Циганка.

¹³ **Презиме Гмитровиће** у лужничком говору, у доба Турака, формирано од личног имена Гмитар, у књижевном језику - Митар, које се користило и као скраћени облик имена Димитрије, отуда се назив црквеног празника Св. Димитрије овде изговара као Гмитровдњ. Под утицајем стандардног језика префикс Г је нестало па се ово презиме у Лужници сада изговара као Митровић.

¹⁴ **Стеван Ђ. Гмитровић и Јања Ж. Живковић**, из Братишевца, су браћа од стрицева; њихови очеви су браћа Ђорђе (1795-1889) и Живко (1790-1888) из рода Серавинци. Види : Н. Тодоровић, наведено дело, стр. 238-239

¹⁵ **Хват** (муш. и жен.) - скраћ. ХВ, или ређе Х (одн.лат. Н), мера међународно позната и као *ват* а нарочито као *фат*, у замену за раније дуго употребљавани немачки назив *клафтер* или *клофтер*, иначе врло близак народним мерама *свежањ* и *растегљај*., која је у 19 веку из српскохрватских крајева под Аустроугарском умногоме успела да као јавно призната потисне аршин. Хват се користио као мера за дужину, мера за површину, запремину и за огревна дрва. За величину 1 квадратног хвата коришћена је т.з. бечка мера од 3,596652 m.(са заокружењем 3,6 m) М. Влајинац, *Речник наших старих мера*, IV свеска. САНУ. Београд 1974. стр. 977- 988.

Никола Маринковић сви из Братишевца и Тоша Николић из Стрижевца¹⁶.

На крају се констатује да је овде уписани посед у означеним димензијама не захвата туђу, ни државну, ни општинсаку земљу, и да њени власници ни с ким нису у парници, а да је премер обавио, у присуству власника комшијских парцела, кмет села Братишевца Видан Павловић, као представник општинске власти, који је јамчио за његову тачност.

Докуменат је оверен печатом Суда стрижевачке општине и потписан од стране њеног председника¹⁷ Видена Станковића (1851-1918)¹⁸ и чланова Одбора Видена Павловића (Братишевац), Ранђела Вељковића (Ресник) и Косте Вељковића (Шљивовик).

Уверење - тапију, како је дословно насловљен овај докуменат, сачинио је учитељ Радоје П. Красић¹⁹, који је, осим Видена Станковића, све наведене појединце и потписао јер су били неписмени.

Документа Николе Тодоровића

Никола - Ника, Нака Тодоровић (1837- 1911), иако неписмен, био је први председник стрижевачке општине и касније кмет Стрижевца у више наврата по ослобођењу од Турака. Његово име Никола се у архивским и другим изворима најчешће спомиње у скраћеној формикао хипокористик-Ника. Међутим, у Пореској књижици његовог сина Јована, за период од 1927-1929., благајник Беловодске општине Стојановић, очево име овог

¹⁶ У периоду који обухвата ова документација село носи назив Стрижевац; епитет Горњи добило је 1945. године када је донесена одлука да се насеље формирано од подељених породица из овог села на простору Ливађа (Средорека) издвоји у посебно село са називом Доњи Стрижевац.

¹⁷ Документација пружа следеће податке о општинским председницима: Ресничка општина: Алекса Поповић (1891, 1897), Никола Митић (1892). Стрижевачка општина: Виден Станковић (1880-1881, 1900); она, такође, пружа податке и о кметовима: Братишевац: Виден Павловић (1880), Никола Ћирић (1881). Проваљеник: Јана Крстић (1881). Ресник: Ранђел Вељковић (1880), Алекса Ј. Тричковић (1900). Стрижевац: Адам Младеновић (1880), Стамен Петровић (1891), Ивко Ђорђевић (1891). Шљивовик: Коста Вељковић (1880).

¹⁸ **Виден Станковић** је рођен 7. фебруара 1851. године у Горњем Стрижевцу. Његово почетно занимање је било мутавија, а по ослобођењу од Турака био је механџија, трговац и једна од водећих политичких личности у ондашњем лужничком срезу. У доба Турака дошао је у сукоб са турском влашћу након чега се одметнуо у хајдука, четујући девет годину Сувој планини. Био је члан тајне српске заграничне организације за ослобођење од Турака, која је сарађивала са централном тајном национално-политичком организацијом у Нишу, основане 1874. Учествовао је као добровољац у оба српско - турска рата 1876 и 1877/78, којом приликом се, у овом потоњем, истакао у борби код Љубатовице. 1903. је одликован орденом Таковског крста IV „за заслуге учињене српској војсци и народном делу у рату за ослобођење”. Био је водећи либерал и народни посланик лужничког среза у више сазива, а у више наврата и председник стрижевачке општине. Умро је 1918. године у Бабушници. В. Стојанчевић, *Србија и ослободилачки покрет на Балканском полуострву у XIX веку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1990., стр. 324.; В. Пејчић, *Виден Станковић (1851-1918)*, Лужничке новине, месечник, Бабушница, новембар 1997. стр. 7. Види и: В. Пејчић, *Виден Станковић (1851-1918)*, Либерал, месечник, Београд, бр. 1. 10. јул 2004. стр. 9.

¹⁹ **Радоје Красић**, је, после Стевана Николића, био други учитељ Основне школе у Стрижевцу после ослобођења од Турака. Он је у овој школи радио у првој школској години 1879/1880, почев од краја фебруара, до школске 1885/1886. год.

пореског обвезника наводи као Нака. У време свог кметовања, према свом карактеру и односу са мештанима и спровођењу одлука, добио је надимак Вазлија, по коме је његова породична лоза – потомци (фамилија) добила касније заједнички назив Вазлијинци. Према писању његовог потомка Негована Тодоровића, у монографији Горња Лужница, овај надимак је добио по својој строгости у односу са мештанима, а којом се одликовао турски војсковођа Вазли паша.²⁰ Како је употреба турцизама у 19. веку била веома присутна у српском језику и која се у добром обиму задржала до данашњих дана, неопходно је упознати се са његовом етимологијом, поготово због претпоставке да је можда само значење ове речи одређивало његов карактер, па отуда и надимак. По Шкаљићу, *Фазлија* је хипокористик за муслиманско мушко име, који је формиран од турског личног имена *Фазли*, чије значење је вредни, врсни. На истом месту аутор преноси да у арапском језику постоји реч *fadl* са значењем вредност, доброта.²¹ И Википедија је регистровала одредницу *фазлија* и њену варијанту *фадил* као арапске речи, које су по својој граматичкој функцији такође квалитативни придеви, са значењем изврстан, одличан, заслужан, истакнут²². Вук, у свом Српском рјечнику, је забележио краћи облик овог појма - *вазли*, који срећемо и код већ поменутог Шкаљића, где је додуше почетно **ф** супституисано гласом **в**, попут случаја у локалном дијалекту, за чије значења не даје директан одговор, већ наводи загонетку: „Ја пођох по сопоту, а стадох на грехоту, позвах мрдељаче: доне’сте ми тулеоде, е су дошле *вазли* – *траве*”²³, где *вазли* - траву, очигледно, користи са значењем лековите, благотворне и сл.

Како се истакнути добровољац у тек завршеном стрпско - турском рату Виден Станковић, очигледно, није још био вратио са ратишта, након примирја (31.јануара 1878) и очекивању одлука прелиминарног споразумау Сан Стефану (потписаног 19. фебруара - 3. марта) 1878) између Русије и Турске²⁴, за првог председника стрижевачке општине одмах по ослобођењу од Турака изабран је Ника Тодоровић, зато његово преседниковање тада није дуго трајало.Ово потврђује уверење издато учитељу Стојану Крстићу

²⁰ **Мустафа Фазли Паша**, познати турски војсковођа, је био савременик Николе Тодоровића; он је у време српско-турског рата 1876. спомиње као командант турског десног крила у бици код Алексинца, од 23 до 25 августа. . Више детаља у: Др.П. Опачић и др С. Скоко *Српско – турски ратови 1876-1878*. БИГЗ. Београд, стр. 117.; Н.Т одоровић, наведено дело.289.

²¹ А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1979. str. 278.

²² <https://sr.wikipedia.org/Fazlija> (На дан 20.05.2020).

²³ В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1972. 51.

²⁴ Србија није учествовала у поразним преговорима у Сан Стефану, малој луци на домак Цариграда, али је као учесница у сукобу имала своје преставнике који су пренели српске захтеве руској Врховној команди, главној и јединој преговарачкој страни са Турском. Међу члановима српске депутације био је и преставник лужничког среза Миладин Манчевић из Беровице, „српски Солзбери”, како га је у тој прилици назвао Панта Срећковић, ондашњи начелник пиротског округа. За његов одлазак у Сан Стефано у тек формираном лужничком срезу”покупљено је с главу на главу по 11/2 а од неких и по 2 гроша... народни зној је однела мутна Марица”. В. Пејчић, *Записи из прошлости Пиротског округа* (рукопис). Види и: Др. Петар Опачић, Др. Сава Скоко, наведено дело, стр.317.

18. фебруара 1878.године, којеје његовим именом као председника општине потписао свештеник Живко Ристић, дословно -Н.Тодоровић²⁵.Већ 9 априла, те исте године, он се на страницама Српских новина спомиње као кмет села Стрижевца када су кметови, у име народа лужничког среза, упутили чесетитку књазу Милану поводом прве прославе Српских Цвети по ослобођењу од турског ропства²⁶. Траг о себи, као стрижевачки кмет,али овог пута са именом Ника Тодоров, оставио је својим присуством на среској скупштини одржаној 3.јуна те исте године у Пироту, као ондашњем седишту лужничког среза, на којој је присутним кметовима, њих 65 на броју, и одборницима(111.присутних) саопштена законска наредба да је за седиште овог среза одређен Бабушинац (дословно)²⁷.Узгред треба рећи, да кметови ову наредбу нису прихватили, залажући се при том да седиште среза остане у Пироту, у Вејатовим и Јусуовим конацима, “које је народ под кулуком и без гроша направио и да због тога треба народу и да остану”.²⁸ Исте године спомиње се и у рођенданској честитци која је књазу Милану упућена телеграмом, а коју су му преставници народа Пиротског округа упутили 10. августа, којом приликом су му, између осталог, одали признање и захвалили на његовим храбрим одлукама којима је свој народ избавио “из понора ниског стида, нечовечног понижења и гнусног ропства”. Инересантно је, да је Ника Тодоровић у том допису сврстан у председнке општинских судова, што није одговарало објективном стању, поготово када се зна да је у то време много заслужнија и утицајнија личност био Виден Станковић, који се, незнано из којих разлога, међу већег броја наведених преставника и не налази.²⁹ У документу сачињеног 5. октобра 1879. у Бабушинцу (дословно) Ника Тодоровића се такође спомиње као један од кметова лужничког среза, када су за смештај и потребе среског начелства купили од сурачевске општине турску кулу, две куће, два амбара и један кош са плацем као и механу - пекарницу(печењару) на посебном плацу за петстотини дуката.³⁰ Међутим, већ 29. новембра те 1879., када је почела преписка преставника

²⁵ Н. Тодоровић, В. Пејчић *Црква Пренос моштију светог Николе у Горњем Стрижевцу*. Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2017. Стр.142.

²⁶ Српске новине, Београд 1878. бр.83.

²⁷ **Бабушница**. По ослобођењу од Турака је настала права збрка око назива седишта лужничког среза. По ослобођењу у употреби су три назива :најпре Лужница, потом Бабушинац, а у списку насеља овог среза по Привременој подели ослобођених крајева, уместо ова два предходна, стоји село са називом Бабушевац. У Државном шематизму ово насеље до 1890 године носи назив Лужница, и поред тога што је 1881 усвојен захтев управе лужничког среза од стране Министарства унутрашњих дела да се оно убудуће зове Бабушница. Архив Србије Министарство унутрашњих дела –Полицијно одељење(надаље МУД-П), *Регистар 1881. год., поднесак под ред. бр.10987*. Види и: В. Пејчић *Како је Бабушница добила име*, Слобода, недељник. Пирот, 24.октобар 2009., стр.16.

²⁸ Архив Србије (даље:АС), Министарство унутрашњих дела, Полицијско одељење (даље: МУД - П) 1878., р. 192, ф. VI .

²⁹ И. Николић, *Пирот и срез нишавски 1801-1883. грађа, књ.1*. Пирот 1981. Музеј Понишавља –Пирот, 431. Види и Н. Тодоровић, *Горња Лужница*. 2012. Бабушница, стр. 290.

³⁰ АС. МУД – П, 1879. р. 172.ф. XVI

ресничке општине са министром унутрашњих дела са жељом да се споје са стрижевачком општином, међу члановима Управног одбора стрижевачке општине (који су чинили поред председника Видена Станковића, кметови села и по два одборника) име Нике Тодоровића се не налази, већ је сврстан у списку међу остале сељане Стрижевца.³¹ Изван сеоске и општинске управе он је остао и наредне године, о чему сведочи допис о одгађању отплате државног зајма, који је у име сељана поднео Народној скупштини 8. јануара 1880.г. председник стрижевачке општине Виден Станковић.³² На дужност кмета он се ускоро вратио, јер је по свом положају био члан Општинског одбора и потписник молбе, коју су 10. фебруара 1881. представници стрижевачке општине поново упутили Народној скупштини да им се и овог пута рок за отплату државног зајма продужи до идућег Митров-дана, “пошто је народ прошле године, -како стоји у допису, - био сасвим оскудан у храни и да је исту набављајући знатно осиромашао и да због тога није у стању државни зајам у одређеном року дати”³³. У непотпуним истраживањима о његовом кметству, треба навести и податак Н. Тодоровића, који је нашао да је Ника 1903. године био вршиоц дужности кмета у Стрижевцу.³⁴

1886. године Министарство финансија је обавило категоризацију квалитета земљишта, коју је потом користило као основу за одређивање пореских задужења. Попис те категоризације је, међутим, изазвао незадовољство код многих пореских обвезника, сматрајући да је квалитет земљишта њихових парцела прецењен, па су тим поводом подносили жалбе поменутом министарству, а управо један од њих био је и Никола Тодоровић. Нажалост, садржај његове молбе остаће непознат, јер није сачуван у депоу Архива Србије.³⁵

У Регистру Министарства унутрашњих дела – Полицајно одељење, за 1887. годину, забележене су две доставе –жалбе, о незаконитом поступку новоизабраног председника стрижевачке општине (чије име се не наводи, али се највероватније ради о Видену Станковићу), а једну од њих је поднео Никола Тодоровић са неколицином других својих истомишљеника, највероватније радикала; међутим, садржај и те жалбе, као и оне друге која је насловљена -”Сељани стрижевачке општине...”, је, такође, непознат јер нису сачуване.³⁶

Траг о њему постоји и у списку пореских обвезника ресничке општине за 1891. год., у години када је у Стрижевцу најмањи износ обавеза плаћао Ђорђе Јовановић од 8 динара, а највећи Милош Ћирић од 92,10

³¹ АС. МУД – П. 1880 р. 14. ф. V. Ресничку општину су тада чинила села: Ресник, Братишевац и Бежиште, док су у састав стрижевачке била села: Стрижевац, Шљивовик и Проваљеник.

³² Архив Србије (даље: АС). Народна скупштина (даље: НС) 1881.р. 215. ф. IV.

³³ Исто.

³⁴ Н. Тодоровић. *Стрижевац (Горњи и Доњи)*. Бабушница 2000. 379.

³⁵ АС, Регистар Министарства финансија за 1887.

³⁶ АС. МУД – П. 1887. рег. бр. 14836

динара, дотле су пореске обавезе Николе Тодоровића те године износиле 32, 47 динара.³⁷

Што се тиче страначке опредељености, Никола Тодоровић је припадао Радикалној странци. Прва информација о томе потиче из 1882. године, када је био потписник поздрава и подршке народном посланику лужничког среза Глигорију Поповићу, једном од водећих радикала у то време у овом срезу, који је подстакнут његовим наступом у раду Народне скупштине те године.³⁸ Своју припадност овој странци Ника Тодоровић је потврдио и на поновљеним изборима за народне посланике у лужничком срезу 23. маја 1884. године када је гласао против Видена Станковића, за кога се зна да је био либерал.³⁹

Николин отац се звао Тодор (1794-1886), који је поред Николе имао још и синове Пану (1843-1926) и Младена (1845-1924). Од деце, Никола је са супругом Симијонком (1839-1919) имао два сина: Алексу (1871-1917) и Јована (1875-1944), чија документација је саставни део овог породичног свежња, и три кћери: Динку (1869), Милевку (1881-1958) и Тасу (1877-1940).⁴⁰

Уверење (1881)

Овим купопродајним актом, од 29. новембра 1881. године, продавац Коста Поповић (1823-1899), из Стрижевца, ”свакога и сваку ово надлежну власт уверава да је њиву у стрижевачком атару, у месту званом ”Калиње”, продао господину Ники Тодоровићу, тежаку из Стрижевца, за износ од четири дуката цесарских⁴¹, који му је у целости исплаћен”.

За прецизније одређење локације ове парцеле наведени су власници суседних парцела по странама света, и то: Ранча Филиповић, Пејча Цветковић и Ранча Вилиповић,⁴² сви из Стрижевца; парцела је с једне стране

³⁷ В. Пејчић, *Порески обвезници Лужничког среза 1891. године* (рукопис), 27.

³⁸ В. Пејчић *Записи из пиротског оруга* (рукопис).

³⁹ АС. НС. 1884. р. 1. ф. IV.

⁴⁰ Н. Тодоровић, наведено дело, 290.

⁴¹ **Дукат цесарски.** Народноновчаном тржишту вазалне Србије до 1842. било је у оптицају чак 43. врсте страног новца. Два месеца пре погибије, тачније 15. марта 1868., кнез Михаило је увео крајцере као први српски новац, после средњовековног динара, по угледу на државне чланице Латинске Монетарне Уније и посебно француске стандарде. Учешће крајцере на тржишту, међутим није било дугог даха, он је више чувао лик погинулог кнеза, него што је био важан купопродајни и платежни посредник, па је присуство страног новца било и даље доминантно. Године 1873. кнез Милан је, по угледу на румунски новац, увео динарски систем који је озакоњен тек 1878. године, по ослобођењу јужних српских области и стицању независности. Међутим, и поред тога, присуство страног новца у робноновчаној размени је и даље неколико наредних година било у пракси; тада се поред динара користе: аустријски дукат или познатији као дукат цесарски, турски златан новац - махмудија, руски златан новац - империјал, француски - наполеон, турски - грош чаршијски и још десетак других валута. Ж. Живановић, *Србија у ратовима*, Српска књижевна задруга, Београд 1958. стр. 304-314. Види и: В. Пејчић, *Новчани хаос у доба кнезова*. Беобанка, Београд бр. 836. стр. 8.

⁴² **Исписивање презимена истог лица као Филиповић и Вилиповић** сведочи о писаревој недоследност

била ограничена реком.

На крају се наводи да продавац овим уверењем уводи купца у права сопствености и да он од датума издавања па у будуће може истим добром добровољно да располаже.

Уверење су поред продавца њиве Х Косте Поповића потписали и сведоци: Живко Ристић, свештеник из Стрижевца, Х Никола Ћирић, кмет села Братишевца и Х Јана Крстић, кмет села Проваљеника.

Уверње је сачинио писар стрижевачке општине, Т. Јо. Михајловић, који је потписао све наведене појединце јер су били неписмени, осим свештеника Живка Ристића, који је био писмен.

Уверење(1881)

Уверењем, које је издато 9. „децембра” 1881. године у канцеларији стрижевачке општине, Живко Ђорговић⁴³ (1839-1895), из Стрижевца,

и његовом колебању између стандардног језика и локалног дијалекта. Глас **ф** се у народу овог краја онда није користио, већ искључиво његов супституант **в** ; отуда ово презиме са почетним гласом **ф** је прилагођено стандардном идиому, при чему се овај глас једино у том случају и користио. Глас **ф** у народном дијалекту Лужничана се устаљује у говору млађих генерација под снажним утицајем школства и медија, а презиме Филиповић је било већ устаљено .

⁴³ **Коришћење презимена Ђорговић** у Лужници заслужује посебну пажњу истраживача. Оно је формирано из старог личног имена Ђорго, - у стандардном језику Ђорђе, чије су и варијанте, између осталих: Ђурађ, Ђурђа и Ђура, за које се у овом крају у духу локалног дијалекта XIX века користиле и његове истозначне варијанте: Ђорђија, Ђурца, Ђорца и хипокористици Ђора, Ђора и Ђоца. Све ове варијанте једног имена су религиозно инспирисана именом веома поштованог свеца Ђорђа; отуда се пролећни празник посвећен овом свецу - Св. велмученик Георгије – Ђурђевдан (6. маја), у Лужници изговара као Ђурцовдџн, а јесењи - Обнављање храма Св. вел.муч. Георгија – Ђурђиц (16. новембра), се овде зове Св. Ђорца (из примера, како се ова породична слава зове у Бежишту, у фамилији Мининци). (Види: Х. Поленаковић, *Још о имену Ђорђе.*, Наш језик св.5/6. Београд 1939., стр.84.). У матичним књигама, преписи са државним органима и сачуваној породичној документацији формираној после ослобођења од Турака у Лужници се користе ови облици: Ђорђе, Ђорђија, Ђора, Ђурђе и Ђура, који су постепено потискивали предходне старе варијанте овог имена: Ђорго, Ђурца, Ђорца, Ђора и Ђоца. Што се тиче презимена у том периоду, у овим изворима паралелно функционишу презимена Ђорговић и Ђорђевић, али и Ђорић, Ђорџић, Ђурић и Ђурџић. Међутим, касније, појава лексема **ц** је под утицајем стандардног језика супституисана лексемом **ђ**, а презиме Ђорговић је преиначено (*з* у *ђ*, Белић) у опште познато презиме у српском народу – Ђорђевић, које је већ било у употреби - у презиме које се често везује за племенску заједницу Ђорговци, насталу у прошлим вековима од православних Рома (мада има изузетака, и само презиме није јединствено у том случају већ су у употреби и друга , као Јовановићи, Савићи и т.д.), који су се потом родно сјединили са српским народом, чиме су у свом двојном идентитету потисли своје генетско порекло и који искључиво говоре српски и себе сматрају Србима. Ову чињеницу потврђује појава ове племенске заједнице под истим називом у више насеља на овом простору, али и у другим деловима Србије, од Врања до Војводине. У бабушничкој општини фамилије Ђорговци постоје у: Радошевцу, Војницима, Горњем Крњину, Проваљенику..., а у Белопаланачкој у: Шљивовику и Мокри .- Види: М. Костић (Српски етнографски зборник, Насеља и порекло становништва- *Коритница*. САНУ, Београд 1954. стр. 75 и 82. ; затим, у Топоници, Тамњаници, Дражеву и Градишту. - Види : Др М. Костић *Белопаланачка котлина* Географски институт “ Јован Цвијић” Београд. 1970. стр.180.,188.,210., 214. Род коме је припадао Живко Ђорговић тј. Ђорђевић, у Горњем Стрижевцу се зове Чуљинци, а који, по Н. Тодоровићу (*Горња Лужница* 297.), води порекло од рода Карамбелинци у Завидинцу. По Тихомиру Ђорђевићу, могућност истог порекла је и са родовима који носе назив Ковачи (тј. Ковачевци, Ковачеви) и Мечкари (тј. Мечкарови и Мечкарци). Види: Т. Ђорђевић- Оглед: *Бели Цигани у Србији*. Српски књижевни гласник Београд 1909. Књ. XXII. св. 3., стр. 202 - 209. Лично име *Ђорго* има и свој хомоним

уверава “свакога и сваку овоземаљску власт које се тицало буде” да је своју ливаду у месту званом “Полопатица”, атара стрижевачког, продао Ники Тодоровићу из Стрижевца за сто десет гроша чаршијских⁴⁴, који износ је примио у целости.

Положај ливаде је био такав да се граничила са парцелама двојице других власника и то Стојка Здравковића и Стаменка Станојића обојице из Стрижевца. На крају овог акта стојида продавац, уводи купца у право сопствености и да од дана потписивања он може са наведеним добромрасполагати посопственој вољи, а да јепродавац дужан му изда тапијуод исту ливаду.

Квита (1900)

Препис оригинала: *На (138,84) сто тридесет осам и 84/100 дин. примио сам на име хране која је давата на позајмицу појединцима у 1886. год. а која је покупљана према наређењу начелника среза лужничког од 2 и 9 фебруара 1886. г. бр. 650.*

Ова сума уведена је у списку од бр. 11. до бр. 23. закључно.

Бр. 231.

22. новембра 1900. г.

Стрижевац

Председник општине

В. Станковић

Тапија (1903)

Због учињених кривичних трошкова, начелник среза лужничког 10. јуна 1901. године изложио је јавној продаји непокретно имање - њиву у атару села Доњег Крњина, у месту званом “Дол”, масе покојног Ристе Живковића, бившег из Доњег Крњина, и исту уступио Николи Тодоровићу из Стрижевца за 60. динара као највећи понуђени износ.

У тапији су наведени и гранични власници суседних парцела: Стојан Цветковић из Стрижевца, браћа Тодоровић, Пејча Спасић и Коста

у локалном дијалекту – *ђорго*, чије фигуративно значење је дупе, што асоцира на прљавштину и смрад. Види: Љ. Ђирић *Речник говора Лужнице*, Српски дијалектолошки зборник LXV/2. Београд, 2018., стр. 188.

⁴⁴ **Чаршијски грош.** Стари отомански начин обрачуна у разним трансакцијама у Кнежевини Србији обављан је грошем као званичном монетом, која је покушала да га напусти 1868. увођењем крајцера; међутим, независно од тога, грош је и даље опстајао и то и у периоду после ослобођења од Турака и увођењем динарског система. Постојале су две врсте гроша: чаршијски и порески. Порески грош је имао вредност 2 чаршијска гроша и 8 чаршијских пара. Чаршијски грош по ослобођењу од Турака на простору јужних српских области је био незванични новац, а настао је као последица циркулације обезвређеног османлијског новца и служио је за обрачуне тржишних трансакција, док је порески грош коришћен за обрачун трансакција јавног карактера. Ж. Живановић, *Србија у ратовима*, Српска књижевна задруга, Београд 1958. стр. 304-314 Види и: https://www.google.com/search?q=Kolekcionarstvo&rlz=1C1GCE9Z_Kolekcionarstvo_5...

Бошковић, поред чијих имена су поред стране света наведене и дужине граничне стране у метрима.

Тапију је издао Пиротски првостепени суд 1 децембра 1903. године када је председник овог Суда био С. М. Пиперин, а писар Н. Мирковић.

Документа браће Тодоровић

Браћа Никола(Ника),Пана и Младен Тодоровић су у одређеном периоду живели у породичној задрузи,па се због тога у неким документима појављују као заједнички купци појединих парцела.Пана и његова жена Цана имали су синове: Саву(1869), Ставрију(1874-1853), Милана(1879-1935) и Петра(р.1883) и кћерку Дену. Пана је био један од кметова у селу, коју дужност је обављао 1903.год.⁴⁵ ПородицаПане Тодоровића је зачетница посебне лозе у роду Врапчањи, која је у селу позната као Бовелинци⁴⁶.Младен се женио два пут, при чему из оба брака није имао мушкогнаследника, већ по једну кћерку.

Тапија (1890)

Овом тапијом се потврђује да је Милош Ћирић(1837- 1911),из Стрижевца,19. 1890. год.”из слободне руке” продао њиву за 180.динарабраћи Николи(Ники), Пани и Младену Тодоровић из Стрижевца у месту званом “Петрова страна”, коју је уживао без других задругара, а која ми је остала у наслеђе од оца, почившег Ћири Јовановића, на коју није имао никакву тапију.

Власници суседних парцела су: Х Андон Ристић, Х Нака Митровић, Х Тричко Ђорђевић, Х Риста Живковић, сви из Стрижевца .

Премер поменуте парцеле обавио је Х Адам Младеновић, кмет села Стрижевца. Њен састављач је Тодор Тодоровић, ондашњи писар Суда Ресничке општине. Тапију је потписао и председник Суда Ресничке општине Алекса Поповић⁴⁷.

⁴⁵ Н.Тодоровић. *Стрижевац (Горњи и Доњи)*, Бабушница, 2000. 379.

⁴⁶ **Бовелинци**. Назив ове фамилије је карактеристичан по префиксу **бо**, који је скраћени облик у локалном дијалекту за назив старе жене – бобо (полусложеница уз лично име), што у стандардном говору значи баба, па је отуда овај назив формиран по старици бобо Вели или бо-Вела, тј. баба Вели. Исти је случај када је назив неких родова и фамилија формиран по називу мушког старог претка, какви су: Данешинци, Даспасинци и сл., где префикс **да** представља стари скраћени облик од речи деда, из примера: да–Неша, да-Спаса и сл., што би у стандардном говору било деда Неша, деда Спаса и тд. Види: Љ.Ћирић, *Речник лужничког говора*, Српски дијалектолошки зборник LXV/2, 2019., стр. 53.

⁴⁷ **Алекса Поповић** (Јеленко, Зека 1860-1923.) је родом из Горњег Стрижевца и фамилије Поповци. Син је свештеника Живка Ристића, био је преседник стрижевачке општине у више наврата, који се крајем осамдесетих година, у деоби са браћом Петром и Јанком, преселио на гувно у ондашњем стрижевачком засеоку Бела Вода. Био је кафеџија и преседник ресничке општине и касније беловодске у доба Краљевине Србије, као и у периоду између два рата.Као један од водећих радикала у лужничком срезубио је народни посланик у једном мандату након избора 1897.г.. Имао је шест синова из два брака и

Документа Видена Тодоровића (1832-1922)

По писању Н. Тодоровића⁴⁸, Виден Тодоровић потиче из једног од огранака у роду Врапчањи чији су потомци извесног Матеје једног од тројице претпостављене браће зачетника овог рода (чијег оца аутор не наводи), који се родио у другој половини 18 века, по коме је каснија лоза названа Матејини. Виден је са супругом Јованком имао сина Пешу (1873-1953) и кћерку Ранчу, а он је иначе био унук Матејин, док се његов отац звао Цветко, по коме је ова лоза носи презиме Цветковић. Међутим, Виденово неоспорно презиме Тодоровић, по овде приказаној тапији, најављује оправдану претпоставку да је отац ово троје браће био извесни Тодор.

Тапија (1897)

У тапији стандардног обрасца наводи се да је начелник Среза лужничког актом од 20. марта 1897. г. Н = 1237. обавестио Пиротски првостепени суд да је на јавној лицитацији продавао парцелу Видена Тодоровића из Стрижевца у „Појатишту“, која је том приликом уступљена Видену Станковићу, трговцу из Стрижевца, који је понудио највећу цену од 10,30 динара.

У тапији су, поред дужина појединих међа, наведени и власници суседних парцела: Стојан Јоцић, Митар Пејчић, Станко Маринковић и Пејча Тодоровић сви из Стрижевца.

На полеђини ове тапије стоји службена белешка да је ову њиву Виден Станковић, трговац из Стрижевца, продао 30. марта 1899. године Ники Тодоровићу за 20 динара.

Документа Алексе Н. Тодоровића (1871-1917)

Алекса Тодоровић – Лека Вазлијаје по занимању био терзија, али се упоредо успешно бавио и лончарским занатом⁴⁹. Стицајем несрећних околности, женио се два пута, и то женама које су родом обе биле из Стрижевца. Његова прва жена Гмитра Вељковић (р.1869), из фамилије Велковци, је умрла у двадесет седмој години живота 1896.г., са којом је имао сина Николу (р.1890), чија је судбина такође била трагична, јер је умро 1916. од последица рањавања у Првом светском рату, у коме је годину дана

једну кћер. Његов син је свештеник Јован Поповић(1879-1937), који је био први намесник цариградског среза по његовом припајању Србији након Првог светског рата. (Н.Тодоровић, В. Пејчић *Црква пренос моштију светог Николе у Горњем Стрижевцу (1857-2017)*, Народна библиотека Бабушница 2017 стр.104-109.Види и: В. Пејчић, *Црква св. Николе у Горњем Стрижевцу (1830-2017)* Белопаланачки зборник 13-14, 2017/2018. стр.179-188.

⁴⁸ Н. Тодоровић, *Горња Лужница*, Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2012. 291.

⁴⁹ Н. Тодоровић *Стрижевац (Горњи и Доњи)*. Ниш 2000., 323-324.

касније (1917) погинуо и сам Алекса. Друга Алексина жена, Бонка Костић (1868), је била, родом из фамилије Даживковци, са којом није имао деце, а која се по завршетку Великог рата преудала у Извору.⁵⁰

Пореска књижица (1906-1908)

Књижица је са корицама од импрегнираног платна рубин боје, а издала ју је Пореска управа Министарства финансије Краљевине Србије; имала је и своју продајну вредност која је износила 0,60. дин.. На предњој корици су адресни подаци пореског обвезника: бр. 195255, г. Алекса Н. Тодоровић, Стрижевац, Општина Бела Вода, Срез лужнички, Округ пиротски. Књижица садржи два дела од којих је један са рубрикама за основни порез и прирез, а други део је посвећен додатку за општинске прирезе и војницу. Поред два бланко листа и једног који је посвећен наслову, књижица садржи и седам листова за службене податке о пореским обавезама и њиховом одужењу.

На првој страни службеног дела књижице је текст извода из Закона о непосредном порезу и одлукама Пореске управе у три поглавља, који овде дословно преносим:

I. По чл. 110. закона о непосредном порезу, као доказ да је сопственик ове књижице..... платио порез, служи му једино ова пореска књижица, у којој ће власт, која врши наплату пореза, при свакој отплати пореза, одмах га одужити на одређеном месту.

II. Ако сопственик ове књижице има имања у којој другој општини, ван места где стално живи, може порез на исто имање положити и власти овога места. Власт, која врши наплату пореза, дужна је да положени порез прими, одужи платца у књижици, позвав се на број своје депозитне књиге и у року од 3 дана пошаље дотичној власти где се налази имање задужено порезом, која ће о пријему одмах одговорити и означити број дневника пореза.

III. Ко би ову књижицу брљао, цифре додавао или преиначавао, да би тиме себи или друге користио, казниће се по §. 147. казненог закона до пет година робије.⁵¹

Пореске обавезе Алексе Н. Тодоровића за 1906. годину су износиле 87, 88. динара.

У наредној години (1907), поред промена у висини разреза по појединим ставкама, уведен је порез за ремонтски фонд ; укупне његове пореске обавезе тада су износиле 77.08.дин..У 1908. г., када су његове

⁵⁰ Н. Тодоровић, *Горња Лужница*, Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2012. .,290

⁵¹ Овај текст се понављао на свим пореским књижицама закључно са 1929. год.

пореске обавезе биле 83,10. дин., пажњу заслужује пореска ставка од 1,70. дин., која је насловљена “за Братишевац”, а која се по свему судећи односи на “градобију” којом је то село тада било захваћено, за непогоду за коју је обрачунат и одређен износ општинског приреза евидентираног у Додатку; те године порез за ремонтски фонд је укинут.

У Додатку ове Пореске књижице, који је посвећен општинским прирезима и војници за исти временски период од три година, стоји да је Алекса Н. Тодоровић 1906. имао задужење општинског приреза од 50,80% у износу од 15, 69.дин.. Године 1907. његове укупне пореске обавезе из овог дела биле су 27,45. дин. а које су се односиле на већ поменуто задужење општинског приреза, које овога пута износило од 18,96.дин., а остатак задужења у износу од 7, 47 дин. се односио на утрински порез и прирез од 1,15% за осигурање стоке. У 1908. на већ поменута задужења додато је и задужење приреза за “градобију” од 0,90.дин.,укинут је порез на утрину, а укупне додатне обавезе те године овог пореског обвезника су биле 27,71. дин.

Саставни део пореских књижица биле су и квите, посебни обрасци општинске благајне, које су могле бити штампане са стандардним садржајем али и импровизоване цедуљице, на којима је исписивана отплата пореских задужења која су увођена накнадним општинским одлукама. У овој пореској књижици се налази једна квита стандардног обрасца, каква се у том облику не среће у пракси пореске управе између два рата, која је насловљена као “отплата приреза”, а којом је потврђено да је Алекса Н. Тодоровић платио 1,40.дин. 20.X.1907. на име пореза за накнаду штета од града (“градобије”).

Општински благајник свих ових година био је Алекса Ј. Тричковић, из Ресника.

Документа Јована Тодоровића

Јован Тодоровић (1875-1944) био је ожењен Цаном Станојевић (1874-1942) из Горњег Стрижевца (род Чаушовци), са којом је имао синове Живојина (1903-1993) и Милана и кћерке: Ружу(р.1898), Настасију (1910-1988), Мику(р.1912) и Љубицу (1916-2003). Бавио се пољопривредом и сточарством.

Недатирани списак имања

По овом списку Јован Н. Тодоровића је поседовао следеће парцеле: плац(кућни), Село - воћњак,Батеј – њива,Голубача- два забрана,Јамје—двењиве, Јасенов дел – забран,Јеремија- њива и забран(шума), Рудина - два забрана и њива,Ућовац-четри њивеимлад воћњак,Циганка-њива. Поред ових података у списку су дати и: величина парцела,географске

одлике, карактеристике и категорија земљишта.⁵²

Данџна књижка (Пореска књижница) (1916-1918)

Траг о окупацији незаштићеног српског народа овог дела Србије, са територијалним претензијама, од стране Бугара у време Првог светског рата и његово насилно бугаризовање је и ова пореска књижница бугарске државне власти. Са картонским корицама светло зелене боје (19,03 x 11,07), са бугарским грбом у заглављу, ова пореска књижница је овако насловљена: Данџна књижка на г. Иванџ Тодоровџ, отџ с. Стрижевацџ, Бџлеводска община, земледџлецџ, за събирање данџцитџ за периода 1916-1918 год. На почетној страни отштампан је извод (Извлџчение) из закона о наплати непосредне порезе. У 1916 г., оквиру рубрике *Порези, казне, прирезџи и други разрезџи пореза* евидентирана су плаћања порезе на непокретну имовину, на вредности покретне имовине, на приход од рада, школски, за одржавање путева - друмски, лични, за издржавање инвалида, окружни прирез; од општинских приреза плаћао је редовни. Његове укупне пореске обавезе за ову годину износиле су 78,63. лева. Пореске обавезе за 1917. Јована Тодоровића су незнатно умањене и биле су 78,26 лева. Наплата пореза од окупираног српског становништва била очигледно прилагођена ратним потребама и стању на ратишту, јер су пореске обавезе за ту годину превентивно завршно обрачунате са 29. јуном. Међутим, како су ратне околности омогућавале даљу окупацију, преостало задужење је пренешено у наредној 1918. години, у којој је ипак даља наплата пореза окончана 12. јуна, а укупне пореске обавезе Јована Тодоровића су тада скоро удвостручене и износиле су 155,45 лева. Како су се трошкови рата увећавали, бугарска власт је у овој години поред повећања процента наплате пореских намета уводила и нове, тако је Јован, али и сво становништво, били оптерећени обавезом плаћања пореза на број поседованих оваца (бегликџ).

Саставни део ове пореске књижнице су и две службене потврде: Квите (Квитанция) – стандардни образац бугарске шумске управе којом је потврђено да је 28. јануара 1918. г. Јован Тодоровић купио један кубик дрва за огрев обезбеђен у државној шуми. Друга службена белешка је рукопис Признанице (Разписка) којом је потврђено да је Јован Тодоровић, 25. марта те исте године, испоручио бугарским властима 30% меса живе ваге, од расположивог, у тежини од 111 килограма.⁵³

⁵² Саставни део ове пријаве је иметак и његовог сина Живојина Ј. Тодоровића, који ђу пренети у одељку посвећеном његовим документима.

⁵³ Код превода са бугарског на српски језик користио сам Бугарско – српскохрватски диференцијални речник који је саставио Др. Никола Мирковић, у издању Југословенско - бугарске лиге у Београду, Београд 1937.; као и Бугарско - српскохрватски речник Марина Младенова, у издању Нолита, 1967. Београд.

Скраћење периода наплате пореза у овој години изазвано је неповољним развојем догађаја на ратишту по бугарске ратне амбиције и њених савезника. Укључивањем Америке у рат 6. априла 1917. знатно је ојачан Западни фронт, чиме је уз већ постојећи Солунски, Галицијски и Палестински битно уздрман положај војске Централних сила: Немачке, Аустроугарске, Бугарске и Турске. До пробоја српских и савезничких снага на Солунском фронту дошло је у другој половини септембра 1918. што је довело до раздора у редовима бугарске војске и њеног повлачења. Главни виновник рата, по Њоровићу, бугарски краљ, Аустријанац, Фердинанд I Кобург (1861-1948), се одрекао престола, абдициравши у корист свог сина Бориса III (1894-1943), и 2. октобра је заувек напустио Бугарску⁵⁴. А њени преставници, пар дана пре Кобурговог одласка, министар финансија Александар Љапчев, секретар Симеон Радев и генерал А. Луков приморани чињеничним стањем на ратишту су 29. септембра те 1918. године потписали капитулацију, чиме је истовремено спречен упад српске војске на њеној територији и освете за велика злодела над незаштићеним српским народом.⁵⁵

Списак ствари и животног мала (животних намирница) Јована Н. Тодоровића које му је бугарска војска одузела без икакве надокнаде у ратном периоду 1915. од 1918. године

Какав је однос бугарска власт имала према месном становништву у периоду окупације у току Првог светског рата, сведочи и овај списак ствари и животних намирница које је бугарска војска без икакве надокнаде одузела Јовану Н. Тодоровићу, а који је овим путем тражио од државе Србије да му учињену штету надокнади. Списак је насловљен Беловодској општини, Среза лужничког: 300 кг пшенице из воденице у вредности од 1500 динара; 250 кг овса - 500 дин.; 4500 кг сена - 1000 дин.; 15 брави оваца - 1600 дин.; 5 брави коза и 3 јарета - 650 дин.; 180 кг ракије - 1800 дин.; 18 кокошака + 20 кг хлеба - 280 дин.; 2 крмаче укупне тежине 210 кг - 2100 дин.; 30 кг пасуља и 50 кг кромпира - 270 дин.; 10 кг вуне и 4 вреће козине - 640 дин.; 9 м² дрва и 30 кг брашна - 360 дин.; 1 ћебе ново и 15 кг сира - 450 дин.; 3 пара нов веш плаве боје - 300 дин.; 4 чивта чарапе и 1 гуња - 140 дин.; 1 часовник џепни и 1 чизме 300 дин.; готов новац и наниз - 300 дин.; 1 окована коњска кола, 2 зенгије и 1 ново седло са прибором - 250 дин.; разне кућевне поситнушке (ситнице) у вредности од 500 динара. Укупана вредност отетих ствари и животних намирница је 12,930 дин. За истинитост ових података сведочили су Алекса Тошић и Дојчин Петровић обојица из Стрижевца.

Овај списак није оверен од стране наведене општине, па он

⁵⁴ К. Тодоров *Политичка историја Бугарске* Београд. 1938. Стр. 303.

⁵⁵ В. Њоровић, *Историја Срба 3. том*. Београдски издавачки завод ; Београд 1989. стр 225. Види и *Мала енциклопедија Просвета 3. том. Први светски рат 72-76*. Београд. 1986. Такође: Д. Кушаковић: *Краљевина Србија у Светском рату 1914-1918 год и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Југословенска стража, Сплит, 1925. Стр. 22-26.

вероватно преставља препис списка који је Јован Тодоровић поднео као захтев за надокнаду одузете имовине, на који су грађани Србије имали право по одлукама Нејског уговора након завршетка Првог светског рата.

Порески лист (1919.)

У првој години по завршетку Првог светског рата уместо пореске књижице за евиденцију пореских обавеза и њихове исплате коришћен је порески лист. По њему, Јован Тодоровић је 1919 је био задужен укупним годишњим порезом од 24,90 динара; и то на расположиво земљиште 11. динара, који је измирио 17 XII 1919.г, када је благајник беловодске општине био Зарија Савић (1879-1960) из Братишевца, из рода Савинци; и порезом од 13,90 динара на поседовање кафане и гостионице, износ који је измирио 24 II 1920 г., када је општински благајник био Владимир П. Ћирић (1886-1946), род Ноници,⁵⁶ из Шљивовика. На полеђини овог пореског листа је евидентирана исплата општинског приреза.

Дневник наплате пореза (1920.)

По овом дневнику Јован Тодоровић је за 1920. годину био задужен пореским обавезама у износу од 20,54 динара, од тога порезом од 12,22 дин. и прирезом од 8,32 дин. Наведене новчане износе је примио благајник Беловодске општине Бошко Ћ. Пејчић (1888-1937) из Братишевца – род Жагарци.

Пореска књижица (1920-1923)

После великих ратних разарања у Првом светском рату, привредних других потешкоћа којима је била затечена новостворена држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, није било услова за штампање нових пореских књижица, већ су у Србији коришћене резерве примерака из доба Краљевине Србије за период 1909-1914. у издању Пореске управе Министарства финансија. Књижица је у импрегнираном платненоповезу (18,07 x 12,07), светлоплаве боје, са грбом Краљевине Србије, штампарским бројем 353946. и адресним подацима пореског обвезника: г. Јована Тодоровића из Стрижевца, Општине беловодске, Среза лужничког, Округа пиротског.

⁵⁶ Владимир П. Ћирић је родом из Шљивовика, из фамилије Нонинци; био је порески благајник Беловодске општине у периоду 1926-1928 као и 1930. године. Остали благајници ове општине који су оставили траг о себи у овој документацији су: Бошко Ћ. Пејчић из Братишевца, фам. Жагарци 1920., затим, Живојин Нешић из Шљивовика фам. Лепојинци 1921.; Алекса Ј. Тошић из Горњег Стрижевца, фам. Чолеинци, 1922 – 1925; Р. Стојановић 1928.; Петар Ђорђевић 1931-1932; Живојин Јовановић 1933-.1937. и ликвидатор – А. Марјановић 1937.

Она је коришћена закључно са 25.октобром 1923. независно од тога што се корекција на корицама односила на 1925.г.

По евиденцији у њој, где је (а тако је настављено и у наредне две године) Јован Тодоровића, по распореду пореза и приреза, био задужен износом од 49,32 дин. а који се односиона земљиште, на личност, државни порезод 75%, инвалидски порез, прирез самооуправне власти, за путеве, за сувоземне путеве, мостарину и свештенички бир. У наредној 1921/22 задужења овог обвезника биле су 54,92. дин., а за 1922/23 су знатно повећана на износ од 129,38 дин.

У Додатку, задужења за општински прирезсу наведена у јединственом износу.

Благајници, који су у овој књижици оставили траг о себи, су били : Бошко.Ђ. Пејчић из Братишевца,фам.Жагарци 1920.,затим, Живојин Нешић1921. из Шљивовика фам. Лепојинци и Алекса Ј. Тошић (1872-1956) из Горњег Стрижевца,фам. Чолеинци,1922 – 1923.

Пореска књижица (1924-1926)

Овапореска књижица, димезнија 17,02x12,08 см, чије корице су урађене од импрегнираног платна усветло браон боји и без наменског наслова. Књижицу је издала Генерална дирекција непосредних пореза Министарства финансија - не стоји дословно, али се очигледно односи на министарство ново створене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, што је симбилично потврђено грбом новостворене државе, који се налази у заглављу прве стране листа која је посвећена њеном наменском наслову. На тој страни, затим, следе адресни подаци пореског обвезника, који су овако попуњени: г. Јован Тодоровић из Стрижевца; Општина - Беловодска, Срез - Лужнички; Округ- Пиротски; Област - Нишка. Вредност књижице је износила 5 динара, а чине је 10 листова од којих су пет посвећена основним пореским обавезама, а наредних четири чине додатак у коме су предвиђени одељци за порез на пословни промет, општински прирез и војницу у трогодишњем периоду, док је задњи, десети, лист урађен бланко, очигледно, за евентуалне личне белешке порезког обвезника.

На првој страни другог листа дата су обавештења у три поглавља према чл. 110. закона о непосредном порезу и чл. 147. казненог закона, кој су била важећа и у доба Краљевине Србије, а која сам већ напред навео.

Ову Пореску књижицу са имрегнираним платненим повезом у светло браон боји је издала Генерална дирекција непосредних пореза Министарства финансија, чија продајна вредност је била 5. дин. са адресним подацима пореског обвезника, који су овако попуњени: г. Јован Тодоровић из Стрижевца; Општина - Беловодска, Срез - Лужнички; Округ- Пиротски; Област - Нишка. Књижица садржи 10 листова од којих су пет

посвећени основним пореским обавезама а других пет чине Додатак у коме су предвиђени одељци за порез на пословни промет, општински прирез и војницу.

Пореске обавезе у 1924. години Јована Тодоровића износиле су 122,94 динара, где је од појединачних пореских разреза обрачунат порез на земљиште и порез за издржавање инвалида. Пореске обавезе за 1925. годину изказане су у општем износу од 216,96 динара. Ове као и предходне године благајник је био Алекса Ј. Тошић. Наредне 1926. пореска задужења су приказана расчлањено по основу непокретности, остваривања прихода и својој намени. Онда је Јован плаћао порез на земљиште, на принос из личног рада, државни прирез, инвалидски порез, свештенички бир, особеног пореза за путове по 2 дин., посебног пореза путове, свију осталих пореза, мостарину и две ставке без одређене намене, а укупан износ свих тих обавеза био је 225,96 динара. На благајни беловодске општина поред Алексе Ј. Тошића крајем године радио је и Владимир П. Ћирић из Шљивовика.

Војни сточни лист. бр. 157. - За коње (мазге, муле) способне за војну службу (1926.)

Војним сточним листом за коње, који је издавала општина, потврђивало се њихово поседовање. Јовану Тодоровићу је овај издала Беловодска општина 29. јуна 1926. године. У листу су наведени ови подаци: Јован Тодоровић из Стрижевца, у Лужничком срезу, Нишког оруга, је власник коња мушког пола 3 1/5 године старости, висине 160 см и обима 172 см.; радило се о коњу алату, чија је вредност на дан прегледа била 2.500 динара, а припадао је јахаћој категорији коња.

У доњем делу, овог стандардног обрасца који је потписао пешадијски капетан Икласе Милан Чумић (нечитко) стоји наредба следеће садржине:

- Сваки је сопственик у листу означеног коња, дужан овај лист брижљиво чувати, и при сваком позиву војних власти са коњем, собом понети.

При продаји коња, или преносу права својине на друго лице, дужан је сопственик у општини са пасишем и овај лист купцу предати, што ће општина - надлежна власт - оверити и кроз своје књиге провести. А тако исто и нов купац- сопственик коња је својој општини ову куповину пријавити са овим листом, како би и она то кроз своје књиге провела.

Ко изгуби овај лист, дужан је одмах тражити дупликат од своје општине где је коњ заведен, који му је општина дужна издати, по наплати таксе.

Документа Живојина Ј. Тодоровића

Живојин Тодоровић (1903-1993) се женио два пута, са првом женом Зорком Николић (1904-1928) из Бежишта (Мининци) имао је ћерку Добринку (1922-1978) а са другом Вуканом Јоцић из Дивљане (1901-1986) има два сина Будимира (1930-2008) и Мирка (1934)⁵⁷. У селу је остао запажен по својој бакалској радњи, коју је, према његовој „Књизи вересије”⁵⁸, најпре, спекулативно обављао, највероватније (непрегледна евиденција), почев од 1930. године, коју је потом пријавио 1933⁵⁹. И у њој радио до 1946. год.; касније – у периоду комунизма, до краја живота - бавио се пољопривредом и сточарством.

Недатирана пријава имања

Саставни део недатиране пријаве имања Јована Н. Тодоровића су и парцеле његовог сина Живојина, чији број сведочи о зачетку формирања своје породице и иметка. У његовом поседу су онда биле ове парцеле: Бербеч - њива, Копито - њива, Јаћина падина - њива, Врбје - ливада, Редак – три забрана.

Судска пријава 1940.

Судска пријава и позив за рочиште из 1940. године, који су саставни део ове породичне документације, се највероватније односе на неизмирена дуговања двојице мештана из Доњег Крњина, који су на вересију куповали производе у његовој радњи. Према књизи вересије, у непотпуно датираном периоду са прометом пре 1933. г. који је евидентиран, и касније, браћа Лазар и Живојин Стојановићи као и њихови чланови породице, куповали су у продавници Живојина Тодоровића: со, гас, шећер, пиринач, памук, ексер, кукуруз, сапун, кајиш, опанке, мараме и артикле под општим називом „ствари”.

(Препис оригинала). *Примљено у Среском Суду у Бабушници 7.V. 1940. Бабушница П-165/40.. Туженици: Лазар и Живојин браћа Стојановићи из Доње Крњино. Ради дуга. Вредност 845,50 дин.*

Позив за рочиште (1940)

⁵⁷ Н. Тодоровић, наведено дело 290.

⁵⁸ Књигу вересије добио сам 19. 06. 2021 године од његовог унука Негована Тодоровића, у времену када сам овај рад већ био припремио да га предам уреднику Белопаланачког зборника Животи Јоцићу. Ова књига сведочи о великој беспарици у периоду њене евиденције 1930-1946, јер је у њој евидентирано преко 120 мештана који су се често снабдевали одређеном робом на вересију.

⁵⁹ Н. Тодоровић, наведено дело 62.

Саставни део предходне тужбе је и позив за рочиште за усмену расправу које је бил одређено за 11 децембар 1940. године. У адреси туженика судски писар наводи да су из Доње Крњине, за село чији устаљен назив је Доње Крњино.⁶⁰

Судија Среског суда у Бабушници је онда био Драгољуб Видосављевић, а управитељ Одељења грађанске писарнице Ж. Николић.

Извори и литература

Необјављени извори

Архив Србије, Народна скупштина.1881; 1884.

Архив Србије, Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење 1879; 1880; 1884; 1887.

Архив Србије, Регистратор Министарства финансија за 1887.

Живојин Тодоровић, *Књига верезије*

Пејчић, Векослав, *Записи из прошлости Пиротског оруга* (рукопис).

Пејчић, Векослав, *Порески обвезници Лужничког среза 1891. године* (рукопис).

Објављени извори

<https://www.google.KovaninovacKneževineSrbijeForesighter>.

rs>kolekcionarstvo>5...

<https://sr.wikipedia.org.Fazlija>.

Литература

⁶⁰ **Крњина**, крњага ж. *одломак, комад разбијене посуде, рбина, крњадак*. Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига X. САНУ- Институт за српскохрватски језик. Београд,1978., стр.623,625.На основу ових значења може се веровати да је насеље Крњино формирано на месту остатака старе насеобине и да је по томе добило назив, које је потом деобом породица и њиховом пресељењу на другој суседној локацији подељено на два насеља Горње и Доње Крњино.

- Бели Цигани у Србији* (Ђорђевић, Тихомир), полумесечник, Српски књижевни гласник, књ. XXII. св. 3. Београд 1909.
- Владимир Стојанчевић, *Србија и ослободилачки покрет на Балканском полуострву у XX веку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1990.
- Виден Станковић (1851-1918)*, (Пејчић, Векослав), месечне новине, Лужничке новине, Бабушница, новембар 1997.
- Виден Станковић (1851-1918)*, (Пејчић, Векослав) Либерал, месечник, Београд, бр.1. 10. јул 2004.
- Влајинац, Милан, *Речник наших старих мера*, IV свеска. САНУ. Београд 1974.
- Ђорђевић, Тихомир Р., *Наш народни живот*, СКЗ, Београд 1923.
- Живановић, Живан, *Србија у ратовима.*, Српска књижевна задруга, Београд 1958.
- Још о имену Ђорђе.*, Поленаковић, Харалампије, Наш језик св.5/6. Београд 1939.
- Карачић, Вук Стефановић, *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1972.
- Кушаковић, К. Драгутин, *Краљевина Србија у Светском рату 1914-1918 год и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Југословенска стража, Сплит, 1925.
- Лапот и у Лужници?* (Пејчић, Векослав), недељне новине, Слобода. Пирот 1989.
- Мала енциклопедија Просвета 3. том. *Први светски рат 72-76*. Београд. 1986.
- Новчани хаос у доба кнезова* (Пејчић, Векослав), недељне новине Беобанка, Београд бр.836.
- Српске новине, Београд 1878. бр. 83
- Пирот и срез нишавски 1801-1883. г. грађа*, књ. I. (прир. Николић, Илија) Музеј Понишавља – Пирот. Пирот 1981.
- Полапотница*, (Јовановић, Драган), недељник НИН, Београд 11. октобар 2018.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига II*. САНУ, Институт за српскохрватски језик. Београд 1962.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига X*. САНУ-Институт за српскохрватски језик. Београд, 1978.
- Тодоров, Коста, *Политичка историја Бугарске*. Београд 1938.
- Тодоровић, Негован, *Горња Лужница*, Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2012.
- Тодоровић, Негован, *Стрижевац (Горњи и Доњи)*. Ниш 2000.
- Ђорђевић, Владимир, *Историја Срба 3. том*. Београдски издавачки завод; Београд 1989.
- Škaljić, Abdulah, *Turcizmiusrpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1979.
- Vekoslav B. Pejčić
- Sremčica - Belgrade

LES DOCUMENTS DE LA FAMILLE TODOROVIĆ DE GORNJI STRIŽEVAC (1880-1940)

R é s u m é : L'article est un extrait d'une présentation plus étendue de la documentation des ancêtres de la famille Todorović, de Gornji Striževac, qui se réfère à la période 1880-1940. L'intention de l'auteur dans ce travail de recherche est d'informer le lecteur avec la documentation conservée travers une approche analytique, tandis qu'en plus des données biographiques disponibles des propriétaires. L'auteur a clarifié les détails caractéristiques de l'achat immobilier, tels que: participants aux contrats de vente, utilisation des fonds de paiement, noms - microtoponymie de l'espace comme lieu pour déterminer la parcelle qui fait l'objet de la vente, puis, méthode de détermination de sa position et agents du gouvernement nommés qui ont confirmé la validité du contrat de vente. Une place importante dans l'article est la présentation des livres d'impôt et des registres des dettes fiscales qu'ils contiennent à travers des éléments individuels au sein de la dette fiscale annuelle totale, qui sont une sorte de cachet de l'époque, des circonstances sociales et économiques. La présentation analytique a confirmé l'opinion selon laquelle des documents familiaux soigneusement conservés peuvent être une source importante pour étudier la situation économique d'une famille dont la dépendance à l'égard des circonstances sociales.

Les mots clefs : Le reçu, le livret fiscal, la toponymie, l'attestation, le contrat.

ПРИКАЗИ И ОЦЕНЕ

ТРИ ЗБИРКЕ КРАТКИХ ПРИЧА СНАЖНОГ ЖЕНСКОГ ГЛАСА

*Млијечни зуби*² Лане Басташић

Након одличног дебитантског романа *Ухвати зеца*, који је освојио широку читалачку публику с обзиром да је преведен на већину светских језика, и донео ауторки значајну награду Европске уније за књижевност за 2020. годину, а код нас улазак у ужи избор за Нинову награду, Лана Басташић се вратила са збирком прича *Млијечни зуби* која за основу има тему детињства. Ангажованост кроз специфичан приступ одабраној теми само појачава глас и даје на снази мајсторском стилу ауторке чија се слојевитост у делима нимало не исцрпљује новим читањем.

Ретко ко се усуђује да каже било шта што прети да поремети идеалну слику детињства коју смо, упркос супротстављајућим чињеницама стварности, усвојили за истину пре него за опасну колективну заблуду. Детињство би требало да буде најбезбрижнији период проживљен међу одраслима који су ту да воле, штите и усмеравају дете. Нажалост, реалност се показује другачијом. О другој могућој страни детињства не проговарају најчешће ни они који су и сами доживели трауму. Ћуте повређени, ћуте сведоци, подразумева се и они који повређују, а ланац трауматизованих се наставља и они који су били у улози жртве лако прелазе у улогу оног ко мучи друге на најразличитије начине.

Много је трансгенерацијског неразумевања, бола, много табуа и тајни са озледама душа, осим оних на телу, које треба сагледати, превести на ниво приче дешифровањем свих закључаних емоција и сећања. Много је несвесних образаца који обликују идентичне последице код нових људи.

Пред читаоцем се ређају упечатљиве и веома потресне сцене трауматизације деце кроз различите ситуације, у понекад неиздрживо узнемирујућој атмосфери која тако читаоца позива на одговорност, појачава се етичка категорија која је, чини се, сасвим скрајнута у једном затвореном и незрелом друштву које није у стању да препозна своје неуралгичне тачке.

Присуствујемо различитим видовима насиља над децом али и некој

¹ irena.rangelov@gmail.com

² Lana Bastašić, *Mliječni zubi*, „Booka“, Beograd 2020, strana 121.

врсти насиља над родитељима и одраслима, кад дете намерно прећуткује детаље ситуације у којој је дошло до физичке повреде жицом од виолончела, како би се мајка додатно мучила осећајем кривице, или када раније вербално малтретирана девојчица не помаже наставнику физичког.

Ово је свет деце која су жртве изложености застрашујућим ситуацијама – или као сведоци или као директни учесници. Они ће морати да се некако детрауматизују, односно да се изборе са оним што носе као терет, углавном како сами буду умели и могли.

У овим причама има много злих људи, али има, неко би рекао, и зле деце. Такви су им поступци, такве су им мисли које ауторка издваја из њихових глава и оставља нас без текста. Јасно нам је, злу децу створили су зли људи. Уплашену децу створили су уплашени људи. У позадини таквих поступака стоји сужена свест друштва и појединца, чије порекло треба тражити у табуизирању, релативизацији, осећају срама, тиме потискивању и прећуткивању повреда и страхова.

Ако се о нечему не проговара, онда се о томе и не разговара, и тако дете остаје препуштено само себи у решавању болне повреде душе на свој, на толико нивоа, ограничени начин. Повређено дете без реакције околине олакшање види у самонаметнутој кривици као изговору за лоше поступке родитеља или других, али може доћи и до трансформације потиснуте туге у агресију.

Кроз ове приче срећемо децу која доживљавају трауме у свом дому, где један родитељ игнорише ситуацију, знајући добро шта ради други родитељ. Овде је дете жртва страха покренутог родитељским изјавама све док се не буде само изборило с тим као када избаци Бога кроз прозор. Деца присуствују самоубиству родитеља након повратка из рата, деца су сведоци лавиринта у којима одрасли бауљају поставши жртве без снаге да се издигну. Деца гледају без цензуре ужасне манифестације психичких или емоционалних посрнућа својих родитеља до чега не би ни дошло да је у породици или ван ње било мало емпатије и здравог разума неоптерећеног предрасудама и заосталим обрасцима размишљања.

Деца су пребијана у сопственом дому, јер то је нормално, тако се васпитавају дечаци, деца су вређана вербално, до њихових телесних реакција.

Ова су деца из различитих периода истог неименованог простора који сви ми лако препознајемо, али шта чинимо да променимо било шта? Прећуткивањем зла ми га не умањујемо, заправо одржавамо га у животу и то баш у оквирима и модалитетима у којима му и јесте најкомотније да се шири.

Ауторка мајсторски прибегава опису ситуација са дистанцом која нуди објективност, тако да приповедање ефектније погоди читаоца који већ у првој причи уочава супротност између навикнутог прилаза теми детињства

и оног сурово реалног који нас затиче у овој збирци.

Колико год ауторка остаје недоречена, она постиже ефекат, згрожени смо могућим наличјем онога што сматрамо најсрећнијим делом живота. И сада је на нама, хоћемо ли наставити да ћутимо, да окрећемо главу, негујемо културу заборављања и потискивања, или ћемо ову збирку прича узети као изузетан књижевно-уметнички глас са снагом позива на друштвено одговорно понашање и ангажованост у сопственим животима? Да ли ћемо као друштво прерасти фазу млечних зуба и заузети се у колективном излечењу од траума које су постале језиви део традиције...

Све ово може деловати као паралерни свет зла, јер ове приче Лане Бастишић могу деловати као психолошка хорор фикција, ипак, оне нису измишљене, оне су препознатљиве или прећутане.

Да ли смо спремни да их прихватимо и променимо садржај оних које ће причати нова деца?

*Никуда не идем*³ - приче о везаности

Збирку прича *Никуда не идем* потписује регионално позната и код нас одлично прихваћена македонска ауторка Румена Бужаровска, чија је прва књига *Осмица* тек сада доживела своје издање на српском језику. Свака од прича збирке *Никуда не идем* резонира са читаоцем јасним и упечатљивим гласом ауторке која одлично разуме проблем за разлику од човека који је стављен у средиште њене наративе. Можда је управо то и проклетство њених јунака - неспособност да себе и околности посматрају из другачије перспективе и тиме избегну понављање наслеђених, неосвећених патерна понашања и реакција због којих воде празне, бесмислене или лажне животе.

Комплексност проблема читаоцу постаје уочљива кроз сваку нову причу у збирци која постаје оквир за различите ситуације чија свеукупност сасвим тачно осликава крвоток балканског савременог човека, али и однос мушкарца и жене. Који су изазови жене која одлучи да свој идентитет посматра и конструише другачије од оног како се очекује у једном толико дуго затвореном друштву са поделом улога која људско биће умањује или удаљава од његове пуније и целовитије верзије, да ли успева у томе и чиме је вођена?

Симболика наслова ове збирке добија пуно значење тек на крају (иако може деловати да је наслов насумице одабран на основу истоимене приче у збирци), када прочитамо и последњу, седму причу и затворимо круг добро познатог простора наше *проклете авлије*.

Никуда не идем. Ово доследно може рећи свако од јунака њених

³ Rumena Bužarovska, *Nikuda ne idem*, „Booka“, Beograd 2019, strana 211.

прича, свако ко у себи има балкански отисак као део порекла, као део наслеђеног кода. Колико год њихове судбине или приче биле различите, и у различитим оквирима формулисане, различитим гласом приповедане, сваки од истакнутих актера има везе са иностранством – или долази из иностранства, или је давно отишао у свет у потрази за бољим животом. Ипак, оно наслеђено, оно што називамо домаћим менталитетом, колективним нормативима и идиомом балканског човека, никада га сасвим и до краја не могу напустити. Јер већину тога није ни освестио, и са тим теретом наставља да се креће у новим наративима, међу другачијим људима, странцима са својим специфичностима. Ипак, долазимо до заједничког именитеља свих ових људи, свих ликова подједнако. Ма какав био кофер колективног или породичног наслеђа, на крају дана, сви се сусрећемо са истим проблемима, са истим или сличним одговорима (или остајемо без њих) на питања наше унутрашње дијалектике. Ту и тамо видимо нијансе, које само подвлаче коначни резултат савремених друштвених једначина, односа међу људима који потичу из различитих културолошких оквира.

Ауторка користи једноставан и разумљив израз, одличан пут до комуникације са читаоцем који умногоме може личити на ликове из прича (само то треба признати себи) – без слободног времена, без правог саговорника који га може разумети управо на том матерњем језику као првом језику којим је упознавао и градио свој свет, са неретко лажним вредностима којих се грчевито држи не због себе и сопствене среће, већ због амбивалентне потребе да се интегрише међу људе које је унапред обележио другачијима, а да није стигао ни да их поштено упозна. Уместо да гледа да им се приближи кроз оно што је универзално и људско апсолутно на било којој тачки света, он гради фиктивне идентитете који само појачавају пукотину преласка из оног нашег одакле смо поникли и онога где смо сада.

Неко се стиди свог порекла и матерњег језика, али без стида и уз доста «добрих» изговора лишава себе одговорности према детету које јасно показује пораз родитељског (не)васпитања. Ликови беже од себе враћајући се себи, носталгију за домом мењају идеализацијом неког истрошеног човека који живи у свету књига лишен реалног искуства живота. Јунаци конструишу животе оних који су им некада били важни на основу слика са друштвених мрежа и онога што о њима могу да прочитају, уместо да их позову и осете ко је та особа данас и зашто нам је била важна све ово време. Ликови живе у мучној ћутњи у наизглед срећеној заједници, а онда експлодирају једне вечери у присуству људи који су само изнели на површину све оно дубоко потиснуто, све оно што нису рекли једно другим...

Збирка од седам различитих прича које се природно надовезују својом (не)обичношћу свакодневице као седам дана у недељи, иако су ликови нови, свака наредна прича допуњује претходну продубљујући низ поступака и њихове последице, или пак оно што је претходило. Питање је само којим

очима ћемо посматрати овај низ тако познатих секвенци? Ипак, Бужаровска нуди нову перспективу, обраћајући нам се гласом јединим објективним у том тренутку, који тако на једном дубљем нивоу долази до наше свести и покреће наш критички поглед на живот фиктивних али тако живих ликова. Оно што добијамо јесте отрежњење над судбинама оних који су оклевањем, пасивношћу и несвесношћу изгубили време, године, прилике. Остаје увид да је могло и да може другачије, само се прво морамо отрезнити, за шта живот проналази ефектне методе кроз последице онога што се (не) чини.

Можда је ова књига одличан начин да посматрајући оне који никуда не иду спознамо да су прихватање промена и кретање често једини излаз.

*Фибоначијев низ*⁴ Јасне Димитријевић

Слике из живота маргинализованих, одбачених, усамљених и болесних надовезују се као сегменти *Фибоначијевог низа* Јасне Димитријевић и воде нас право у запитаност да ли оно где смо сада јесте резултат неизвесности света у коме живимо или је то у ствари јасно детерминисано или предвидљиво баш као збир познатих сабирака онога што је претходило.

Није увек лако одвојити околности од поимања тих околности оног ко се у њима затекао. Управо у тој свеукупности лежи тачна вредност суме са којом излазимо пред огледало са задатком да се суочимо са оним с чиме јунаци ових прича нису могли до краја. Недовршеност ситуација у којима их затичемо наводи нас да кренемо у потрагу

за сопственим правилом по коме приступамо животу или се напрасно одлучимо на одступање од њега ако, после детектоване реакције на прочитано, спознамо сву његову промашеност. После сваке приче, иако без одговора оних који причу граде, ми ћемо решавати њихове унутрашње драме све до постизања сопствене катарзе којој се можда нисмо ни надали. И то је највећа вредност ових мајсторски написаних прича.

Приче *Фибоначијевог низа* имају и слој друштвеног активизма који је одлично уткан у изванредан књижевно-уметнички квалитет ове збирке. Оне наш поглед усмеравају на теме и људе од којих често окрећемо главу јер не нуде визију света као лепог места за живот. То су *тикве без корена* – номади без било чега за шта се могу ухватити и укоренити онда кад није довољно само постојати и лутати светом, то су телесни кепеци, жене вероватно без могућности да роде, хомосексуалци, и тако структурисане личности које не успевају да се макну са тачке у којој се гуше.

Овде живот делује као затворена петља, а његова привидна динамика као кружење познатом линијом раздавајања. Тематизована је

⁴ Jasna Dimitrijević, *Fibonačijev niz*, „Partizanska knjiga“, Kikinda 2019, strana 98.

празнина, готово провалија, између нас и других, продубљена предрасудама, предубеђењима и погрешним уверењима, грешкама у размишљању – све оно што, нажалост, карактерише овдашњег човека, чак и онда када је у кретању да ли кроз ново искуство или кад физички пусти корак у друго поднебље, он остаје усамљен, отуђен.

Ту је и прича која показује спремност да се отворимо за друге, и то оне који се сматрају непријатељем (по пореклу, у нашем друштву довољан и често једини разлог за мржњу). Шта се тада деси – постајемо блиски јер смо се отарасили тежине предрасуда, и топло нам је, осећамо се као код куће, али чим се поново затворимо постаје хладно.

Кроз све приче провејава зимска атмосфера хладноће и увек је свежина ваздуха оквир за ситуације које буде ниске слојеве емоција са којима је увек хладно око срца. Заборављамо да што смо удаљенији од других, тиме смо даље и од себе, јер нас нема без других.

Јасна Димитријевић зна како да сруши границе нас и других, како да нас споји у јединство понижених и одбачених иако ту не припадамо. Она зна како да свој низ симболично повеже у целину као простор где се можемо разумети и где се упркос свим нашим дистинкцијама прихватамо. А управо то највише недостаје јунацима њених кратких прича – прихватање, суживот у коме заиста имамо оног другог и немамо проблем да га имамо.

Ауторка зна како да нагласи грубе ивице туђих несавршених друштвених анатомија а да их онда савим ублажи и углача толико да их ми као читаоци без страха, гађења и било каквог отпора додирујемо и чистимо себе од свега чиме смо колективно контаминирани.

УПУТСТВО АУТОРИМА

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ И ПРЕДАЈУ РУКОПИСА

I Основна упутства

§1 Часопис *Белопаланачки зборник: годишњак радова* је завичајни годишњак радова из области науке, друштвених и привредних токова, културе и уметности. Сви радови послати за објављивање у *Белопаланачком зборнику* морају бити оригинални. Не смеју бити раније објављени, у целости или у деловима. Радови послати за објављивање у *Белопаланачком зборнику* не смеју бити у истовременом поступку објављивања у ма ком другом часопису, зборнику или другим публикацијама.

§1a Часопис *Белопаланачки зборник: годишњак радова* објављује научне радове (не дуже од 40 000 карактера основног текста, не рачунајући име аутора, наслов, резиме, литературу и превод резимеа); прилоге из књижевности (из области поезије и прозе, не дуже од 40 000 карактера основног текста); приређену књижевну, језичку, историјску и уметничку грађу (у дужини текста која одговара обиму грађе која се објављује, са пропратним аналитичким текстом не дужим од 20 000 карактера основног текста), стручне текстове (претходна саопштења, научне и уметничке приказе, осврте, полемике, критике и сл., не дуже од 20 000 карактера основног текста) и информативне прилоге (хронике, некрологе, интервјуе и сл. не дуже од 20 000 карактера основног текста).

§1б У изузетним случајевима, Редакција може дозволити објављивање дужег текста.

§2 Текстови у *Белопаланачком зборнику*, објављују се на српском језику, ћириличним писмом, научним или књижевним стилем. За навођење стручних термина, дозвољено је коришћење одговарајућег страног језика и писма. Сви текстови морају имати све формалне делове, осим ако у Упутству нису наведени изузеци.

§2a Уколико се ради о научним и стручним радовима, исти морају имати резиме на српском језику и на једном од следећих језика: енглеском (Summary), француском (Résumé), руском (Резюме) или немачком (Zusammenfassung). Сви научни текстови морају садржати резиме на српском језику после наслова, а пре основног текста рада и једном од горенаведених језика на крају рада, иза литературе. После резимеа на српском и једном од горенаведених језика, наводе се кључне речи (пет до десет кључних речи или синтагми које најбоље описују садржину рада, те треба користити стручне термине уже везане за обрађену тему) на српском и једном од горенаведених језика (тј. Key words, Mots clés, Ключевые слова, Schlüsselwörter).

§3 Научни радови који се објављују у *Белопаланачком зборнику*, деле се на изворне и прегледне научне радове.

§3а Изворни научни радови представљају резултат научног истраживања које је допринело откривању нових чињеница, до тада непознатих науци, који тиме остварују трајну научну вредност. Приређена књижевна, језичка, историјска и уметничка грађа, сматрају се изворним научним радом.

§3б Прегледни научни радови садрже синтетички преглед и анализу постојећих научних резултата, с тим да у њима морају бити изнета ауторова оригинална тумачења, запажања и закључци, који допуњују научно сазнање о дџатом питању. Прегледним радом се не сматра компилација претходних научних достигнућа.

§4 При писању свих текстова, користи се фонт Times New Roman, величине 12 pt, са проредом 1,5 pt. Подножне напомене (фусноте), пишу се истим фонтом, али величином 10 pt, са проредом 1 pt. Читав текст рада, изузев наслова, који је центриран (опција Center) мора бити обострано поравнат коришћењем опције Justify. За писање подножних напомена (фуснота) и састављање списка литературе, обавезно је коришћење стила *The Chicago Manual of Style*. Маргине треба подесити на 2,5 cm са сваке стране.

§4а Због специфичности истраживања и представљања резултата истраживања у природно-математичким, био-медицинским и техничким наукама, ауторима се оставља могућност да изаберу други начин цитирања, с тим да у једном раду морају да задрже једнообразни начин цитирања. При првом цитирању, у подножној напмени (фусноти) треба означити који начин цитирања ће бити коришћен кроз читав рад. Остала правила за састављање научних и стручних радова односе се и на ауторе радова из области обухваћених у овом члану.

§5 На првој страни текста, у горњем левом углу пре основног текста рада, исписују се име, средње слово и презиме аутора, а испод имена – афилијација аутора. Аутори без афилијације уписују место сталног пребивалишта. Уз име аутора треба да стоји подножна напомена (фуснота) у којој је наведен контакт e-mail аутора.

§5а Један рад може имати највише двоје аутора.

§6 Испод имена аутора, исписује се великим словима (опција UPPERCASE, величина слова 12 pt) наслов текста, не дужи од 100 карактера, који мора јасно означити предмет рада. Уколико наслов довољно не упућује на конкретни предмет рада, треба бити допуњен поднасловом. Поднаслов се пише малим словима, величине 12 pt. Наслов и поднаслов су центрирани, сходно упутствима у §4.

§6а Наслови прилога из области књижевности формулишу се слободном вољом аутора. Колекције књижевних текстова морају имати заједнички наслов. У супротном, сматраће се непотпуним текстовима.

§6б Уз наслов треба да стоји подножна напомена (фуснота) која, уколико постоје, пружа податке о раду (у оквиру ког пројекта и које институције је настао, ко га финансира, могуће захвалнице и сл.).

§7 Испод наслова, пише се резиме у дужини од 500 до 1000 карактера, који мора бити написан тачно и разговетно, да садржи предмет и циљ рада, корпус (изворе) истраживања, резултате и закључке истраживања.

§8 Испод резимеа, пишу се кључне речи, према упутству из §2а.

§9 Испод кључних речи, пише се основни текст рада, који може да има поглавља и потпоглавља (не више од три потпоглавља у једном поглављу), са кратким поднасловима. Наслови поглавља пишу се на средини, малим словима, величине 12 pt, **Bold, Italic**, а наслови потпоглавља на средини, малим словима, величине 12 pt, *Italic*.

§10 Испод основног текста рада, на посебној страни, наводи се списак извора и литературе (тим редом), с тим што се код извора најпре наводе необјављени извори, под посебним поднасловом, потом објављени извори, под посебним поднасловом, а иза њих литература, под посебним поднасловом. Списак извора и литературе наводи се без скраћеница, на језику и писму којим је свака јединица из литературе написана у оригиналу, по азбучном реду, најпре ћириличким писмом, потом латиничним, а онда, уколико постоје, осталим писмима. Објављени извори и литература се уређују тако да се уписује прво презиме, па име аутора, наслов дела, издавач и место и година издања. За часописе који су гласила појединих установа, није обавезно наводити издавача, али се пише опсег страна на којима се чланак налази. Интернет извори наводе се на крају потпоглавља на које се односе (тј. Објављени извори или Литература), са пуним линком и датумом приступа у загради. Примери су наведени у одељку: *II Упутства за писање подножних напомена (фуснота) и литературе (Примери)*.

§11 Испод литературе, на посебној страни, пише се име, средње слово и презиме аутора, пуни наслов рада, резиме и кључне речи на једном од горенаведених језика.

§12 Стручни радови и информативни прилози, не морају да садрже све формалне делове које морају да садрже научни радови, с тим да су обавезни делови: име, средње слово, презиме, афилијација (или место сталног пребивалишта) аутора, наслов, основни текст и списак извора и литературе (уколико се не ради о приказу или анализи појединачног дела и сл.), сходно §1а, §5, §5а, §6, §9, §10.

§13 Свака тврдња у научном и стручном раду, мора бити поткрепљена одговарајућим изворима и литературом, што се означава у подножној напмени (фусноти). Све фотографије, графикони, табеле и сл. морају бити означене бројем и насловом (нпр. Табела 1, Статистички преглед становништва 1921-1931 за Пиротски округ) и поткрепљене извором, који се исписује непосредно испод дате фотографије, графикана, табеле и сл., величином 10 pt.

§13а Сви научни и стручни радови подвргавају се рецензирању. Рецензент мора имати више или исто научно звање као аутор. По потреби, радови ће бити лекторисани.

§14 Књижевноуметнички радови објављују се у посебном делу *Белопаланачког зборника* и плод су стваралачког надахнућа аутора, те, стога, не подлежу упутствима за уређивање научних и стручних текстова, с тим да су обавезни делови рада име, средње слово, презиме, афилијација (или место сталног пребивалишта) аутора, наслов, основни текст, сходно §1а, §5, §5а, §6, §6а, §6б, §9. Књижевни текстови могу припадати било ком жанру књижевности. Због специфичности циљева *Белопаланачког зборника*, пожељни су књижевноуметнички текстови на призренско-тимочком дијалекту, односно локалним говорима Понишавља и Лужнице. Књижевноуметнички радови морају проћи лекторски поступак.

§15 Радове слати у *Word* формату, на носачу текста (CD/DVD) на адресу:

Народна Библиотека „Вук Караџић“, Бела Паланка,
Редакција часописа „Белопаланачки зборник: годишњак радова“
Крсте Јоцића, бр. 4,
18310 Бела Паланка,
или на е-mail адресу: vukbiblioteka@gmail.com.

§16 Редакција неће узимати у обзир радове који нису уређени према приложеном упутству. Зарад лакшег уређења рада, у даљем тексту су дати примери за писање формалних делова текста.

II Упутства за писање подножних напомена (фуснота) и литературе (Примери)

§17 Подножне напомене (фусноте) пишу се на следећи начин:

А) Необјављени извори:

- Архивска грађа: Архив Србије (даље: АС), Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење (даље: МИД-ПП), 1890., ред 7, ф. VIII, ПП №299, Генерални конзулат краљевине Србије у Скопљу-Министарству иностраних дела, Скопље 7. новембар 1890.

- Усмено казивање: Ауторизовани (или неауторизовани) интервју, забелешка, казивање Име и Презиме казивача, из Назив места одакле је казивач, у поседу аутора (или неке друге особе, институције и сл., при чему се наводе подаци о месту где дотична особа живи, односно, где је седиште институције). На исти начин цитирају се и аудио-визуелни записи, с тим да се за ову врсту извора, наводи и време у које се на запису јављају цитирани подаци.

- Приватна преписка и фотографије: Име и Презиме пошиљаоца – Име и Презиме примаоца, датум, место, у приватној збирци Име и Презиме власника збирке. Код фотографија: Фото: Име и Презиме аутора фотографије,

датум, место, у приватној збирци Име и Презиме власника збирке.

Б) Цитирање из књига:

- Уколико се ради о једном аутору: Ч. Попов, *Грађанска Европа (1770-1914)*, III, *Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914)*, Београд 2010, број стране.

- Уколико се ради о два аутора: Б. Младеновић, М. Павловић, *Коста Миловановић Пећанац*, Београд 2003, број стране.

- Уколико се ради о више од два аутора: Група аутора, *Историја српског народа*, IV-1, *Срби у XVIII веку*, (ур. С. Гавриловић), Београд 1994.², број стране.

- У даљем тексту, ако се подножна напомена (фуснота) узастопно понови на истој страни, пише се: Исто, број стране; а уколико се понови на другој страни или на истој страни, али није узастопна, пише се: Ч. Попов, нав. дело, број стране.

- Уколико се користи више књига истог аутора, приликом првог цитирања, пише се пуни наслов књиге, а приликом сваког наредног, осим ако се не ради о узастопној подножној напмени на истој страни, пише се скраћени назив књиге: Ч. Попов, *Грађанска Европа III*, број стране, односно Ч. Попов, *Од Версаја до Данцига*, број стране.

- Уколико се поново користи књига два или више аутора, пише се: Б. Младеновић, М. Павловић, нав. дело, број стране, односно Група аутора, ИСН IV-1, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

- Приређивач, или преводилац књиге: Никола П. Пашић, *Писма, чланци и говори 1872-1891*, (прир. Л. Перовић, А. Шемјакин), Београд 1995, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

- Докторске дисертације и магистарске и мастер тезе, као и дела у рукопису наводе се исто као и књиге са једним аутором, с тим да се уместо издавача, наводи „Одбрањена докторска дисертација – датум одбране, факултет, универзитет, рукопис, број стране“.

В) Цитирање текстова из часописа, зборника и хрестоматија: Ђ. Игњатовић, *Српска јавност и оснивање бугарског књижевног друштва 1869*, *Историјски часопис*, 18/1971, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Г) Цитирање из збирки докумената: *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, *Књига 1, Свеска 1*, 29. мај/11. јун 1903. – 14/27 фебруар 1904., (прир. А. Раденић, ур. Р. Самарџић), Београд 1991., № број документа, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Д) Енциклопедије, лексикони, речници: *Живковић, Никола*, *Енциклопедија српске историографије*, (прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић),

Београд 1997, број стране. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Ђ) За електронска издања било које врсте извора и литературе, даје се пуни линк странице, са датумом приступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_1/index.phtml?id=8287 (на дан 10.5.2017). За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

Е) Новински чланци наводе се по примеру: *Пашић и четири краља*, (Ж. Лазић), фелџон, Вечерње новости, 3. фебруар 2005., број стране. Зависно од врсте новинског чланка, исти се може сматрати извором другог степена или литературом. За поновно цитирање ове врсте текстова, важе претходни примери.

§18 Списак извора и литературе уређује се у складу са §10.

Пример:

Необјављени извори

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење.

Објављени извори

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, Књига 1, Свеска 1, 29. мај/11. јун 1903. – 14/27 фебруар 1904., (прир. Раденић, Андрија, ур. Самарцић, Радован), Српска академија наука и уметности, Београд 1991. *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия*, Книга первая 1804-1807, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_1/index.phtml?id=8287 (на дан 10.5.2017).

Литература

Група аутора, *Историја српског народа*, IV-1, *Срби у XVIII веку*, (ур. С. Гавриловић), Српска књижевна задруга, Београд 1994.²

Енциклопедија српске историографије, (прир. Ћирковић, Сима, Михаљчић, Раде), Београд 1997.

Игњатовић, Ђорђе, *Српска јавност и оснивање бугарског књижевног друштва 1869*, Историјски часопис, 18, Историјски институт (опционо), Београд 1971, 417-428.

Младеновић, Божица, Павловић, Момчило, *Коста Миловановић Пећанац*, Институт за савремену историју, Београд 2003.

Никола П. Пашић, *Писма, чланци и говори 1872-1891*, (прир. Перовић, Латинка, Шемјакин, Андреј), НИУ – Службени лист СРЈ, Београд 1995.

Пашић и четири краља, (Лазих, Живорад), фељтон, дневни лист Вечерње новости, 3. фебруар 2005.

Попов, Чедомир, *Грађанска Европа (1770-1914)*, III, *Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914)*, Завод за уџбенике, Београд 2010.

Попов, Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Завод за уџбенике, Београд 2015.

§19 Образац форме научног и стручног рада је следећи:

Име, Средње слово и Презиме аутора¹

Афилијација аутора/место сталног пребивалишта

НАСЛОВ РАДА²

Поднослов рада (уколико је потребно)

Р е з и м е : резиме у дужини од 500 до 1000 карактера, који мора бити написан тачно и разговетно, да садржи предмет и циљ рада, корпус (изворе) истраживања, резултате и закључке истраживања.

Кључне речи: Прва, друга, трећа, четврта, пета.

Основни текст рада (у складу са горенаведеним упутствима)

Извори и литература

(у складу са горенаведеним упутствима)

Name, Middle Letter, Surname/ Nom, lettre du milieu, Prénom/ Имя, отчество, Фамилия/ Vorname, mittlerer Buchstabe, Nachname

TITLE/ TITRE/ ЗАГОЛОВОК/ ARTIKELTITEL

Summary/Résumé/Резюме/Zusammenfassung

Key words/Mots clés/Ключевые слова/Schlüsselwörter: First, Second, Third, Fourth, Fifth/premiere, deuxièmee, troisièmee, quatrièmee, cinquièmee/первая, вторая третья, четвертая, пятая/erste, zweite, dritte, vierte, fünfte.

¹ Контакт e-mail адреса.

² На ком је рад пројекат, ко води пројекат, ко га финансира, могуће захвалнице.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

08(497.11)

БЕЛОПАЛАНАЧКИ зборник :
годишњак радова / главни и одговорни
уредник Живота В. Јоцић. - 2005, бр. 1- .
- Бела Паланка : Народна библиотека "Вук
Караџић", 2005- (Ниш : Медивест). - 24 cm

Годишње.

ISSN 1452-9084 = Белопаланачки зборник
COBISS.SR-ID 140683276